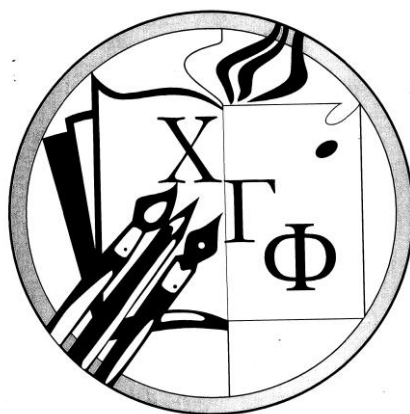

Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
Художньо-графічний факультет

Кафедра теорії і методики
декоративно-прикладного мистецтва та графіки

О. В. ТКАЧУК

**«МЕТОДИКА
ХУДОЖНЬОГО НАВЧАННЯ»**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
для здобувачів освітньо-кваліфікаційного
рівня бакалавр, художньо-графічних факультетів,
педагогічних закладів освіти

Одеса 2019 р.

Ткачук О. В. Методика художнього навчання : навчальний посібник для здобувачів освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр, художньо-графічних факультетів, педагогічних закладів освіти / О. В. Ткачук. – Одеса : ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2019. – 244 с.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради ПНПУ імені К. Д. Ушинського (протокол № ____ від _____).

Рецензенти:

Доцент, завідувач кафедри образотворчого мистецтва Архітектурно-художнього інституту ОДАБА Герасімова Д. Л.

К.пед.н. кафедри дизайну архітектурного середовища ОДАБА Тюрікова О. М.

Навчальний посібник «Методика художнього навчання» з позицій філософії, педагогіки, психології розкриває дидактичні основи методики художнього навчання школярів у процесі формування професійної компетентності майбутніх фахівців образотворчого мистецтва. Посібник призначено науковим працівникам, педагогам, аспірантам, здобувачам спеціальності (образотворче мистецтво), викладачам ЗОШ, а також усім, кого цікавить методика художнього навчання.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1.	
Дидактичні основи методики наочного навчання школярів у педагогічній діяльності вчителя образотворчого мистецтва.....	6
1.1. Структура дидактичних основ методики наочного навчання.....	6
1.2. Деякі психолого-педагогічні основи формування художньо-образного зорового сприйняття та візуального мислення.....	18
РОЗДІЛ 2.	
Дидактичні основи методики організації сприйняття учнями навчального матеріалу та система вправ в процесі художнього навчання.....	49
2.1. Структура художньо-дидактичних вправ-завдань (вправи за таблицями, комбіновані вправи, вправи за змістом тематичного малювання, вправи з декоративного малювання, графічні вправи, вправи для розвитку сприйняття і зображення форми кольором, вправи з навчальних проблем передачі простору, композиційні вправи, вправи на засвоєння формоутворюючих засобів).....	62
РОЗДІЛ 3.	
Сприйняття мистецтва.....	71
3.1. Обсяг знань, умінь, навичок та уявлень для визначення оцінки навчальних досягнень учнів 1 класу в процесі художнього навчання на заняттях образотворчим мистецтвом.....	74
3.2. Обсяг знань, умінь, навичок та уявлень для визначення оцінки навчальних досягнень учнів 2 класу в процесі образотворчої діяльності.....	79
3.3. Обсяг знань, умінь, навичок та уявлень для визначення оцінки навчальних досягнень учнів 3 класу в процесі образотворчої діяльності.....	85
3.4. Обсяг знань, умінь, навичок та уявлень для визначення оцінки навчальних досягнень учнів 4 класу в процесі образотворчої діяльності.....	92
3.5. Оцінка навчальних досягнень учнів 5-7 класів в процесі образотворчої діяльності.....	96

РОЗДІЛ 4

Методичні рекомендації та поради щодо художніх матеріалів, технік та інструментів.....	104
ДОДАТОК А.....	129
ДОДАТОК Б.....	132
ВИСНОВКИ.....	134
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	137

ВСТУП

Незважаючи на велику кількість педагогічних досліджень й розробок, присвячених методиці навчання, розвитку художньої творчості школярів основам образотворчого мистецтва в школі, питання та їх вирішення залишаються декларативними, про що свідчить сучасна ситуація в освіті. Багато фахівців зазначають, що сучасний стан в освіті та проблемна ситуація, які склалися в педагогічній сфері підготовки вчителів такі, що традиційні підходи до вирішення питань не можуть використовуватися в новій системі художньої освіти школярів. Нова ситуація демократизації суспільства, в тому числі і в системі національної художньо-педагогічної освіти, потребує адекватних для неї нових педагогічних технологій, сучасних розробок методики навчання, системи критеріїв. наукової організації педагогічної праці вчителя образотворчого мистецтва для вирішення завдань художньо-естетичного виховання школярів. На сьогоднішній день ученими та практиками значна увага приділяється розробці форм, змісту й сутності методичного керівництва образотворчою діяльністю. Результати їх досліджень та досвіду дозволяють розкрити зміст доцільної структури і механізму реалізації моделі педагогічного управління навчально-пізнавальним процесом в образотворчій діяльності школярів різних вікових груп. В той же час, ще не в повній мірі використовуються нові педагогічні технології в практиці вчителя образотворчого мистецтва. Причиною такого стану є те, що не здійснюється перехід до нових технологій навчання на основі теорії управління педагогічним процесом, значним компонентом якої є методика наочного навчання.

Виходячи із сучасних вимог до рівня професійної здатності вчителя образотворчого мистецтва й закономірностей управління педагогічними процесами, в розробці розглянуті основні проблемні питання дидактичних основ методики наочного навчання в процесі образотворчої діяльності школярів. Значна увага приділяється моделюванню процесу здійснення освітніх завдань на заняттях образотворчого мистецтва на основі методичної

системотехніки наочного навчання образотворчій грамоті в процесі різноманітної художньо-пізнавальної діяльності учнів.

ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ МЕТОДИКИ НАОЧНОГО НАВЧАННЯ ШКОЛЯРІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

1.1. Структура дидактичних основ методики наочного навчання

Здійснення педагогічних функцій та вирішення завдань художньо-естетичного виховання школярів неможливе без високої о рівня професійної здатності, методичної майстерності вчителя образотворчого мистецтва. Педагогічна діяльність погребу високого ріння специфічних для вчителя образотворчого мистецтва якостей й методичних умінь, методичної майстерності наочно пояснювати навчальний матеріал, пов'язувати його з життям і практикою, а також формувати художню компетенцію, розвивати розумові й творчі здібності учнів.

Реалізація дидактичних основ методики наочного навчання потребує створення умов для забезпечення процесу педагогічною управління образотворчою діяльністю. Такими умовами перш за все повинні бути:

- чітке визначення мети і завдань уроку, визначення структури, об'єму й змісту навчального матеріалу.
- попереднього чіткого й конкретного визначення пізнавальною та виховного змісту нового матеріалу, що забезпечує навчальні проблеми (завдання) процесу навчання-пізнання, художньо-творчої роботи учнів впродовж всього уроку;
- визначення форм зв'язку навчання й виховання в процесі образотворчої діяльності в залежності від завдань і змісту структури уроку;
- глибокі знання програми з образотворчого мистецтва і на цій основі визначення основних навчальних та допоміжних завдань для вирішення їх в системі своєї педагогічної діяльності відповідно до загальної мети художньої освіти особистості:

- попереднє планування навчального матеріалу й розробка системотехніки методичного забезпечення процесу художнього навчання відповідно до закономірностей протікання образотворчої діяльності школярів різного вікового розвитку;

- оволодіння високим рівнем здатності в педагогічному малюванні як інструментарієм методики наочного навчання:

- вивчення спеціальної й допоміжної літератури, що спонукає до наукової організації педагогічної діяльності, і. як результат, до більш якісного управління процесом ХУДОЖНЬОГО виховання засобами методики наочного навчання.

Розглянемо дидактичні особливості системотехніки методики наочного навчання.

Знання, уміння, навички в системотехніці наочного навчання

Початкового формою пізнання людини є образи відчуття й сприйняття. Відчуття й почуття зумовлюють процес розумово-практичної діяльності, процес оволодіння способами дій в навчально-пізнавальній діяльності. Знання, уміння й навички визначають логіку протікання розумово-практичних дій.. Вони забезпечуються в процесі образотворчої діяльності системотехнікою методики наочного навчання. Системотехніка як методична технологія наочного навчання передбачає принцип послідовності та стійкого оволодіння знаннями. Тому вся методична майстерність вчителя повинна бути націлена на чітке виділення в навчальному матеріалі змістовних опорних пунктів основної навчальної проблеми й визначення зв'язку між новими й раніше засвоєними поняттями й положеннями образотворчої грамоти та її складовими елементами. Реалізація цих принципів у більшості залежить від педагогічної здатності вчителя створювати умови для формування знань і розвитку особистих творчих навичок самостійно поновлювати й використовувати їх на практиці. Системотехніка процесу методики наочного навчання розглядає знання як відображення в свідомості сукупності явищ, фактів навколишнього світу, їх зв'язків, властивостей і відношень. Оскільки знання зберігаються у вигляді

понять, суджень й уявлень, то в педагогічній практиці вчителю потрібно визначити відповідні завдання, що дозволять сформувати систему знань і на практиці їх реалізувати. Рівень якісних характеристик знань на кожному етапі художньої освіти залежить від таких показників;

- глибина знань, що визначається якістю й стійкістю пізнання суттєвості внутрішнього зв'язку закономірностей складних явищ;

- гнучкість знань, що віддзеркалюють здібність школярів творчо використовувати їх за різних умов художньої та розумово-естетичної діяльності в практичній образотворчій роботі;

- тривалість, стійкість знань за складних умов завдань.

Структура системотехніки методики наочного навчання передбачає чотири рівня знань:

Перший рівень знання - знайомство. Такий рівень знань характерний при початковому навчанні образотворчому мистецтву й не може бути орієнтиром у художній діяльності. Він забезпечується виконанням репродуктивних вправ з наочним поясненням під час бесіди про мистецтво з різних інформаційно-пізнавальних джерел. Наприклад, учень щось чув, щось знає, щось пам'ятає, але чітко й логічно висловити свої думки не може. Тому під час занять необхідно актуалізувати пізнавальне мислення за допомогою питань, які б включали учнів в активну розумову діяльність.

Другий рівень знань - репродуктивний. Він характеризується неглибоким поняттям, хоч учень і знає матеріал, завчив, але не усвідомив суті явища, що не дає змоги за більш складних умов навчального завдання використовувати їх. Знання є копією, повтором і не усвідомлені настільки так, щоб в переробленому стані могли бути використаними при практичному виконанні завдання.

Третій рівень знань – уміння їх застосовувати як розумові способи дій. Для формування цього рівня знань вчитель повинен розкрити матеріал так, щоб учні знали його сутність й уміли використовувати на практиці. Такий рівень

знань визначається стійкістю понять, суджень, уявлень про закономірності формоутворення, особливостей явищ тощо.

Найвищий рівень знань - трансформація та комбінаторика і використання їх для формування, здобуття нових знань, визначення й застосування способів дій за складних умов виконання навчально-творчих вправ-завдань.

Вправи-завдання допомагають удосконалити способи дій й закріпити знання. Сформовані в результаті виконання вправ способи дій називаються уміннями та навичками, що передбачають використання засвоєних знань. Методика наочного навчання має можливість послідовно формувати уміння й подалі розвивати їх до навичок. Так, при першочерговому досягненні завдань методики наочного навчання у дітей виникають прості початкові уміння, в поняття яких включається первинне самостійне застосування передбачених знань на практиці і закріплення їх в репродуктивній роботі. В процесі виконання репродуктивних вправ під керівництвом вчителя й послідовним наочним поясненням ним навчального матеріалу початкові уміння перетворюються в прості навички. Вони характеризуються нескладними прийомами зображення й способами дій, що виконуються репродуктивно без достатнього зосередження усвідомлення. Поступово прості навички в процесі виконання вправ інтегруються в складні, більш точні й стійкі способи дій, що формують складні навички.

Складні навички образотворчих способів дій дозволяють учням використовувати різноманітні прийоми й способи відтворення зображуваного об'єкту. Навички характеризуються швидкістю виконання образотворчих дій, які набувають творчого характеру.

На основі знань, початкових умінь, простих та складних навичок в ході послідовних дій в процесі виконання навчально-творчих завдань формуються складні уміння. Складні уміння - це досягнута в процесі навчання можливість учнів творчо використовувати знання, навички й досягти конкретного результату свого задуму. Якщо навички характеризуються ускладненням дій, то

складні уміння - виконанням завдань з використанням гнучких способів й творчого застосування знань умінь й навичок в художній, самостійній діяльності для вирішення завдань за темою та умовами програмного матеріалу. На цьому етапі учні повинні швидко й виразно відтворювати образ предмету у виразному зображенні. У майбутньому, в результаті придбання художніх знань і ході систематичного виконання вправ, постійної роботи над завданнями, уважного вивчення особливостей форми натури і закономірностей її зображення засобами образотворчого мистецтва, по мірі оволодіння досвідом, навички оформлюються новим змістом більш високої якості. Ця якість і характеризує навички як складне уміння, що зумовлює показники рівня художнього оволодіння творчими способами дій а технічними засобами відтворення задуму, наприклад, уміння графічно виразити рух, передати нюанс світлотіні форми тощо.

В образотворчій діяльності відчувати, знати й уміти – це, як визначив П. П. Чистяков, «повне мистецтво».

В процесі образотворчої діяльності термін «вміти» звичайно визначається рівнем практичного оволодіння зображення в будь-якій художній техніці ступенем оволодіння живописними й графічними навичками й уміннями.

Художня техніка передбачає уміння користуватися рисувальними та живописними приладдями - навичками роботи з ними, знання про різні прийоми роботи художніми матеріалами, прийоми і способи зображення предметів в перспективі, передачі світлотіні, конструктивної будови об'єктів, найбільш виразної передачі зображуваного предмету чи явища природи. Оволодіння художньою технікою погребує постійного й систематичного навчання. Постійні вправи, систематичні заняття повинні бути націлені як на закріплення, удосконалення технічних прийомів, художніх умінь та навичок, так і на поступове оволодіння знаннями різних правил, наукових положень в образотворчому мистецтві.

Структура змісту методики наочного навчання передбачає різноманітні форми і методи пояснення основних правил роботи художніми матеріалами та

особливостей зображальних технік. Процес формування технічної грамоти учнів забезпечується системою репродуктивних вправ, що наочно пояснюються вчителем. При цьому методично необхідно обґрунтувати процес навчання, визначаючи навчальну проблему - «техніки і способи зображення». Здійснюючи методичний аналіз зображальної техніки, необхідно розглянути з позицій методики наочного навчання умови успішного формування художньо-технічних навичок і умінь. Такими умовами є:

а) чіткість визначення завдання, усвідомлення кінцевого результату праці;

б) обов'язкове планування образотворчої діяльності. Її виду відповідно до навчальної проблеми на кожному етапі процесу навчання-пізнання;

в) постійний контроль і самоконтроль на кожному етапі процесу образотворчої діяльності;

г) обов'язкова оцінка образотворчої діяльності, як в процесі, і як і її результатів, і. при необхідності, проведення корекції процесу навчання, методичного забезпечення. Структура технології методики наочного навчання передбачає також систему вправ-завдань, що потребують пояснення програмного матеріалу, за допомогою якого вирішуються проблемні питання педагогічного забезпечення процесу формування рухових, розумових, сенсорних та сенсорно-розумових навичок.

Рухові навички виявляються в умінні використовувати зображальні можливості художніх матеріалів в виразному відтворенні форми. Розумові навички виявляються при вирішенні конкретних умов навчальних вправ, завдань тощо.

Сенсорні навички характеризуються швидкістю й якістю безпосереднього сприйняття форми чи явищ дійсності різними органами чуття.

Сенсорно-розумові навички виявляються в навичках, умінні га в сполученнях при безпосередньому сприйнятті й опосередковані оцінкою основних властивостей форми, що водночас наочно не визначаються.

Процес формування художніх знань, умінь та навичок потребує методичного забезпечення.

Наочне навчання передбачає методичну технологію формування способів дій, зумовлених психологічними закономірностями формування навичок та умінь.

Педагогічна практика в галузі художньої освіти показує, що дуже важливо врахувати закономірності поетапного формування різноманітних художніх навичок, умінь. Такими закономірностями є безперервність удосконалення різних навичок в художньо-освітній діяльності, періодичність удосконалення будь-якою способом дій, які характеризують рівень сформованої навички в художньо-пізнавальній діяльності; зниження емоційної активності по мірі удосконалення навичок в процесі навчально-пізнавальної діяльності; цілеспрямованість вправ та знання учнями своїх результатів; технологічні особливості переносу і збереження навичок, що зумовлюють формування нового рівня навичок в вирішенні творчих завдань.

Важлива роль в структурі змісту методики наочного навчання відводиться формуванню різних видів уваги. Увага розглядається як важлива умова формування високою рівня художньо-естетичного пізнання навколишньої (дійсності, оскільки вона забезпечує повноту і глибину зорового сприйняття, активність мислення, концентрацію зусиль на вивчення будь-якою об'єкту чи явища, котре потрібно виразити засобами образотворчого мистецтва.

Аналізуючи систему знань, навичок та умінь, які повинні бути сформовані в процесі наочного навчання, ми прийшли до висновку про необхідність визначення змісту й завдань та методів, що зумовлюють системотехніку методичної технології та керівництва образотворчою діяльністю.

Зупинимося на розгляді психолого-педагогічних основ забезпечення змісту структури методики наочного навчання.

Система педагогічного управління процесом художньо-естетичного виховання школярів передбачає широке використання технології методики

наочного навчання як важливішої форми організації, методичного установлення завдань та практичної реалізації програмного матеріалу з основ образотворчої грамоти.

Структура змісту методики наочного навчання має наукову підставу й дозволяє безперервно удосконалювати методичну майстерність й уміння використовувати на практиці арсенал знань з педагогіки та психології. Вона забезпечує професійно-діяльнісний підхід до об'єкту методичного управління навчально-пізнавальним процесом й дає можливість узагальнювати практику художньої освіти та естетичного виховання школярів і на цій основі удосконалювати його зміст.

Об'єктом методики наочного навчання є художньо-пізнавальний процес освітнянської діяльності школярів в різних видах пластичних мистецтв.

Предметом методики наочного навчання є процес формування високого рівня здатності фахівців до управління процесом художньо-естетичної підготовки школярів засобами пластичних мистецтв.

Мета методики наочного навчання - підвищення якості професійної підготовки вчителя, діяльність якого націлена на досягнення значних результатів в процесі художнього навчання учнів в їх навчальній образотворчій діяльності.

Методику наочного навчання необхідно розуміти як структурну сукупність дидактичних способів, прийомів та принципів навчання-виховання школярів, які зумовлюють зміст методичної технології формування якісного рівня художніх знань, практичних вмінь та навичок й потреби особистості в творчій діяльності та розвитку особливої емоційно-образної чутливості до краси реального світу для відтворення її в художніх образах, краси, створеної руками людини-митця.

Педагогічна технологія, компонентом якої є методика наочного навчання, дозволяє вчителю з мінімальною витратою часу сформулювати знання й уміння учнів будь-якої вікової групи. Вона розглядає комплекс дидактичних впливів, застосованих вчителем в процесі наочного пояснення, й таким чином сприяє

вирішенню завдання програмного матеріалу шкільної дисципліни «Образотворче мистецтво».

Методи, прийоми, способи та засоби методики наочного навчання об'єднуються спільністю дидактичного принципу наочності й завданням художньо-естетичного виховання.

Методика наочного навчання основам пластичних мистецтв забезпечує:

1. Зміст компонентів структури методичної технології.
2. Способи методичних дій вчителя, його професійну, управлінську діяльність.
3. Сукупність способів дій учнів в вирішенні навчальних, творчих завдань програмного матеріалу.

Складовими компонентами технології методики наочного навчання, яким відводиться головна роль, є наочні методи, що використовуються в процесі навчання-пізнання на уроках образотворчої діяльності. Такими методами перш за все є: метод спостережень, метод демонстрацій, метод гри, метод вправ, метод екскурсій, метод наочного показу та пояснення навчального матеріалу в формі педагогічною малюнка на дошці, метод тренінгу та інші.

Розглянемо особливості кожного методу в структурі навчально-виховної о процесу, які зумовлені закономірностями психології та педагогіки.

Навчально-пізнавальний процес в образотворчій діяльності і складовою системою художньої освіти та естетичного виховання школярів. Він забезпечується великою кількістю різноманітних станів та зв'язків. функціонально діючих компонентів діяльності (як учня, так і вчителя).

Процес навчання-пізнання складається із інформаційно-візуальних пояснень теоретичних положень та закономірностей їх практичної реалізації в образотворчій діяльності.

Компоненти інформаційно-візуального блоку системи методичного управління процесом художнього навчання та естетичного виховання школярів в їх організованій, цілеспрямованій образотворчій діяльності будуть

оптимальними в тому разі, коли вони забезпечують рішення педагогічних завдань, методично зумовлені й доповнюють один одного.

При створенні оптимальних умов для цілеспрямованого формування якісного рівня художньої культури особистості важливим методом наочного навчання є *метод спостереження*. Використання методу спостережень дозволяє активно й цілеспрямовано направляти зорову увагу на суттєве в природі, в предметному світі й формувати емоційно-естетичне, образне сприйняття дійсності та явищ в ній. Методична особливість рішення завдань, що пов'язані із спостереженням та сприйняттям об'єкту відтворення засобами образотворчого мистецтва в будь-якій зображальній формі, полягає в організації цілеспрямованого формування візуального сприйняття як основи для подальшого формування емоційно-естетичного, художньо-образного сприйняття та розвитку на більш високому рівні пізнавальних особливостей особистості і! практичній діяльності.

Психолого-педагогічна наука візуальне сприйняття, бачення розглядає як один із пізнавальних процесів, спрямованих на інформаційну підготовку й прийняття рішень для практичної реалізації завдання (І. Р. Арнхейм, В. П. Зінченко, В. М. Моляко, Б. Ф. Ломов та ін.).

Гьоте писав, що гармонію потрібно шукати в людському оці, а І. П. Кримов вважав, що «все мистецтво живописця в очах». Про роль сприйняття в образотворчій діяльності визначає В. П. Зінченко: «Контакт з реальністю є важливою умовою творчості, до того ж власне зорові образи визначають у відомому розумінні первісне, і ясна річ, особисте відображення реальності».

В образотворчій діяльності розвиток візуального сприйняття, графічного чи живописного бачення має важливе значення. Тому цей аспект потребує методичного забезпечення в процесі навчання школярів розвитку візуального мислення. Візуальне мислення розглядається як пізнавально-творчий процес. Воно формується та розвивається в процесі навчання шляхом цілеспрямованих дій. таких як маніпуляція образами, їх трансформацією, комбінаторними

пошуками вторинних образів в системі знакової візуальної інформації в її предметному зображально-виражальному значенні. Так, наприклад, В. А. Моляко, розглядаючи наукові положення процесу рішення творчих завдань в конструкторській діяльності, вважає, що в основі процесу мислення знаходяться структурно-функціональні і елементарно-системні перетворення, що ці перетворення здійснюються суб'єктивним шляхом різних маніпуляцій з технічними елементами. Важливу роль при цьому відіграють зорові образи сприйняття і образи уявлення. Також дії. способи дій притаманні образотворчій діяльності, коли в процесі сприйняття особистість здійснює Візуальний відбір значних ознак форми, що забезпечують візуальну інформацію, за допомогою якої виникає образ сприйняття для подальшого відображення його засобами образотворчого мистецтва.

Візуальне мислення як зорове рішення завдання с основою творчості в багатьох галузях людської діяльності, наприклад, в системах «людина-машина», «людина-знак», «людина-образ» тощо. Такий науковий підхід зумовлює процес Психічного розвитку людини. Методологічною концепцією, основою сучасних досліджень питань візуального мислення в психології та психолого-педагогічній науці є культурологічна теорія В. С. Виготського та теорія діяльності. Значний доробок в рішенні цієї проблеми внесли психологи Р. Арнхейм, В. П. Зінченко, П. Я. Гальперін, А. В. Запорожець. А. Н. Леонтьєв, А. Р. Лурія, Р. Хольт, У. Нейсер, Д. Гібсон. Б. І. Беспалов, Б. Ф. Ломов та ін. Теоретичною базою наукових досліджень процесів сприйняття як продуктивної пізнавальної функції є положення про те, що основу візуального сприйняття визначають результати раннього навчання-пізнання через почуттєво-практичне спілкування із зовнішнім світом, а також дослідження, в яких візуальний образ розглядається як семантична одиниця продуктивного сприйняття. (С. Ю. Артем'єва, А. Д. Логвиненко, А. Н. Леонтьєв). Поняття «сприйняття» розглядається як багатомірний «образ світу», що виникає в свідомості індивіду н процесі життєдіяльності, його особистого досвіду. «Не сприйняття покладає себе в предметі, а предмет - через діяльність покладає себе в образі».

Сприйняття і є його суб'єктивним початком. Психологічний «образ світу» розглядається як своєрідна призма, опосередкована зовнішнім впливом на процес способу дій, що забезпечується регуляцією з боку педагога. Зовнішній вплив та методичне забезпечення формує відповідні візуальні образи, світ образів, а також «особисті системи знань», що змінюють інтегральний образ світу». Він же, в свою чергу, є своєрідною призмою, яка впливає на сприйняття «світу образів», тим самим обумовлює зовнішню взаємодію в процесі регуляції діяльності. Специфічно людська характеристика зорового функціонально-структурного органу полягає в тому, вважає Б. І. Беспалов, що він формується й розвивається в предметній дії людини при засвоєнні нею системи сенсорних еталонів, загальноприйнятих мовних форм і правил здобувати й перетворювати зорову інформацію, а також дозволяють усвідомлену регуляцію, при якій безпосередньо переборюється незалежність людини від характеристик зорового поля і предмету його візуальних, розумових перетворень. Поняття «візуальне сприйняття» і «візуальне мислення» Р. Арнхейм розглядає як тотожність. Він визначає: «Мабуть не існує таких процесів мислення, які б не могли здійснюватися, принаймні, в сприйнятті. Візуальне сприйняття - це візуальне мислення». В. П. Зінченко розмежовує ці поняття. Різниця, відмінність існує в самому механізмі народження образу. Візуальне сприйняття являє собою процес, який здійснюється за допомогою перцептивних дій, послідовно, як фаза сприйняття і усвідомлення об'єкту, його форми в просторі. Візуальне мислення він розглядає як «таку форму діяльності, змістом якої є оперування зоровими образами, а результатом - народження нових, чисто абстрактних образів...».

Отже, механізмом візуального мислення є трансформація структури зорового поля, оперування візуальними формами (Р. Арнхейм. В. П. Зінченко).

Психологічним механізмом візуального мислення (в аспекті і народження й оперування образами сприйняття й уявлення предметів), є складна система психологічних операцій, які організуються в єдину сукупність з метою візуальної дії так вважає Б. І. Беспалов і далі визнає, що такий психологічний рухомий образ людини керується шляхом систематичного накладення і зняття

статистичних і динамічних обмежень на його ступені свободи відповідно до мети візуальної дії. Вказані обмеження включаються в різні моменти фізичного часу виконання дій та визначають конкретну морфологічну будову візуально-розумового органу людини, форми змісту образів предметів, форми вираження предметних образів і форм виконання психологічних операцій. Результатом є виникнення нових візуальних форм, що несуть змістовне навантаження, значення.

1.2. Деякі психолого-педагогічні основи формування художньо-образного зорового сприйняття та візуального мислення

Розглянемо деякі психолого-педагогічні основи формування художньо-образного зорового сприйняття та візуального мислення, що безпосередньо зумовлюють структуру принципів, методів наочного навчання в процесі управління образотворчою діяльністю школярів.

Відомо, що навчальною формою пізнання є почуттєве сприйняття, в основі якого знаходиться відчуття. Перехід від сприйняття до відчуття здійснюється по мірі того, як почуттєве враження починає функціонувати не тільки як інформаційні візуальні сигнали, але і в вигляді образу предмет. Під образом предмета необхідно розуміти таке почуттєве враження, в якому явища, їх властивість (форма, величина і відношення тощо) визначаються як об'єкти пізнання.

Синтез відчуття приводить до формування почуттєвою образу, відмінною особливістю якого є зображальність, так визначив Б. Ф. Ломов. Таким чином, почуттєве пізнання - основа пізнання логічного і образного. Питання полягає в тому, наскільки у людини розвинута екстероцепція.

Отже важливе методичне завдання полягає в тому, щоб в процесі педагогічного управління художнім навчанням максимально розвинути цей природний дар дитини.

В педагогічній практиці цей аспект не в повній мірі розглядається вчителями, тому звернемося до досвіду художників-педагогів. А. П. Остроумова-Лебедєва відмічала цей методичний прийом навчання.

Формування почуттєвого образу в процесі зображення А. П. Остроумова-Лебедєва визначала так: «Малюючи, потрібно охопити форму оком і почуттям зразу і, потім, майже по пам'яті, нанести її на папір».

Педагог Д. М. Кардовський вважав, що первісне почуття є рух, пропорції, конструктивний зв'язок і характер форми. Відображення всіх параметрів форми (величина, напрямок, рух, ритм тощо) висловлюється в динамічності сенсibilізації і синестезії всіх видів почуття для художника, особливо зорового механізму разом з тактильно-кінестезичним.

Це визначення спонукає вчителя до методичних взаємодій та регуляції зорового сприйняття предмету чи об'єкту зображення в єдності їх властивостей і ознак. Отже, для установа повноцінного образу необхідно направити візуальне сприйняття учнів на визначення загального і одиничного, необхідного і випадкового, тим самим вирішити завдання процесу цілеспрямованого візуального сприйняття суттєвості форми предмету.

Для методичного забезпечення процесу сприйняття необхідно застосувати прийом порівняння, узагальнення, що дозволить сформувати у дітей необхідний образ предмету та активне сприйняття. Установка на активне сприйняття забезпечується своєрідним міркуванням, яке є важливим механізмом формування образу від пропонованого предмету для зображення, виразною відображення його образу художніми засобами.

Такий методичний підхід до рішення завдань, націлених на формування візуального мислення, потребує абстрагування від деяких його сторін, властивостей, ознак з метою порівняння, зіставлення з простими образами, щоб на цій основі скласти повне уявлення про зображуваний предмет.

Вчителю потрібно приділяти увагу розробці методів образних установок на сприйняття моделі чи об'єкту для подальшого відображення. Такими методами можуть бути - метод художньо-педагогічної драматургії, метод активного емоційного введення в світ образів через асоціативне мислення, уявлення, через сприйняття творів майстрів різних видів пластичних мистецтв. Перш за все необхідно застосувати такі методичні установки на сприйняття

моделі, об'єкту зображення, що допомагають учням визначити просторову, об'ємну, конструктивну, декоративну, узагальнену, цілісну, пластичну характеристику форми та її якісні ознаки, що оформлюють змістом образ в уявленні, розширюють кордони, масив характеристик візуального мислення.

І. М. Сеченов, Л. С. Виготський, Б.Г. Ананьєв, Б. Ф. Ломов вказували на необхідність виділення в образотворчій діяльності важливого етапу формування образного мислення-уявлення. Фізіолог І.М. Сеченов відмічав, що до уявлення входять не тільки ознаки, які відкриваються безпосередньо почуттям, але і ті, які пізнаються при розумовому аналізі предметів та їх відношень один до одного.

Необхідно пам'ятати, що при переході від сприйняття до уявлення, візуального, зорового мислення змінюється структура образу. Одні ознаки ніби затушовуються, інші підкреслюються, підсилюються, але обов'язково визначається найбільш характерна особливість та узагальнена ознака образу. Ознаки образу уявлення в поєднанні з логіко-понятійними операціями (діями) є передумовою для особистого бачення художньої форми в будь-якому виді образотворчої діяльності. Відчуття та сприйняття, які почуттєве пізнання та абстрактне мислення, зумовлюють своєрідність наочних уявлень, візуального бачення образу.

Таким чином, уявлення, візуальне мислення є синтетичною формою пізнання дійсності. В них поєднується все, що людина знає про предмет світу та явищ, образ яких потрібно створити засобами образотворчого мистецтва. Ось чому уявлення та візуальне мислення стає важливим станом почуттєвого пізнання, основною формою художнього образу.

Отже. уявлення потрібно формувати у школярів для їх подальшої образотворчої діяльності, але вже на рівні художньо-образного мислення, роздумів. На цьому рівні механізм художньо-образного мислення забезпечується процесом зображення.

Процес зображення образу складається з декількох моментів, що передбачають задум усвідомлення образу предмету чи об'єктів, придумування

зображальної форми й реалізації, відтворення її художніми засобами, технічними прийомами, способами зображення.

Заключним етапом формування образного мислення є уявлення. Відмінність між уявленням і придумуванням полягає в тому, що уявлення розглядається як спосіб створення нового образу в процесі образотворчої діяльності, що передбачає зв'язки між сприйняттям та поняттям про образ відтворення. Водночас представлення розглядається як процес відновлення відчуття і сприйняття. Емоції в цьому процесі застосовуються як фон.

В дослідженнях П. П. Блонського, Я. О. Пономарьова, П. М. Якобсона уявлення образу на рівні уявлення і образного мислення визначаються як одностайне поняття.

Л. Г. Ковальова вважає уявлення основною властивістю образотворчої діяльності, оскільки воно сприяє і формуванню образного мислення й створенню образного змісту твору, тобто композиції. Для формування образного мислення важливим є діяльність зорового аналізатора, його чутливість до лінії, пропорції, форми, світлотіні, кольору, тощо та специфічного уміння відтворювати їх в виразних зображеннях.

В роботі «Воображение и творчество» академік Л. С. Виготський науково обґрунтував особливості процесу формування образу при сприйнятті. Він визначив три етапи формування образу:

1. Дисоціації - розкладення складного цілого на складові частини, окремі з яких виділяються перед другими, окремі частини зберігаються, інші забуваються. Цей процес є важливим для розумового розвитку людини. Він знаходиться в основі абстрактного мислення, в основі образних понять.

2. Процес зміни, побудований на динамічності внутрішніх нервових збуджень.

3. Наступною розумовою операцією, що формує образ, автор вважає асоціацію, тобто поєднання дисоційованих та змінених елементів.

Категорія образу використовується в будь-якій формі сприйняття світу в свідомості людини. Почуття, сприйняття й уявлення, поняття та наукове

розуміння явищ - все це образи об'єктивного світу, що постають, виникають в свідомості людини. Так розглядає суть цього аспекту сучасна філософія і зазначає, що поняття категорії «відбиття» й «відображення» завжди детермінуються з образом. Образне відображення проходить на рівні почуття. Рівні сприйняття та рівні високого художнього образного осмислення зображення. Автори книги «Язык изобразительного искусства» В. І. Костін, В. О. Юматов визначають, що формування художньо-образного мислення можливо здійснювати шляхом всебічного розвитку сприйняття. Відмінність між образним мисленням й мисленням художніми образами полягає в тому, що друге не тільки узагальнює, передає одиничне, але й з великою силою почуття надає можливість бачити в матеріалі форму у всій її складності, багатогранності й обширності її відмінної риси. Але для втілення уявленого образу її матеріальну форму недостатньо творчої уяви та чіткості, яскравості уявлень, необхідні знання, уміння та навички володіння самими графічними та живописними засобами, здібність працювати й зображати ними. Отже, формування художньо-образного мислення є лише однією частиною процесу навчання образотворчому мистецтву.

Тому, другим важливим компонентом методичної технології навчання є ***процес зображення усвідомленої моделі та її образу художніми засобами.***

Структура педагогічної технології навчання образотворчому мистецтву, передбачає необхідність методичного забезпечення процесу розумових та практичних дій як способів образотворчої діяльності у їх взаємозв'язку і взаємозалежності.

Психологічні дослідження процесу художньо-образного задуму, художньо-образного порівняння, процесу сприйняття Б. Г. Ананьєвим, Р. Арнхеймом, М. М. Волковим, Б. Ф. Ломовим, Є. І. Ігнатьєвим, В. П. Зінченко, П. М. Якобсоном мають велике значення для рішення завдань методики наочного навчання.

Методична проблема полягає в тому, як правильно, переконливо розкрити красу та ідею зображень в системі образів. Важливою ланкою в цьому

напрямку може бути наочне пояснення навчального матеріалу. Методика наочного навчання включає взаємозв'язок художньо-образного о й техніко-аналітичного засвоєння моделі як єдиного процесу. При цьому виникає важливе завдання - визначити міру складності художньо-образних й техніко-аналітичних елементів в кожній навчально-репродуктивній вправі чи навчально-творчому завданні для забезпечення максимальної активності учнів оволодіння основами образотворчої грамоти.

А. Н. Кардовський вважав, що на заняттях з образотворчого мистецтва педагог повинен навчати учнів почувати й розуміти пластичне. Грамотність повинна визначатися не тільки знаннями, визначеними теорією законів образотворчого мистецтва, але в більшій мірі виразністю зображення, що припускає, передбачає перш за. все його образне засвоєння. Таким чином, необхідно моделювати заняття з урахуванням процесу пізнання техніко-аналітичних закономірностей зображення виразної форми та процесу формування її художньо-образного сприйняття.

В навчально-пізнавальному процесі також необхідно включати такі завдання, зміст яких спрямований на засвоєння художньо-образної мови.

Художня грамота - це процес образотворчих дій, що зумовлюють освоєння техніко-аналітичної грамоти. Весь комплекс завдань з метою освоєння художньо-аналітичної грамоти має вузлові компоненти, що потребують методичного забезпечення процесу формування знань. Найбільш значними компонентами є:

1. Просторові особливості форми натури, моделі. Знання формуються за допомогою наочно-інформаційного пояснення положень перспективи (лінійної, світлоповітряної).

2. Зображальні можливості малюнка. Знання формуються вмілим методичним показом з мовним поясненням особливостей різноманітних засобів вираження форми лінією, тоном та в їх взаємозв'язку.

3. Способи перевірки правильності зображення. Знання спрямовано формуються наочним поясненням пропорційних відношень, канонів.

4. Зображальні художні матеріали й способи роботи ними. Знання формуються через практичне оволодіння можливостей матеріалів. Процес пізнання забезпечується наочним показом роботи матеріалами в будь-якій художній техніці для створення образу.

Художньо-образне освоєння основ формоутворення на рівні знань можливо в тому разі, коли сенсорні процеси розвитку особистості будуть методично формуватися на основі навчально-репродуктивних вправ та творчих завдань в ході їх виконання. Тому необхідно наочно розкрити й пояснити образні функції малюнка, його виражальні засоби. Наприклад, вчитель повинен забезпечити основні навчальні завдання дидактичним змістом й послідовно у взаємозв'язку всіх компонентів процесу освоєння програмного матеріалу учнями розглянути, наочно пояснити особливості форми та функції малюнка.

Художньо-образне освоєння функцій малюнка, його виразності містить в собі розумові дії, націлені на вирішення навчальних проблем.

Процес формування знань водночас забезпечується методичною регуляцією процесу естетичного сприйняття об'єкту зображення й оцінного, художньо-аналітичного судження про його створення засобами образотворчого мистецтва. При поясненні програмного матеріалу обов'язково використовується прийом виразних, образних порівнянь пластичної форми чи явищ, їх витонченість з будь-якими властивостями і ознаками та формоутворюючими компонентами відображення предметів чи стану в природі, найбільш знайомих для дітей. Активізація образного пізнання, розумової художньо-аналітичної діяльності може здійснюватися за допомогою методичних прийомів розкриття складників мови та функцій малюнка. Основа дидактичної системи забезпечується теорією узагальнення, де всі питання вирішують в зворотній послідовності - від загального до часткового.

Художньо-образне та техніко-аналітичне освоєння моделі, відтворення образу базується на психологічних закономірностях народження образу в художньому мисленні. Тому при наочно-мовному поясненні завдання значну увагу потрібно приділити розвитку візуального мислення, образного

сприйняття навчального матеріалу. Необхідно пам'ятати, що рівень сприйняття наочного пояснення програмного завдання залежить від методичного обґрунтування навчального матеріалу та сенсibilізації й синестезії, які отримуються в процесі відчуття, пізнання - завдання, зміст якого передбачає роботу з натури чи по пам'яті, потребує методичного пояснення основних положень специфічних способів та виражальних засобів ілюзорно-просторового чи умовно-площинного зображення форми та паралельного розкриття композиційної структури й тим самим направити почуття на візуальне бачення всіх компонентів задуму. Імпульсом, передумовою правильного розуміння задуму може бути образно-мовний аналіз взаємодії змісту й форми за темою. Методично обґрунтований аналіз образної характеристики об'єкту зображення чи змісту композиційної структури викликає у школярів певну ідею, задум, певне уявлення про образ. Задум-уявлення естетично оцінюється, потім оформляється засобами всієї палітри відображення в конкретній формі, зміст якої характеризує образ. Значну роль в рішенні такого завдання відіграє вибір матеріалу, способу та прийому зображення.

Теза М. М. Волкова про принципову різницю між сприйняттям предмету й сприйняттям його-зображення застерігає від однозначності рішення навчальних проблем та методичного забезпечення процесу формування образного мислення учнів, формування сприйняття художньої форми.

М. М. Волков робить висновок, що сприйняття є прямим наслідком дії предмету на органи відчуття: зорові, слухові, органи нюху, смакові, кінестезичні, почуття рівноваги. Багатство образу предмету психологічно визначається і зумовлюється багатством відчуття, що виникає під дією цілеспрямованого сприйняття. Виходячи з цих положень, методичне завдання зумовлюється тим, що формувати образ предмету потрібно розпочинати з аналізу його. включаючи всю систему почуттів і надалі на цій основі управляти процесом сприйняття. Образ предмету є об'єднуючою ланкою сприйняття об'єкту і сприйняття зображення. Водночас, щоб вирішити навчальну проблему

пізнання, втілення образу в систему художнього відтворення, потрібно, перш за все, сформувати образне мислення, яке неможливо відокремлювати від процесу навчання способами і прийомам зображення будь-яким художніми матеріалами, основам композиції, малюнка, живопису, від процесу розвитку психофізичних особливостей сприйняття форми, кольору тощо, від емоційно-естетичного виховання учнів. Такий методичний підхід зумовлюється психологічним станом латентного розвитку особистості в процесі пізнання реального світу. Латентний період в образотворчій діяльності характеризується тим, що розумова діяльність особистості може здійснюватися інтенсивно, а практична діяльність, яка опирається на розумову залежить від способів розумових дій. В цей період знаходиться в стані «застою», тому що немає взаємодії між практичними діями руки й думкою, не сформовані практично-розумові навички. Тому при вирішенні цієї проблеми вчителю образотворчого мистецтва необхідно застосувати вправи для розвитку такого уміння й методично забезпечити цей процес, використовуючи метод наочного показу. Наприклад, наочно показати як «народжується», створюється зображення простої лаконічної форми, які застосовуються прийоми. Закономірності формоутворення, як створюється художній образ чи виразне зображення форми, явища.

В навчанні неможливо переступити через етап формування навичок. Формування необхідних навичок в образотворчій діяльності буде результативним за умов використання в процесі навчання структурно-логічної системи вправ, зміст яких вмістив би основні теоретичні положення й практичні завдання, що розкривають поняття й закономірності художньо-технічної та художньо-образної грамоти.

Методика наочного навчання може найбільш активно використовувати форми й методи формування знань, умінь і навичок учнів для вирішення художньо-творчих завдань програмного матеріалу.

Оволодіння знаннями як пізнання теоретичних положень образотворчої грамоти й закріплення її в формі уміння на основі рішення завдань, конкретних

навчаючих вправ, забезпечуються вчителем через методично організовану систему наочного навчання. Успішне рішення цієї проблеми можливе за умов, коли розумова діяльність дітей буде спрямована на:

1. Усвідомленість бачення як уміння аналізувати форму, явище, виділити найбільш значне й визначати адекватність технічних прийомів й зображально усвідомлених дій властивостям та ознакам натури, відтворюючи їх в зображеннях.

2. Цілісність зорового сприйняття, як здібність безпосереднього емоційно спрямованого бачення на впродовж всього процесу зображення, що зумовлено стійким зоровим досвідом.

3. Вибірковість сприйняття як уміння визначити й перед усім приділяти увагу одній пластичній, формоутворюючій властивості.

4. Системність і послідовність сприйняття як постійна розвиваюча діяльність.

5. Апперцепцію сприйняття як здібність диференціювати й корегувати сприйняття під впливом особистою досвіду.

Визначені аспекти зумовлюють створення педагогічних умов й методичних впливів в процесі пізнання - навчання як ціннісно-орієнтованої діяльності розуму та практичного оволодіння способами образотворчих дій, результатом яких буде розвиток творчих здібностей особистості.

Таким чином, результат навчання залежить від цілеспрямованих педагогічних впливів наочною навчання на художньо-пізнавальну та творчу активність школярів в образотворчій діяльності. Тому вчителю потрібно встановити взаємозв'язок всіх елементів структурно-логічного комплексу до вирішення наочного навчання - художньо-пізнавальних завдань та розвиток пізнавальних інтересів.

Художньо-образне уявлення є активним процесом пізнавальної діяльності, в якому беруть участь не тільки сенсорні безпосередні дані, але й увесь складний апарат розумової діяльності. Такий підхід відкриває можливості включати в структуру й основні компоненти художньо-творчого уявлення.

П. П. Чистяков вказував, що «зображати - це значить міркувати». Виховання здібності до такого міркування є важливим дидактичним моментом навчання, прийомом методики художнього навчання в процесі роботи з дітьми. В зв'язку з цим, в процесі відтворення образу велику роль відіграє уява, що об'єднує окремі елементи зображення в єдине ціле, а також ясність, повнота та стійкість зорових уявлень про об'єкт зображення. Ця ясність і цілісність безпосередньо пов'язані зі здібностями до цілеспрямованого спостереження навколишнього предметного світу. В формуванні такої здібності як способу дій важливе значення відводиться вправам. Вправи, зміст яких розрахований на зорове сприйняття, допомагають розвивати спостережливість, зорову пам'ять, здібність до більш точного визначення просторових співвідношень, більш тонкому розпізнанню форми, кольору, тону, здібність до порівняння. Збагачення зорових уявлень сприяє розвитку мислення, уваги, образної уяви.

Значним компонентом формування здібностей особистості є методична організація процесу художньо-творчого уявлення.

Про важливість функції уявлення в художньо-творчій діяльності, в оволодінні способами образотворчих дій, відмічав Л. С. Виготський. Він вказував: «В поведінці й розвитку людини воно (уявлення) стає засобом розширення досвіду людини, тому що вона може уявити те, чого вона не бачила, чого в її безпосередньому досвіді не було, вона не обмежена вузьким колом й вузькими межами свого особистого досвіду, а може виходити далеко за межі, засвоюючи за допомогою уяви чужий історичний, чи соціальний досвід. В цій формі уява є цілком необхідною умовою майже всякої розумової діяльності». Важливо не необхідно розбудити уявлення дітей. «Живе уявлення, - писав Т. Н. Орловський - потрібна навіть в самих елементарних завданнях, не кажучи вже про більш складні розділи курсу, де для успішного естетичного розвитку учня доводиться виконувати не дуже легкі завдання. Наша задача не просто керувати вправами з образотворчого мистецтва, але й впливати на органи почуття школярів, щоб сприяти їх творчій діяльності». Впливати на розвиток творчих здібностей потрібно на кожному уроці. Наочне пояснення й

виконання репродуктивних вправ, в основі яких розглядається програмний матеріал, є методичним джерелом, спонукальним моментом художнього розвитку дитини. Адже в самому простому завданні, простій вправі, завжди можливо розкрити закономірності образотворчої грамоти, мови. В предметі чи об'єкті, вибраному для зображення, можна побачити естетичні позитивні якості форми: конструкцію, колір, пластику, тощо. Таким чином, емоційна асоціація від якостей та ознак форми самого повсякденного, звичайно набуває естетичну цінність. Професійна здатність забезпечення й здійснення цього процесу вчителем надає можливість активізувати мислення, розумову діяльність через емоції, сприяє в свою чергу активізації творчого процесу образотворчої діяльності учнів, актуалізації в цілому процесу художнього навчання школярів. В цьому напрямку практика вчителя складає педагогічну цінність організації процесу художньо-пізнавальної та творчої діяльності школярів. Власне художньо-пізнавальне, творче начало й значення образотворчої діяльності потребує особливої уваги до управління цим процесом.

Методичний вплив й зміст організації художньо-пізнавальної діяльності учнів визначається їх прагненням не тільки зображати ті чи інші предмети і явища, але й передавати своє відношення до них. Якщо завдання цікаве, а модель викликає у дітей емоційне відношення, то необхідно підготувати їх до практичної реалізації цього відношення за допомогою зображальних засобів. тому що тільки через зображальні засоби, прийоми вони матимуть змогу виразити свої емоційні відношення в малюнку. В знаходженні засобів й прийомів відтворення моделі міститься творче начало в роботі з натури.

В роботі над тематичним завданням творче начало проявляється в обговоренні теми, виборі того, що повинно бути зображено для розкриття змісту й оформлення композиційної структури. Все це потребує, з одного боку. роздуму, міркувань, висновків, з другого боку - творчого спрямування з опорою на візуальне мислення.

Виконуючи, наприклад, орнамент чи узор, дитина прагне зробити свій малюнок красивим, нарядним. При цьому її емоційне відношення корегується в

конкретному випадку всіма розумово-практичним способами дій образотворчої діяльності. «Сила уяви, - вважає Б. М. Бременський, - дає людині здібність передбачати, тобто відчувати, бачити потенціал розвитку, чи можливості, матеріалу. конструкції. наукової ідеї і виявити їх. І тут немає ніякої фантастики - діється це тому, що почуття гармонії дає силу відчувати ціле раніше частин.»

Творча діяльність і уявлення знаходяться в прямій залежності від багатства й різноманітності минулого досвіду людини, і цей доробок являє собою матеріал, з якого створюються нові доробки. Ось чому потрібно збагачувати досвід дитини, для того щоб створювати міцні, тривалі основи для її творчої діяльності. Якщо учні більше будуть бачити, слухати, переживати, чим більше вони узнають, засвоюють, тим значніше й продуктивніше буде протікати діяльність їх уявлення в інших умовах.

Образна природа мистецтва закладена в кожному предметі, в кожному явищі, головним чином в їх поєднанні. Тому педагогу якраз потрібно навчити підмічати, спостерігати неповторне, характерне в натурі й методично забезпечувати системотехнікою процес художньої діяльності учнів, процес формування образного мислення.

«Образотворче мистецтво. - пише В. С. Кузін, - засноване на створенні нових художніх образів». По суті, будь-яка композиція (навіть при зображенні з натури натюрморту, пейзажу) потребує уміння образно уявити собі образ майбутнього зображення. Тим більш неможливо створити сюжетну композицію, якщо попередньо ясно її не уявити. До того ж по мірі виконання композиції (в ескізах, начерках, етюдах) уточнюються образи уяви, конкретизується вся композиція в цілому і в уявленнях учнів. Ось чому здібність образно мислити, чітко уявити зображення особливо зв'язано зі здібністю компонувати. Як правило, ці два показники здібностей художньої творчості невід'ємні, взаємопов'язані.

Значною органічною частиною вираження зорового образу є техніка зображення. Способи, прийоми зображення - завжди взаємопов'язані з розвитком сприйняття, уяви й почуття митця.

Є. Є. Рижкова зазначає: «В навчанні реалістичному зображенню, в якому малюючий передає життя так як він його відчуває й розуміє, кожна проведена лінія, покладений тон й інші засоби віддзеркалюють рівень його предметного, образного мислення, зорового сприйняття й уявлення. На заняттях з образотворчого мистецтва і, в окремому випадку, малювання, вихідним моментом рішення образотворчого завдання завжди постає в свідомості зоровий образ. Оформлення, вираження зорового образу може бути здійснено чи за допомогою матеріалу та інструмента - олівця, пензля, фарб, пера, паперу тощо, чи за допомогою художньої техніки. Тому оволодіння інструментами і матеріалами для вираження на площині зорових образів - завдання першорядне».

Якщо розглядати створення художнього образу як вирішення творчого завдання, то одним із основних елементів образно-концептуальної моделі визначеної проблемної ситуації будуть виступати репрезентативні властивості об'єктів. Для їх вираження в художній діяльності використовуються специфічні засоби: композиція, світлотінь, тон, пропорції, конструкція, колір, фактура тощо. Вони є універсальними виразними засобами для різних видів художньо-творчої діяльності, за допомогою яких відтворюється особисте бачення світу, навколишньої дійсності й виражається сфера почуття людини.

Із числа всіх репрезентативних властивостей форма, об'єм і простір, колір та композиція виконують найбільш характерні функції для сприйняття, а саме - пізнавальну, порівняльну, за допомогою яких здійснюється протиставлення, відокремлення, розділення, з'єднання особливостей створюваного образу. Всі ці функції відносяться до загальної групи універсально-конструктивних засобів візуальної системи зображальних знаків в структурі будь-якого художнього образу, що несе в собі естетичну інформацію.

Визначені засоби вираження в художній творчості оформлюють не тільки інформацію про предмет, але і репрезентують відношення до нього суб'єкту, віддзеркалюють його особисте бачення світу.

Художня форма як суб'єктивна семантика зображальних образів, завжди визначає форму і колір як основні, візуальні властивості структур, що характеризують відношення до об'єкту, а не самі його властивості. Виразність форми, як зазначається всіма фахівцями - це властивість, визначена відповідністю зовнішнього виду й конструкцій художнього образу. В житті форма несе велику інформацію про навколишній світ більше ніж колір. З цього приводу В. С. Щербаков писав: «Практичне життя має здібність сприймати форми і конструкції предметів і, більш того, ця здібність в значній мірі підпорядковує собі і кольорові образи предметів, які виникають в нашому сприйнятті як другорядний компонент нашого уявлення про навколишній предметний світ. Нічого так не суперечить здібності зображати, як саме практичне бачення, тому що дійсні кольорові явища не можуть бути тривалими, вони нестійкі та надзвичайно мінливі».

Про небезпечність закріплення штампів при сприйнятті кольору і форми пише В. С. Мухіна. Так, вона вважає, що закріплення визначеного, означеного кольору за предметом, яке виникає на певному етапі розвитку дитини, містить в собі небезпеку заповнення малюнків кольоровими штампами, що приводить до обмеження можливостей сприйняття. «Кожний колір поступово починає виступати для дитини як еталонний для певних груп предметів: трава, дерева - зелені, небо, річки - сині, сонце - жовте чи красне. І це не творче уявлення ... Повноцінний розвиток сприйняття дитини здійснюється там, де дитина одержує можливість пересвідчитися в різноманітності й багатобарвності реального світу».

Б. М. Неменський відмічає, що шаблонне бачення закриває не тільки шлях до спостережливості, але й до образності. Коли діти шукають відповідні певному почуттю з'єднання кольорів чи будь-яких інших засобів зовнішнього вираження задуму, вони не тільки дають розвиток своїм творчим здібностям, але й готуються до сприйняття та розуміння творів великого мистецтва.

Формування навичок спілкування з високим мистецтвом, творами митців різних епох повинно здійснюватися через саме спілкування. Практична

діяльність може багато дати при формуванні такого уміння. Перед учнем повинно методично визначатися завдання так, щоб формувався образ на змістовному рівні через вираження свого відношення до твору і взагалі мистецтва.

Якщо розглядати процес оволодіння дитиною техніки кольорового зображення в її онтогенезі, то можна визначити основні стадії розвитку й етапи формування різних рівнів використання кольору й форми та оволодіння засобами та способами образотворчих дій.

Так, в процесі оволодіння дітьми молодшого віку технікою кольорового зображення Ігнатєв СІ. виділяє в ньому три стадії:

- 1 - колір в малюнках нічого не значить, дитина без конкретного завдання робить начерки на папері відповідно до своїх емоцій;
- 2 - колір в малюнках співвідноситься з кольором зображуваного предмету. Початковий ступінь такого співвідношення звичайно сполучений з відсутністю зображальної техніки використання кольору. Це робиться двома способами - шляхом прорисовування контурів відповідної деталі необхідним кольоровим олівцем чи накладенням деяких хаотичних кольорових штрихів, рисок на відповідній до кольору окремої деталі чи частини малюнка;
- 3 - колір використовується в малюнку як «суцільна зафарбовка», зображення форми предмету має локальний колір. Характер всіх зображальних засобів визначається в цьому випадку завданням вираження властивостей форми, її змісту.

Сприйняття форми та кольорової характеристики її поверхні дуже тісно пов'язане з емоційною сферою сприйняття, про що відмічали Р. Арнхейм, А. А. Зайцев, В. С. Мухіна, В.А Сухомлинський. та інші вчені, педагоги.

Саме така здібність до виявлення, створення виразного образу є показником творчих здібностей особистості.

В останні роки значно використовується деякими методистами прийом порівнянь понять «добре» та «зле» й пропонується вчителям образотворчого мистецтва як засіб навчання та естетичного виховання.

Такий підхід суперечить природі образотворчого мистецтва і не може застосовуватися в художньо-творчій діяльності дітей, на що вказував великий педагог В.А.Сухомлинський. Він навчав дітей прекрасному через красу природи, бо в природі немає «злого». Не можуть бути злими квітка, ліс, небо, хвиля, будь-яка птаха, чи тварина. Дітей потрібно навчати через красу природи та її мешканців, тому що діти через образну пам'ять сприймають тільки добре, красиве й відтворюють їх образ за законами краси. Вони безпосередні в своїй творчості й емоційно сприймають навколишній світ. Розвиткові естетичного сприйняття допомагають ілюстрації дитячих книг, ляльки, одяг, телебачення (казки, передачі для дітей, мультфільми) тощо, котрі створюються за художніми законами у відповідності до особливостей психофізіологічного сприйняття образу дітьми різного віку.

В дослідженнях В. С. Мухіної проблеми залежності емоційного відношення дітей до навколишньої дійсності й способами вираження цього відношення в образотворчій діяльності встановлена закономірність категорії «красиве» й «некрасиве». Вона наголошує на тім, що діти висловлюють своє відношення за допомогою лінії та кольору, красиве відображають зі старанням, а некрасиве зображають навмисно, зневажливо, тому що некрасиве вступає в протиріччя з природним задатком творчого, образного сприйняття дійсності за законами краси. Позитивне емоційне ставлення до предмету зображення відображається учнем яскравими і чистими кольорами; різноманітними сполученнями їх. Некрасиве розмальовувалося темними, нелюбимими дитині фарбами. Аналіз результатів дослідження показує, що при використанні кольору як виражального засобу спостерігаються дві тенденції. По-перше, використання різнобарвності кольору в виявленні образу найбільш доступне дитині бо вона бачить світ в різноманітних фарбах, фарбах, що найбільш емоційно й естетично сприймаються. Використання «некрасивих» фарб не дає дитині з зацікавленістю малювати. відштовхує її від постійної потреби зображати, як це роблять майже всі діти дошкільного віку. Некрасиве зображається навмисне зневажливо. В процесі навчання основам образотворчої

грамоти вчителю необхідно регулювати художньо-пізнавальні дії учнів, підводити їх до творчого пошуку необхідних засобів образного вирішення завдання в будь-якій техніці зображення. Водночас, використовуючи методику наочного навчання, необхідно застосовувати таке наочне пояснення програмного матеріалу, яке б не мало стандартного варіанту вирішення навчальних завдань, не мало б готових візуальних чи вербальних еталонів, бо такий методичний підхід підведе учнів до чистого копіювання, і як результат, роботи їх будуть стандартними. Наочне пояснення в формі педагогічного малюнка повинно забезпечити розвиток творчих здібностей учнів і підвести їх до пошуку свого вирішення завдання.

Проблема методичного навчання творчості дітей ще не знайшла значного вирішення. Поки ще ведуться суперечки про творчість дітей. З одного боку частина науковців доказують, що творчість дітей неможливо науково дослідити й тим самим неможливо навчити. В деякій мірі це схиляє багатьох вчителів до такої думки, що не потрібно навчати творчості, яка є природним задатком людини, а потрібно лише розвивати цей дар, не втручаючись в художню діяльність дітей. Але аналіз такого педагогічного підходу показує, що безпосередність творчості дітей розглядається як прояв таланту. Зберігаючи безпосередність дитячого сприйняття, педагоги залишають дітей на самоті й не забезпечують їхню художню освіту. Тому учні вже середнього віку стають безпорадні в образотворчій діяльності, їх творчість затушовується і зникає потреба в художній діяльності назавжди. На наш погляд, як показують результати експериментальної роботи, перш за все необхідно навчати творчим діям дітей, тим самим стимулювати художньо-творчу діяльність.

Педагогічна технологія методики наочного навчання передбачає спеціальні методи організації творчої діяльності за умов шкільної програми з образотворчого мистецтва.

Управління цим процесом всебічно залежить від педагогічної майстерності вчителя, його методичного досвіду, професійної компетентності,

здатності до художнього навчання школярів й уміння вирішувати завдання як своєї діяльності, так і діяльності учнів..

Звертаючись до питань проблеми навчання образотворчій грамоті, що дозволяє творчо вирішувати завдання, необхідно використовувати поряд з традиційними прийомами формування творчого відношення до художньої діяльності також і нетрадиційні форми. Вчителю необхідно звернути увагу на розвиток, удосконалення художньої діяльності учнів вербальними й образними засобами. Така стратегія може бути доцільною в тому разі, коли вчитель використовує й удосконалює розроблений комплекс тренінгу для вирішення творчих завдань учнями на рівні визначення виразного зображення й реалізації задуму в образі будь-якої композиційної структури своєї роботи.

Цікавим прикладом пробудження та підтримки творчих здібностей школярів є педагогічний досвід вчителя-новатора І. П. Волкова, який створив в школі м. Реутов умови для самих різноманітних творчих починань дітей. Система роботи й організація в школі «Творчих кімнат» сприяють творчим інтересам дітей, що дозволило значній кількості школярів з зацікавленістю творити й особисто розвиватися в вибраному напрямку художньої діяльності.

Для вирішення завдань розвитку творчих здібностей й формування уміння використовувати способи творчих дій учнів вчителю необхідно самому перш за все визначити шляхи, педагогічні умови та технологію системотехніки цілеспрямованого управління процесом образотворчої діяльності з навчальною проблемою - розвитком творчих здібностей та творчого відношення до вирішення програмного завдання за будь-якою темою.

Організація такого процесу потребує визначення структурно-логічної системи педагогічних взаємовпливів, які б знаходилися в основі вирішення конкретних навчально-виховних проблем і забезпечували розвиток творчих здібностей учнів різних вікових груп. На основі визначення індивідуально-типологічних властивостей особистості кожного учня виділяються групи з метою цілеспрямованої організації методичної роботи з ними в процесі художнього навчання. Для більш повного забезпечення педагогічного процесу

потрібно розробити й методично обґрунтувати структурно-логічну карту навчально-творчих завдань, націлених на розвиток творчих здібностей учнів, та визначити критеріальні вимоги як до завдань, так і до рівня творчого розвитку в художньо-пізнавальній діяльності.

Важливе місце в методиці наочного навчання відводиться *методу демонстрацій* навчального матеріалу. Демонстрація вчителем навчального матеріалу, зафіксованого в фоторепродукціях, слайдах, діафільмах, кінофільмах, схемах, таблицях та в вигляді моделей, постановок чи педагогічного малюнка, дозволяє наочно пояснити сутність змісту теми за програмою з позицій головної навчальної проблеми й розкрити особливості, властивості об'єкту вивчення й зображення, пробудити усвідомлений інтерес у школярів до завдання.

Метод демонстрацій постійно використовується на уроках образотворчої діяльності, забезпечується зумовленими прийомами наочного показу як методичного пояснення навчального матеріалу. Він входить в структуру педагогічного процесу навчання при вирішенні завдань етапу сприйняти дійсності та творів майстрів мистецтва. Пояснення навчального матеріалу з основ образотворчого мистецтва в практиці вчителів завжди супроводжується демонстрацією наочності в будь-якому вигляді. Наочний матеріал підсилює мотивацію художньо-пізнавальної діяльності школярів, цілеспрямовано визначає вибір дій та формує естетичну культуру сприйняття.

Для ефективного використання наочного матеріалу вчителю необхідно дотримуватися правил демонстрації наочності. Вміла демонстрація різних прийомів наочного показу матеріалу дозволяє досягти методичної мети й допомагає школярам засвоїти програмний матеріал.

Для досягнення мети методики наочного навчання й реалізації мотиваційних сторін навчальної діяльності учнів, формування у них творчих ціннісно-особистих властивостей необхідно:

- визначити, в залежності від завдань програмного матеріалу, форму і вид наочності (натуральний вид об'єктів, демонстрації моделі, постановки,

предмети, ілюстрації і таблиці, показ в формі педагогічного малюнка), а також місце використання метода демонстрації їх в структурі уроку (методичний прийом показу для фронтального чи особистого пояснення матеріалу);

- використовувати ілюстративно-інформаційний матеріал з урахуванням правил дидактичного принципу наочності відповідно до вікового періоду розвитку учнів.

Педагогічна технологія методики наочного навчання потребує від вчителя цілеспрямованого використання дидактичних і методичних правил організації засобами наочності довільної та мимовільної уваги учнів, врахування цих форм активізації уваги при використанні наочного матеріалу.

Отже, в основі дидактичного принципу наочності повинен бути методичний підхід до забезпечення активної уваги учнів (зосередження, переключення, розподіл та їх властивості - інтенсивність, постійність, всебічність, конкретність).

Наочно ілюструючи засоби повинні бути зумовлені метою уроку й відповідати завданням теми при поясненні змісту навчального матеріалу, його складності та рівню художньої підготовки школярів конкретної вікової групи.

В педагогічній практиці широко використовують також психологічні засоби активізації уваги учнів до навчального матеріалу й творчих дій в вирішенні програмного завдання. Досвідчені вчителі використовують ілюстративний матеріал в певній послідовності та враховують ефект своєчасності, тим самим загострюють увагу учнів на питаннях основної навчальної проблеми, яка визначається структурно-логічною картою програмних завдань.

Такий прийом сприятливо впливає на процес якісного пізнання, засвоєння понять програмного матеріалу, оскільки він дозволяє посилити мотивацію усвідомлення дій, і як результат, засвоїти зміст теми занять. Вибір наочності, якість методичного змісту ілюстративного матеріалу повинні оптимально ефективно забезпечити процес навчання-пізнання.

Високоєфективним методом художньо-пізнавального навчання школярів і формування у них високого рівня естетичної вихованості, духовної культури є *екскурсія*. Такий метод наочного навчання також зумовлений дидактичними та методичними прийомами. Екскурсійний метод забезпечує безпосереднє знайомство школярів з навколишнім світом прекрасного в дійсності. Це й перегляд виставок творів майстрів образотворчого мистецтва, це вивчення фондів музеїв та знайомство з творчістю митців живопису, графіки, скульптури, прикладного й монументального мистецтва, їх творчим доробком, творчою спадщиною майстрів народно-ужиткових промислів, це знайомство і вивчення художніх особливостей архітектури минулих століть та сучасності, а також перегляд виробів дизайну, художнього моделювання тощо. Ефективність і раціональність використання такого методу залежить від психолого-педагогічних завдань, що вирішуються в ході екскурсії. В процесі проведення екскурсії потрібно використати прийом мовного, образно-емоційного пояснення змісту об'єктів вивчення. Інформація повинна в першу чергу забезпечити чуттєво-естетичне сприйняття й мати взаємозв'язок з процесом розумової діяльності школярів. Методично продуманий вибір теми екскурсії й чітка її організація допоможуть учням усвідомити й узагальнити виучуваний матеріал, сформувані потреби до образотворчої діяльності.

Метод екскурсії тісно пов'язаний з психологічним принципом фазності сприйняття творів мистецтва і навколишнього світу, явищ дійсності. Сутність принципу фазності сприйняття детермінується, пов'язується багатоступінчастим розгляданням, з швидко змінними стадіями послідовного сприйняття об'єктів. Початкова, підготовча стадія забезпечує загальний настрій глядача, орієнтує його на художнє сприйняття. Наступна стадія як фаза організованого сприйняття допомагає цілеспрямовано вивчати художні засоби творів мистецтва, а при сприйнятті предметного світу, природи та її явищ - характерні особливості, властивості видового образу. Тому вчителю необхідно акцентувати увагу учнів на існуванні зв'язків між ознаками, властивостями форми в дійсності і в творах майстрів пластичних мистецтв. Закінчується

процес пізнання стадією сприйняття цілісного образу, його естетичного усвідомлення. Управління цим процесом надає змогу понятійно оформити візуальне мислення на рівні образного уявлення.

Критерієм сформованості естетичної вихованості й художнього пізнання (при використанні методу екскурсії) виступає синтетичний результат пізнання на рівні якісного відношення учнів - емоційного, інтелектуально-розумового й морального.

Таким чином, в художньо-пізнавальному процесі метод екскурсій обумовлюється закономірностями фазності сприйняття. Він набуває принципового значення для методики наочного навчання, тому що при цьому опредмечується, формується культура мислення, яка буде в практичній роботі розпредмечуватися.

Пізнавально-інформаційним, розвиваючим компонентом структури процесу навчання є *художньо-дидактична гра* на уроках за темами малювання з натури, тематичного й декоративного ліплення, роботи кольором, графічного зображення тощо.

Дидактично-захоплююча гра може мати декілька видів: гра-мандрівка, гра-екскурсія, кросворд, ребус, гра-змагання, естафета, гра-загадка, гра-люто, композиційна гра, сюжетно-рольове завдання, гра-вправа. «наочний посібник», включає пізнавально-розумові елементи гри.

За допомогою дидактично захоплюючої гри формуються початкові знання і уміння, що забезпечують зміст пізнавальних та практичних дій учнів конкретного віку. Протяжність однієї художньо-функціональної гри чи вправи-гри повинна бути від трьох до п'яти хвилин. Якщо тема передбачає завдання-гру, то вчитель розробляє варіант ускладненого змісту і визначає органічний взаємозв'язок з іншими компонентами структури уроку. При цьому обов'язково визначаються ті знання, уміння і навички, які необхідно сформувати у школярів.

Дидактичне завдання кожної гри чи вправи ігрового, захоплюючого, пізнавального характеру визначається програмним матеріалом та виховною

метою. Художньо-дидактична гра може випереджати певний матеріал, спонукати до бажання оволодіти його змістом, розвивати творчу потребу в образотворчій діяльності, закріпити знання й уміння за темами попереднього програмного матеріалу.

В системі педагогічної діяльності вчителя образотворчого мистецтва застосовуються ігротехнічні завдання як форми перевірки й закріплення знань дітей. В процесі їх використання школярі вчаться правильному сприйняттю властивостей та пластичних ознак форми предмету, його кольору, величини, пропорції, положення в просторі відносно інших предметів, взагалі засвоюють закономірності формування й виявлення образу.

Рішення навчально-пізнавальних завдань, зазначених умовами теми, розвиває дивергентне та художньо-візуальне мислення учнів, формує естетичне почуття, сприяє цілеспрямованому вибору дій для сприйняття.

Методичний підхід вчителя до ігротехніки як інструмента наочного навчання дає можливість вирішувати різноманітні завдання й проводити оперативний аналіз стану дивергентного, художньо-візуального мислення учнів в їх навчально-пізнавальній діяльності, і тим самим провести корекцію процесу в досягненні необхідних результатів.

Ігротехнічна дія цього важливою методу навчання створює передумови для розвитку таких складових компонентів дивергентного мислення, як флоенції, флаксебільність, оригінальність, елаборація.

В художньо-пізнавальній діяльності флоенція визначається різноваріантністю рішення умови завдання гри, багатством думки, уявлень та оригінальністю. Флаксебільність визначається рівнем динаміки розумових дій. здібністю варіативно вирішувати завдання, мати широкий кругозір, а також альтернативність відповіді, УМІННЯ ВИЗВОЛЯТИСЯ ВІД звичайних, стереотипних рішень завдання. Динаміка зміни флаксебільності проявляється в тому разі, якщо учень використовує своє особисте бачення шляхів вирішення, виявляє здібність змінювати свій рівень пізнання в напрямку художньо-образного мислення.

Суттєвість дивергентного мислення характеризується здібністю учнів знаходити достатньо швидко доцільне рішення в пошуках нових, оригінально незвичайних способів образотворчих дій для досягнення мети завдання дидактично-пізнавальної гри. Оригінальність, в першу чергу, визначається неординарністю способів мислення і альтернативністю підходів до пошуку нового способу рішення завдання, умінням й здібністю знаходити взаємозв'язки на рівні трансформації думки і способу перетворення сприймання образу, візуального, художнього мислення.

Основні педагогічні вимоги до проведення гри обумовлюються особливістю і характером типу навчально-виховної, дидактичної мети конкретного програмного завдання, теми і навчальної проблеми уроку. В залежності від цінності і мети виду художньо-пізнавальної діяльності моделюється навчально-виховна ситуація, вибирається тип гри. вивчається час, місце її в структурі уроку. Методично розробляється зміст і характер педагогічної взаємодії в системі вчитель - клас (учень), дидактично оформлюється ігротехніка. визначається методика системотехніки.

Вміло організована дидактична гра може мати довільний зміст, але вона повинна відповідати конкретному виду художньо-пізнавальної практичної діяльності, зазначеної темою.

Ігрові пізнавально-практичні завдання необхідно розглядати, комплексно, як вид навчальної роботи, з однією боку. ; з другого, як тип практичних творчих занять. Вони можуть бути включені в педагогічний процес колективного чи особистого навчання.

Ігротехніка як засіб педагогічного, методичного впливу, в основі якої .покладена взаємодія сторін процес) навчання-пізнання. визначається змістом Оволодіння способами розумової та практичної роботи. Механізм взаємодії дає можливість реалізувати творчий потенціал вчителя, та інтелектуально-творчий потенціал учнів.

В методиці наочного навчання ігротехніка як особливий метод застосовується з метою вирішення таких завдань педагогічної технології:

- навчити учнів свідомо добувати знання і застосовувати їх в розумовій, практичній та творчій діяльності;
- систематизувати знання в залежності від вибраних способів образотворчої діяльності;
- засвоїти й закріпити уміння, цілеспрямовано використовувати способи художньо-пізнавальних дій в послідовному виконанні завдання;
- закріпити й поглибити раніше здобуті навички і тим самим підготувати учнів до творчого рішення навчального завдання;
- визначити ступінь готовності учнів творчо виконувати умови програмного завдання за темою уроку.

Умови завдання ігротехніки повинні передбачати варіативність рішення. Зміст повинен бути таким, щоб школярі могли розвивати своє дивергентне мислення з його складовими – флюєнція, флексебільність, оригінальність, елаборація, і могли б підійти до вирішення умов завдання творчо і. як результат такого мислення, розпредмечувати свої знання для придбання художнього досвіду, реалізувати їх в практичній, творчій роботі.

Для досягнення мети дидактичної гри необхідно створити оптимальні умови й забезпечити процес здійснення наочно-методичним поясненням змісту, тим самим активізувати мотивацію дій учнів. Пояснення умов виконання гри чи визначення необхідних відповідних умов завдання повинні бути методично оформлені. Наочне пояснення дозволить учням самостійно включатися в гру і творчо, активно знаходити шляхи, способи вирішення завдань. Ігротехніка передбачає рахунок рівня якості та кількості способів дій при виконанні умов завдання, активність учасників гри в пошуках різноманітних і змістовних варіантів вирішення умов.

Таким чином, ігротехніка є важливим методом, засобом, прийомом методики наочного навчання у вирішенні проблемних завдань в процесі художньої підготовки школярів. Вона дозволяє вчителю визначати рівень знань, готовність учнів до практичної роботи, і тим самим оперативно управляти навчальним процесом. Зворотній зв'язок передбачає корекцію

ігротехніки і надає можливість звернути увагу на будь-який компонент структури уроку для визначення нового, більш ефективного і методично обумовленого педагогічного впливу та взаємодії.

Дійовим засобом педагогічного впливу, важливим компонентом структури методики наочного навчання є **метод показу**. Наочний показ розглядає орієнтири мотивації цілеспрямованих способів дій учнів, взаємозумовлених інформаційним змістом програмного матеріалу і є найбільш якісною характеристикою професійної майстерності вчителя образотворчого мистецтва.

Використання методу наочного показу в процесі навчання образотворчій грамоті учнів може бути раціональним в тому випадку, якщо вчитель володіє високим рівнем професійного уміння в педагогічному малюванні. Показ в формі педагогічного малюнка використовується як для фронтального, так і для особистого пояснення навчального матеріалу. Суттєвість методу наочного показу полягає в тому, щоб візуально-інформаційно розкрити особливості художньої грамоти, теоретичні положення, основні закономірності образотворчого мистецтва.

Наочний показ способів художніх дій зосереджує органи почуття дитини більш цілеспрямованою сприйняття й осмислення закономірностей формоутворення, виразного оформлення його образу будь-якими засобами зображення та художніми матеріалами. Демонстрація наочного образно-зображального інформаційного матеріалу допомагає розкрити основні положення, поняття змісту образотворчої грамоти в контексті теми уроку, Методика показу в формі педагогічного малюнку потребує чіткого виділення дидактичних завдань. Зміст його повинен підпорядковуватися принципу послідовності пояснення матеріалу від простого до більш складного. Ефективність методу показу в формі наочно-інформаційного педагогічного малюнка на шкільній дошці забезпечується умінням вчителя швидко, лаконічно й доступно проілюструвати матеріал пояснення змісту завдання за темою

уроку. Кожний наочний показ повинен вирішувати конкретні дидактичні завдання й забезпечувати процес пізнання і освоєння програмного матеріалу.

Метод показу - основа художнього навчання учнів виразно і грамотно зображати форму образотворчими засобами.

Таким чином, метод наочного показу методично забезпечує художньо-пізнавальну діяльність учнів в різних видах практичної роботи (репродуктивної, навчальної, навчально-творчої).

Для досягнення мети методу показу в процесі наочного пояснення навчального завдання вчителя необхідно попередньо провести логіко-дидактичний аналіз програмного матеріалу й розробити структурно-логічну карту вправ, завдань та системотехніку, спрямованих на формування та розвиток способів розумово-практичних дій учнів (див. табл.1).

Використовуючи теоретичні положення педагогічного управління процесом художньо-естетичного виховання школярів в образотворчій діяльності, вчитель визначає на основі аналізу програми методику пояснення навчального матеріалу конкретної теми, методично оформлює структурно-логічну карту. В ній, виходячи з умов визначеної мети кожного уроку упорядковує комплекс вправ та навчально-творчих завдань. До них включає основні та допоміжні навчально-пізнавальні проблеми, оптимальні методи способи та форму навчання, окреслює критеріальний підхід до оцінювання результатів діяльності учнів, передбачає форми корекції.

Таким чином, розробка змісту педагогічної технології художнього навчання учнів потребує планування проведення занять. Зміст структурної схеми побудови плану реалізації. здійснення конкретних завдань розроблюється за основними компонентами моделі процесу педагогічного управління (організаційного, комунікативного, оперативного), що дозволить сформулювати загальні завдання навчання, визначити етапи вивчення програмного матеріалу та план реалізації конкретного завдання за темою, блоком.

Включення в педагогічну технологію методики наочного навчання вказаних компонентів діяльності вчителя дає можливість цілеспрямовано й на професійному рівні творчо виконувати функції та типові завдання в педагогічній системі вчителя образотворчого мистецтва і досягти значних результатів в процесі художньої підготовки школярів.

Використання методу показу в процесі навчання пов'язане з демонстрацією різних видів наочного матеріалу. Демонстрація будь-якого виду наочності супроводжується мовно-образним, візуально-інформаційним поясненням. Яскраві мовно-візуальні пояснення й практичний показ натуральної чи зображальної наочності потребують їх диференційованого застосування в навчальному процесі. Наочність потрібно розглядати не тільки як інструмент педагогічної праці, але й як засіб, елемент самого змісту художнього навчання, що полегшує засвоєння програмного матеріалу учнями.

Диференційований підхід до вибору й використання наочності в навчальному процесі забезпечує оптимальну побудову системи художньо-пізнавальних завдань, спрямованих на стимулювання навчально-творчої діяльності учнів. Істотне значення в побудові системи диференційованих завдань має дидактичний принцип урахування послідовності. Логічна послідовність репродуктивних вправ та навчально-творчих завдань сприяє виробленню у школярів нової системи знань, опанування якими допомагає формуванню способів дій розумової та практичної діяльності.

Ефективність навчання основам образотворчої грамоти забезпечується не просто сукупністю різних наочностей та репродуктивних вправ, за допомогою яких засвоюються знання та формуються практичні уміння і навички, пізнаються закономірності та способи зображення виразної форми, а оптимальною системою завдань, що відбивають у структурному відношенні основний зміст теми і призначені для самостійного виконання учнями з різним рівнем можливостей, природних здібностей.

В процесі навчання використання методу показу потребує врахувати психофізіологічні особливості сприйняття програмного матеріалу в

формі наочності. Тому вчителю необхідно створити передумови методичного забезпечення навчальної інформації для дітей різного віку.

В педагогічній практиці ми можемо спостерігати, як діти не соромляться свого невміння малювати, зображати будь-який об'єкт тощо. Вони вважають, що вміють зображати все. Така діяльність зумовлюється тим, що їх образне уявлення про предмети реального світу відповідає тим зображенням, які вони образно сприймають. Це характерно для дітей молодшого віку (3-х - 10-ти років). Така образотворча діяльність носить чисто спонтанно-емоційний характер.

Спонтанно-емоційний малюнок як форма навчання використовується прихильниками теорії вільної творчості дітей. Така теорія не потребує чіткої організацій навчального процесу та його цілеспрямованого методичного забезпечення. Вчителі, які використовують такий підхід, не можуть професійно організувати процес художнього навчання, сформувати художню потребу в творчій діяльності і як результат, забезпечити достатній рівень навчальних досягнень учнів в образотворчій діяльності. Такі вчителі більш милуються спонтанністю малюнка дітей в період проведення занять, «навчають дітей творчістю», таким чином навчають творчості їх же творчістю, що вступає в протиріччя дидактики навчання та виховання, а педагогічна робота не відповідає функціям професійної діяльності вчителя образотворчого мистецтва. Психолого-педагогічною наукою встановлено, що у дітей в період їх раннього розвитку широко розвинута образна пам'ять, явище ейдетизму. Розвитку образної пам'яті сприяють відношення людей, їх приклади дій, досвід діяльності. Значно впливають на ейдетизм дитини казки, ілюстрації, мультфільми, теле- радіо передачі, зміст яких визначається тільки за законами краси і добра. Вплив таких позитивних інформацій та доброзичливе відношення дають можливість дитині вільно зображати не сприйняту почуттями предметну форму, а її образ.

Ейдетизм (від грецького слова - образ) - збереження сприйнятого яскравого образу зі всіма його деталями. При ейдетизмі реальне й уявне для

дітей нероздільні. Явище ейдетизму є фізіолого-психологічною здібністю від народження. З віком це явище може загинути, тому що сила образу слабшає, якщо образну пам'ять не розвивати. Ейдетизм як природну здібність людини потрібно постійно розвивати на якісному змістовному рівні. В протилежному випадку образне сприйняття не знайде свого застосування в образотворчій діяльності дітей 11-ти-13-ти років. Цей період психофізичного розвитку дитини в онтогенезі характеризується складністю формування знань і способів художніх дій при збереженні безпосередньої образної відчуття, образних уявлень, оскільки з'являється аналітичне мислення. Тому явище ейдетизму визначає актуальність проблеми наочного навчання основам образотворчого мистецтва.

Методичний пошук вирішення цієї проблеми приводить до складної категорії психічного розвитку «самопізнання» дитини в контексті його становлення як індивідуальності. Генетичний характер побудови методичної технології розвитку образної пам'яті потребує розгляду спочатку найбільш простих форм мотивації художньо-пізнавальної діяльності й потреби в ній. Зміщення потреби, системи потреб, їх сили та ролі в значній кількості потреб змінювати силу мотиву діяльності.

Змінність значимості є показником вияву суб'єкту в акті мотивації, як вказував С.Л. Рубінштейн, «внутрішнього фактора» і опосередкованої реакції на зовнішній вплив. Залежність результату від визначеності потреб розповсюджується на всі типи психічних процесів. Так, в самому простому випадку пізнавальних процесів при виявленні образу сприйняття потреба в художньо-пізнавальній діяльності в цілому впливає на хід побудови образу сприйняття.

РОЗДІЛ II

ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ МЕТОДИКИ ОРГАНІЗАЦІЇ СПРИЙНЯТТЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ ТА СИСТЕМА ВПРАВ В ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬОГО НАВЧАННЯ

Розглянемо зміст процесу образного сприйняття, вираженого в образотворчій діяльності людини. Науковими дослідженнями доведено, що дитина відтворює образ речей, явищ. З розвитком зорової пам'яті діти більш предметно можуть зображати все, що бачать - натюрморт, портрет, фігуру людини, явища природи, пейзажні мотиви тощо. Кожна дитина бачить та сприймає по-різному свій предметний образ. Вона вглядається в свій образ, усвідомлює його, зберігає в пам'яті і відтворює в малюнках, зображення художніми матеріалами. Художник М. Сарьян говорив, що «природу неможливо копіювати. Її потрібно зацікавлено відтворювати, відображати». Вчити учнів предметно, правильно відображати зображально-виражальними засобами образ - головна проблема методики наочного навчання.

Якщо розглядати малюнки дітей молодшого віку, то можна побачити що вони створені на основі лише сприйняття. Зумовлено це тим, що вони не знають і не вміють предметно і вірно намалювати. Малюнки дітей цього віку створюються невмілою рукою, в них вони відображають зорові образи, які затримуються образною пам'яттю. Але з віковим розвитком сила сприйняття слабшає і, якщо не розвивати, не формувати зорову пам'ять, візуальне мислення, то в період розвитку особистості середнього шкільного віку інтерес, зацікавленість в образотворчій діяльності, в спілкуванні з мистецтвом пропадає, а потреба в художньо-практичній творчості майже у всіх дітей не знаходить подальшого розвитку. Такий процес відбувається в тому випадку, коли навчання-пізнання не забезпечується цілеспрямованими завданнями художньо-розумового і практичного характеру та дидактично не взаємозумовлені, коли методичне оформлення всього процесу навчання не розглядає ейдетизм, як психофізіологічну особливість дитини. Якщо не приділяти уваги водночас розвитку зорової і образної пам'яті, то в 11-12 років інтерес до образотворчої діяльності занепадає, згасає і як результат, діти

в більшості випадків відмовляються від малювання, пояснюючи, що не вміють вірно й грамотно зображати, не знають, як відтворити наочний образ, тому що їх не навчали основам образотворчої грамоти.

Аналіз педагогічної діяльності прихильників спонтанного малюнка дітей показує, що навчальний процес здійснюється за принципом милування гами учнів, їх безпосередністю. Тема уроку забезпечується тільки інформаційно-образним методом повідомлення змісту завдання з використанням мовної емоційної мотивації практичних дій учнів. Така методика передбачає лише емоційно-образне сприйняття світу дитиною й приводить її до імітації, уподібнення образу і не забезпечує процес практичної діяльності з пізнавальним матеріалом з основ образотворчої грамоти. В цьому помилка прихильників «вільної творчості» учнів, бо як така методика «проведення занять» не розглядає дидактично-пізнавальні та художньо-практичні завдання в процесі навчання школярів, що неприпустимо для художньої педагогіки, психології художньої творчості та розглядової нами методики. Ми передбачаємо різні докази та заперечення на користь «методики вільної творчості», «спонтанного малюнка», але рішення навчальних проблем можливе за допомогою педагогічної технології методики наочного навчання. Методика наочного навчання основам образотворчої грамоти включає різноманітність варіантів розвитку ейдетизму в сукупності з навчанням та художньою творчістю учнів.

Використання методики наочного навчання дозволяє дітям середнього і старшого віку надалі з зацікавленістю виконувати завдання, виявляти інтерес до образотворчої діяльності і усвідомлено удосконалювати свій рівень художнього пізнання.

Розглянемо психофізіологічні особливості розвитку дітей в процесі художньо-пізнавальної діяльності, що методично забезпечуються психолого-педагогічними умовами з боку вчителя. Психологія мистецтв вивчає закономірності створення твору, психологічні компоненти художньої діяльності особистості. Вона досліджує особливості художнього мислення,

пізнання, сприйняття, а також визначає закономірності впливу творів мистецтва на процес формування різноманітних почуттів.

В образотворчій діяльності відношення особистості до дійсності опосередковується синтезом почуттєвого змісту способів дій. Відбиття дійсності виявляється по-різному. Відчуття, сприйняття, почуття здібності, характер - все це форми відбиття, що виявляється в процесі художньої діяльності. Психічні процеси зумовлюють пізнавальну діяльність – відчуття, сприйняття, мислення, пам'ять, уявлення.

Відчуття є простою формою відтворення мисленево-наочного образу дійсності. Воно відтворює окремі властивості предметів та явищ, що діють на органи чуття в конкретний момент зорового сприйняття. Більш високою формою пізнання є сприйняття, що відображає предмети та явища в цілому, в сукупності їх властивостей та ознак. Найбільш високим ступенем пізнання та рівнем відчуття є мислення. Мислення здійснюється за допомогою мови, відповідної системи знаків пластичного мистецтва. Образи, знання, що формуються в процесі вивчення дійсності та об'єктів пізнання, від яких з'явилося враження, зберігається в пам'яті до наступного відтворення. В практичній діяльності учнів здобуті знання в процесі сприйняття, мислення створюють передумови для виявлення нового образу. Цей процес називається уявою.

До психологічного стану відноситься перш за все увага, яка виражається зосередженням свідомості на будь-чому конкретному з одночасним і відволіканням від всього другорядного.

Зорова пам'ять впливає на рівень формування художніх здібностей, спостережливість школярів, на розвиток естетичного почуття, що забезпечує емоційну сторону їх художнього мислення.

Для художньо-пізнавальної діяльності важливого значення набуває спостереження. За допомогою спостереження забезпечується накопичення великої кількості фактів, визначаються властивості та ознаки будь-якої форми. Цілеспрямоване спостереження дозволяє формувати аналітико-синтетичну

діяльність мозку. Розумова діяльність в процесі спостереження закріплюється в умовах виконання репродуктивних вправ, за допомогою яких засвоюються об'єктивні закономірності будови форми та її виразного зображення.

Спостереження може бути цілеспрямованим за умов організації процесу пізнання в образотворчій діяльності, за умов зображення як простих, так і складних по формі, конструкції предметів та характеру явищ, за умов зображення однією лінією, тоном, штрихом, за умов комбінованого зображення.

Структура моделі наочного навчання включає бесіди про образотворче мистецтво, які забезпечуються необхідною для розкриття змісту теми наочністю. Наочність в цьому випадку допомагає школярам на більш високому рівні оволодіти мистецтвознавчими теоретичними знаннями, навчитися аналізувати зміст та художню форму творів мистецтв, визначити художньо-естетичні категорії.

При поясненні наочних образів в ході бесіди вчитель звергає увагу учнів на художнє вираження їх змісту засобами конкретного виду образотворчого мистецтва.

Значну увагу необхідно приділити емоційному та яскравому по формі переказові змісту сюжету, доступно для учнів розкрити образ, створений художником. Глибоке розкриття змісту картини чи іншого твору формує у школярів емоційно-естетичне відношення й дозволяє швидше розвивати художній кругозір, художнє почуття. Бесіда як структурний елемент уроку є важливим компонентом наочно-методичного пояснення програмного матеріалу. Бесіда в процесі навчання-пізнання повинна бути:

1. Цілеспрямована на знайомство учнів з творами майстрів пластичних мистецтв, глибокий аналіз змісту та художньої форми твору, вивчення творчості митця. Такий підхід значно розширює загальні знання, уявлення школярів про навколишній світ, сприяє їх узагальненню, систематизації, розкриває перед ними важливу роль мистецтва в житті людини.

2. Цілеспрямована на аналіз структури композиції твору класичного чи сучасного мистецтва, вивчення особливостей навколишніх предметів та явищ, аналіз зображальної форми, її конструктивної побудови, визначення пропорції, світлотіні, кольору тощо. Такий підхід забезпечує інтенсивний розвиток художньо-естетичного почуття школярів, їх відношення до створення образу через розумову діяльність.

3. На вивчення й зображення виразної форми, конструктивної побудови, пропорцій просторового розташування, особливостей розподілення на поверхні чи планах світлотіні, тону чи кольору об'єктів зображення, що зумовлює формування значного рівня розумово-практичних дій як пізнання та оволодіння учнями знаннями про об'єктивні закони лінійної та повітряної перспективи, закономірності формоутворення, кольорознавства.

Бесіда за темами програмного матеріалу повинна викликати потребу у школярів до образотворчої діяльності, художньо-пізнавальної потреби створювати самостійно, творчо композицію в будь-якому жанрі, залучати до активного сприйняття творів майстрів різних епох та напрямків в мистецтві.

Навчання основам образотворчої грамоти потребує від вчителя високого рівня майстерності в педагогічному малюванні як на класній дошці, так і на будь-якій іншій основі (напір, картон, планшет).

Професійне вміння зображати в формі педагогічного малюнка є складовою частиною методичної майстерності й педагогічної творчості.

Педагогічний малюнок займає важливе місце в методичній технології навчання, націленої на вирішення завдань художньо-естетичного виховання учнів засобами пластичних мистецтв. Педагогічне малювання як вид художньо-педагогічної діяльності дозволяє на якісному рівні використовувати в навчальному процесі методику наочного пояснення програмного матеріалу. Водночас педагогічний малюнок визначається як метод наочного показу та педагогічного впливу і є інструментарієм вчителя в процесі управління образотворчою діяльністю учнів.

Наочний показ в формі педагогічного малюнка є важливим засобом пояснення закономірностей зображення, формоутворення: розкриття теоретичних положень образотворчої мови, грамоти, зображально-виражальних основ відтворення образу, прийомів та способів зображення, можливостей художніх матеріалів й роботи ними.

Педагогічний малюнок - це рішення дидактичних завдань в процесі навчання-пізнання школярів різного віку.

Наочне зображення при поясненні програмного матеріалу дозволяє диференціювати й використовувати різні види вправ, які дають можливість якісно вирішувати дидактичні завдання процесу навчання.

Вправи необхідно розглядати як першорядний спосіб художньо-пізнавальних дій учнів при отриманні чи закріпленні ними знань та навичок. В свою чергу, учні повинні знати, для чого виконується та чи інша вправа. Наприклад, перед темою «Осінній вирій птахів» учням пропонуються тренувальні вправи у вигляді репродуктивних начерків птахів, інших об'єктів, які можуть бути компонентами структури композиції навчально-творчої роботи. Вчитель наочно показує й пояснює класу закономірності формоутворення при зображенні птахів в різних стадіях їх польоту. Якщо вправа буде виконуватися на основі наочною пояснення в формі педагогічного малюнка, то робота над основним навчальним завданням буде більш творчою, а тема доступною для будь-якого віку школярів. Творча задумка фантазія дітей при тематичному малюванні не буде затримуватись їх невмінням зображати окремі об'єкти задуму композиції, тому що вони попередньо придбали деякий досвід при виконанні репродуктивно-тренувальних вправ. При визначенні завдань і змісту репродуктивних, тренувальних вправ за вихідні критерії рівня засвоєння програмного матеріалу приймаються вимоги до знань і умінь учнів, які практично реалізуються в будь-якому виді художньо-пізнавальної діяльності.

Наступні завдання, після виконання репродуктивних, тренувальних вправ та інших розумових способів дій, націлених на пізнання й оволодіння основами

образотворчої грамоти, теоретичних положень, повинні включати засвоєний навчальний матеріал, особливо в тому разі, коли він викликав деякі труднощі в оволодінні образотворчою грамотою.

В залежності від рівня засвоєння навчального матеріалу корегується зміст методичного забезпечення навчально-виховного процесу, якщо виникає така потреба. Зворотний зв'язок компоненту процесу педагогічного управління дозволяє уникнути недоліків. Вправи як метод педагогічно обґрунтованих та цілеспрямованих дій з боку вчителя, необхідно наочно пояснювати відповідно до дидактичного принципу «від простого до більш складного» навчального матеріалу, методично, послідовно й наочно розкривати навчальну проблему за змістом програми.

Первісні практичні навички, набуті при виконанні тренувальних, репродуктивних вправ потрібно надалі розвивати в більш складних видах образотворчої діяльності, малюванні з натури, по пам'яті, за уявленням. Такий методичний прийом дозволить закріпити придбані елементарні навички малювання, але просте повторення може бути нецікавим для учнів і тим самим не допомагати розвитку художньої потреби в образотворчій діяльності. Необхідно включити різноманітні завдання за темою уроку, щоб на новому якісному рівні закріпити знання і практичні навички, уміння. Для вирішення визначених завдань вчитель всебічно узгоджує зміст програмного матеріалу з гностичним змістом дій учнів на уроці за умов дидактики навчання, визначає метод й оптимальні варіанти використання методики наочного навчання, способи побудови всього педагогічного процесу, його технологічного забезпечення зі всіма компонентами - критеріями оцінки учнівських робіт, об'ємом роботи і часом для виконання завдання в цілому, основною навчальною й допоміжними проблемами конкретного виду діяльності.

Кожне завдання й зміст тренувальних чи репродуктивних вправ повинні передбачати вихідні вимоги до рівня знань і умінь учнів з кожного виду образотворчої діяльності.

Вправи й тренувально-пошукові завдання не самоціль, вони необхідні для виконання більш складних навчальних й творчих завдань. Зміст вправ повинен розкривати основні закономірності зображення, основи образотворчої грамоти. В ході їх виконання поняття й основні закономірності зображення, основи образотворчої грамоти повинні засвоюватися учнями свідомо.

Технологія методичного забезпечення системи вправ повинна мати структурно-логічну послідовність. На первинному етапі вивчається об'єкт зображення на основі зорового сприйняття й визначення особливостей форми зі всіма ознаками, властивостями. Вчитель розповідає про характерні властивості формоутворюючих компонентів предмету, надає учням початкові відомості в формі бесіди, пояснень. Він аналізує й звертає увагу учнів на особливості конфігурації об'єкту зображення. Наочно показує принципи будови малювальної форми, значний акцент робить на конструкцію, пропорції, величину, тон та інші особливості форми. Всі пояснення супроводжуються наочним поясненням й показом на шкільній дошці чи планшеті в формі демонстрації педагогічного малюнка. Особливий акцент робиться на специфічні поняття, терміни й закономірності зображення у відповідності до вимог основної, головної навчальної проблеми.

Для розвитку візуального мислення й зорової та образної пам'яті як безпосередньої форми психічного відбиття сприйняття об'єктів зображення необхідно використовувати різні методи формування досвіду. Досвід формується й розвивається на основі генетичних і фізіологічних задатків, нахилів в формі запам'ятовування, збереження раніше сприйнятого чи пережитого емоційно, яке зумовлює відповідне візуально-образне мислення, спонукає до суб'єктивного відтворення образу художніми засобами.

В процесі художньої підготовки учнів краще використовувати такі методи розвитку зорової пам'яті: замальовки після цілеспрямованого пояснення навчального матеріалу, повторення зображення раніше виконаного малюнка з натури. Перш за все вчитель повинен спрямувати учнів на пізнання об'єкту чи явища через цілісний почуттєвий образ, потім допомогти вивчити складові

компоненти формоутворення і відтворення їх властивостей.

Спостереження учнів повинно бути цілеспрямованим і методично обгрунтованим. Завдання-спостереження мають на меті пізнання об'єкту, його ознак і визначення взаємозв'язків між елементами й частинами його форми, їх збіжністю, спільністю та відмінністю. Такий методичний підхід допоможе вчителю сформулювати знання учнів про об'єкт зображення і тим самим збагатити у них цілісне уявлення про формоутворюючі особливості.

В процесі навчання за умов формування візуального образного мислення та уявлення як головного методичного завдання вчителя також використовується метод вправ, що виконуються за зразками. Після таких репродуктивних вправ виконуються малюнки з натури чи створюється композиція тощо. Зміст завдань повинен запобігати простому практичному повторенню змісту репродуктивних вправ та дій, оскільки просте повторення раніше засвоєних понять не буде актом мотивації процесу пізнання та художньо-практичної діяльності. Мотивація діяльності, спрямованої на освоєння і закріплення понять та практичних способів дій, дозволяє розкрити сутності навчального матеріалу, вивчити його на новому рівні пізнання.

Метод практичних вправ ефективно забезпечує процес навчання-пізнання в тому випадку, коли він націлений на оптимізацію образотворчої діяльності учнів різного віку і враховує рівень їх художньої підготовки.

Кожна вправа, в залежності від мети й змісту теми уроку, може мати конкретну структуру навчального матеріалу. Загальним в структурі змісту будь-якої вправи повинен бути програмний матеріал, дидактично забезпечений та зумовлений першорядними діями художньо-пізнавальної діяльності. Структура першочергових способів дій повинна передбачати:

- попереднє теоретичне вивчення художньої грамоти на основі сприйняття творів майстрів, накопичення зорового почуття й усвідомлення закономірностей побудови виразного зображення:

- практичне виконання навчально-репродуктивних, тренувальних вправ для засвоєння закономірностей і понять образотворчої мови та правил грамотного зображення;

- аналіз якості кінцевого результату навчальної діяльності, репродуктивних способів дій, за допомогою яких визначається рівень художньої підготовки школярів.

Створення необхідних умов для реалізації визначених способів дій учнів в художньо-пізнавальній практичній діяльності як початкового етапу оптимально підвищує творчий потенціал їх самостійної роботи над програмним завданням за темою уроку.

При розробці конкретного змісту технології методики наочного навчання. до якої входить метод вправ, необхідно використовувати теоретичні положення і спиратися на дидактичні принципи - науковості, зв'язку з майбутньою творчою діяльністю, доступності, активності, усвідомленості, особистого підходу в навчанні, міцності оволодіння знаннями, навичками та розумово-практичними уміннями, а також на закономірності поетапного формування розумових і практичних способів дій в процесі художньої підготовки школярів.

Таким чином, педагогічна технологія методики наочного навчання передбачає комплекс навчальних вправ, зміст яких зумовлює вибір способів дій в образотворчій діяльності при вивченні нового програмного матеріалу, закріпленні чи повторенні його в разі малювання з натури, по пам'яті, за уявленням, фантазії тощо. Методика наочного навчання використовує такі вправи: навчальні (тренувальні, репродуктивні, пошукові, мовно-пізнавальні, пізнавально-розумові); художньо-дидактичні вправи-завдання (навчально-творчі, творчі, з натури, по пам'яті, за уявленням, композиційні, графічні тощо).

Навчальні вправи забезпечуються різними прийомами методичного навчання й зумовлюють зміст методу пояснення програмного матеріалу та розвитку образної пам'яті за допомогою замальовок, начерків після цілеспрямованого вивчення, спостереження чи повторного зображення раніше виконаного малюнка з натури: розвитку уявлень про об'єкт зображення на

основі малювання його в іншому положенні, стані, малюванні недоступних для сприйняття конструктивних особливостей форми і т.п.; розвитку уявлень, фантазії на основі малювання нереальних безпредметних об'єктів, різних явищ (реальних і нереальних). Можливі варіанти комбінованої роботи (малювання з натури, по пам'яті, за уявленням) на протязі одною уроку. Кожна вправа повинна передбачати як ми відмічали раніше, оволодіння способами образотворчих дій і забезпечуватися, як методичними прийомами пояснення програмного матеріалу) через використання конкретного методу наочного навчання, так і навчально-репродуктивними способами розумово-практичних дій учнів.

Прийом навчально-репродуктивних способів образотворчих дій забезпечує формування у школярів уміння правильно зображати, відтворювати характерні ознаки та властивості форми, і в той же час забезпечує розвиток сенсорних і кінестезичних навичок. Важливим прийомом оволодіння закономірностями образотворчої грамоти, палітрою виразально-зображальних засобів відтворення образу є прийом мовного усного «малювання». Основним завданням усно-мовного «малювання» є розвиток дивергентного, творчого, візуального мислення учнів в пошуках вибору оригінальних рішень сюжету за темою. Прийом усно-мовного малювання дозволяє вчителю корегувати стан переходу дій учнів від абстрактного уявлення образу до практичного вирішення творчого варіанту зображення образу художніми засобами.

Вказані прийоми потребують методичного забезпечення ілюстративним матеріалом в формі наочно-зображальних фраз як перекодованої візуальної інформації. Суттєвою умовою педагогічного впливу наочно-інформаційних фраз є їх емоційно-образний зміст, що в свою чергу впливає на процес формування візуального мислення, образної пам'яті. Такий підхід в процесі навчання-пізнання використовує не тільки усну візуальну інформацію, а й наочний показ, тому що тільки усна візуальна інформація не дозволить розкрити основні поняття, терміни, а в деяких випадках просто неможливо пояснити навчальний матеріал. Наприклад, деякі форми не можуть бути мовно

пояснень Так, трикутник Пенроузів, чи конструкція складної форми будь-якого предмету, колір навколишнього світу та явищ в природі неможливо мовно пояснити. Тільки наочна візуальна інформація, наочний показ та пояснення дозволять розкрити незвичайні особливості. Наочний показ та мовна інформація визначають зміст пояснення в їх сукупності в більш доступній формі для сприйняття.

Якщо розглядати різницю між мовною і наочно-візуальною інформацією, то можна визначити особливості способу впливу на процес формування практичних навичок і вмінь в образотворчій діяльності.

Отже, головна мета вправ - це оволодіння образотворчою грамотою, прийомами та способами роботи різними матеріалами, формування композиційного мислення, художнього бачення, сприйняття та уявлення, що зумовлюють рівень практичного рішення навчально-творчих завдань.

Цілеспрямованість методу вправ, основою якого є педагогічний показ в формі малюнка-вправи. зображальної фрази, ефективно допомагає в рішенні визначених завдань теми уроку і сприяє більш якісному виконанню учнями головного завдання програмного матеріалу.

Педагогічна технологія методики наочного навчання містить такі типи вправ:

- вправи з метою освоєння нового програмного матеріалу, вивчення об'єктів зображення;
- вправи з метою розвитку психофізіологічних особливостей сприйняття форми, кольору, простору тощо;
- технічні вправи з метою освоєння прийомів та способів роботи різними матеріалами та визначення їх зображальних можливостей;
- вправи з проблем формоутворення, кольору, простору, композиції, зображально-виражальних засобів;
- вправи з метою виявлення образного стану об'єктів зображення, мотивів в залежності від способу та прийомів відтворення візуального образу та інші.

Знання про образотворчі можливості засобів зображення об'єктів сприйняття засвоюються в процесі практичного виконання навчально-тренувальних, репродуктивних вправ. Зміст вправ повинен розглядати проблемні навчальні завдання і бути пов'язаним з метою конкретного уроку та наступним завданням для навчально-творчого процесу навчання-пізнання. Так, слово багатозначне, а зображення однозначне. Наприклад, слово «дерево» може означати і дуб, і вербу, і каштан тощо, в той же час як наочно-візуальне зображення на фотоплівці тополі означає тільки це конкретне дерево в конкретному стані пори року.

Слово, речення обов'язково розгортається й сприймається за часом, поступово, а зображення - в просторі. Слово, мовне пояснення повідомляють конкретну інформацію, наприклад, - «кольорові звірі чи птахи», а наочне зображення суттєво уточнює і збагачує візуальну інформацію про форму, колір, рух і т.п. Зображальна наочна інформація може бути подана набагато швидше, точніше, ніж мовна інформація.

Ефективність навчання забезпечується не тільки сукупністю різних хоч і дуже важливих наочностей та навчально-репродуктивних, тренувальних та інших вправ, що забезпечують рівень пізнання та початкових практичних навичок і умінь, але й оптимальною системою завдань, що віддзеркалюють у структурно-логічному відношенні основний зміст теми уроку, призначений для самостійного, творчого виконання учнями з різними навчальними можливостями й природними задатками.

2.1. Структура художньо-дидактичних вправ-завдань.

Вправи за таблицями

Основне призначення - репродуктивне повторення змісту зображення і порівняння свого малюнка із моделлю натури, зображеннями на таблиці. Мета - розкрити основні закономірності будови форми, її зображення, сформувати у школярів специфічні поняття через мовну, наочно-візуальну інформацію, удосконалити через тренування навички зображення будь-якими матеріалами.

Комбіновані вправи

Мета - зображення одного й того ж об'єкту (предмету, явища) з натури, по пам'яті, за уявленням. Варіативність зображення забезпечується динамікою наочного навчання з використанням натурального матеріалу (об'єкту, що вивчається), візуально-зображального (малюнок об'єкту, предмету), схематично-інформаційного (спрощеного зображення об'єкту з метою підкреслення його принципово важливих ознак, властивостей, компонентів формоутворення), символічного (позначення основних понять, компонентів об'єкту умовними візуально-інформаційними знаками чи системою знаків, наприклад, у вигляді схеми, піктограми).

Вправи за змістом тематичного малювання

Вони виконуються перед сюжетно-тематичним малюванням. Успіх виконання творчого завдання за визначеною програмою темою в значній мірі залежить від попередньої роботи над композиційними фразами чи пошуковими вправами у вирішенні композиційних завдань. Репродуктивно-пошукові вправи, композиційні фрази перш за все потрібні для оволодіння елементарними прийомами творчого відтворення задуму, формування композиційною мислення й специфічного сприйняття мотиву натури. Процес навчання-пізнання може включати художньо-дидактичну композиційну гру з подальшим виконанням графічних фраз за темою. При виконанні методу вправи перед тематичним малюванням зміст структури уроку може бути таким: повідомлення теми уроку, завдань на основі визначеної мети, бесіда з

використанням візуально-інформаційних наочностей, наочне пояснення та показ закономірностей композиційної побудови зображення в форматі, пошуково-пізнавальна робота учнів, співтворчість учнів й вчителя над навчально-творчою роботою кожного школяра, проведення аналізу підсумкових досягнень учнів.

Вправи з декоративного малювання

Декоративному зображенню повинна передувати бесіда - мовно-інформаційне пояснення програмного матеріалу про декоративно-прикладне мистецтво, малярство народних майстрів, особливості розпису, розмальовування тощо.

На уроках декоративного малювання розглядаються питання-завдання переробки форми. її стилізації і умовного схематично-спрощеного зображення об'єктів. Перед роботою над основним завданням виконуються репродуктивно-тренувальні вправи, які можуть бути двох видів:

1 - перетворення форми натури, що сприймається в декоративно - площинному зображенні, особливо для складання узорів, орнаментів, декоративних мотивів основного завдання;

2 - малювання, розпис чи розмальовування елементів узору або мотиву за зразками. Перед цими прийомами роботи наочно пояснюються основні теоретичні положення про закономірності природи умовності декоративного зображення, закономірності декоративної композиції в прямокутнику, в будь-якому положенні (горизонталь, вертикаль), смужці, квадраті, колі, овалі, закономірності орнаментальності. співвідношень фону і узору чи візерунка (форми), кольору та графічної структури малюнка форм в декоративному узагальнено-пластичному зображенні.

При поясненні вказаних закономірностей вчителю необхідно наочно пояснити і розкрити поняття «локальний колір», «колорит», вказати на особливості емоційного сприйняття, яке залежить від використання таких засобів, як зміни шагу в ритмі, зміни висоти, розміру,

кольору, композиційної структури та пластики силуету. Для того, щоб школярі зрозуміли принципи перетворення реальних форм до рівня умовно стилізованого зображення, потрібно показати їм різницю між малюнком умовних форм і натурною формою, пояснити, що стилізований малюнок узагальнює форму й визначає її декоративну виразність.

Використовуючи при поясненні навчального матеріалу педагогічний малюнок, вчитель наочно показує систему перетворення форми від реального зображення до символу, знака, піктограми. Прикладом можуть бути зразки з малюнками листя дерев, звірів та птахів тощо.

Наочний показ на класній дошці чи будь-якій другій зображальній поверхні дозволяє використовувати метод образних, порівнянь форм, наприклад, доступно розкрити поняття «силует», «локальний колір», «узагальнення», «стилізація», «декоративність». За допомогою декоративного малюнка можна показати, як змінюється форма та її деталі, колір, як перетворюється предметна форма природи й пояснити учням, що важлива в декоративному малюнку не схожість, а виразне стилізоване зображення, пластичний силует, образ. Важливо приділити увагу процесу стилізації, перетворенню реальних предметних чи природних форм в умовно узагальненому зображенні. В бесіді необхідно наочно розкрити залежність стилізації від вибору художніх технік виконання в матеріалі (килимарство, розпис, вишивка, вітраж тощо).

Графічні вправи

Зміст графічних вправ повинен розкривати основи художньо-аналітичної та художньо-образної грамоти, поняття, способи, прийоми виразного зображення будь-якими матеріалами. Графічно-тренувальні вправи забезпечують процес пізнання по основним навчальним проблемам - форма, композиція, простір, зображально-виразні засоби, техніка графічного зображення.

За допомогою репродуктивних вправ учні вивчають графічну палітру (лінії, тон, фактуру) і виражальні засоби (симетрію, ритм, контраст, силует, акцент тощо).

Перед виконанням вправ проводиться бесіда про мистецтво графіки чи пояснення умов завдання за темою уроку і відповідно розкриваються поняття, наочно демонструються технічні прийоми і способи зображення конкретним матеріалом чи інструментом (ручка, пензлик, паличка, перо, фломастер).

Для ефективного використання методу репродуктивно-тренувальних вправ вчителю необхідно змодельовати комплекс дидактично-пізнавальних завдань, включаючи різні художньо-практичні способи дій графічного зображення форми чи створення композиції. Репродуктивно-тренувальні вправи також можуть повністю забезпечити роботу учнів на уроках, пов'язаних з графічною діяльністю. Зміст вправ визначається рівнем художньо-графічної підготовки, а також умовами і складністю теми. Вони можуть замінювати творчі завдання, але основне призначення таких вправ залишається незмінним в оволодінні основами графічного мистецтва, формуванні знань, умінь та навичок для самостійного застосування їх в творчій графічній діяльності. Систематичне виконання графічних вправ зумовлює потребу учнів до художньо-творчої діяльності.

Вправи для розвитку сприйняття і зображення форми кольором

За допомогою таких вправ вчитель ставить своєю метою навчити учнів сприймати колір і уміло використовувати фарби та їх колір за трьома параметрами - тону, насиченості й ясності. Для вирішення цих навчальних проблем необхідно також скласти систему завдань і включити до неї структурно-логічний комплекс репродуктивних, тренувальних вправ.

Мовно-інформаційне пояснення матеріалу з проблем навчання зображати фарбами супроводжується наочним показом виконання вправ. Через педагогічний показ вчитель наочно розкриває закономірності кольорової залежності змісту форми чи структури композиції від стану світлоповітряного середовища, пояснює характер кольорової гами (зближені та

контрастні, нюансні кольори), просторові зміщення кольору, що сприймаються (ослаблення кольору предметів чи об'єктів, розташованих на далекому плані). Особливу увагу необхідно приділити наочному поясненню особливостей зміни кольорів при їх поєднанні (кольори першого, другого та іншого порядку). Вивчення кольорової живописної палітри можливе шляхом застосування репродуктивних вправ та навчальних завдань, зміст яких потребує рішення в визначеній гамі зближених, яскравих чи приглушених кольорів. В методиці наочного навчання потрібно застосовувати зразки таких вправ, за допомогою яких учні навчаються знаходити похідні кольори від основних, отримувати складні кольори, змішуючи їх на палітрі, відпрацьовують навички роботи пензлем, вчаться змішувати фарби на палітрі для отримання за попереднім задумом необхідного кольору, оволодівають технічними прийомами нанесення фарби на поверхню паперу. Візуально-пізнавальна інформація про закономірності кольору має значний вплив на початковому етапі навчання. Комплекс вправ може бути доповнений навчальними завданнями й передбачати різні форми художньо-творчої роботи (композиційної, прикладної), спрямованої як на формування абстрактного поняття, так і матеріального (предметного) сприйняття.

Вправи з навчальних проблем передачі простору

Зображення об'єктів в просторі - складна навчальна проблема. Для її вирішення важливе значення має метод наочного показу закономірностей доперспективного та перспективного зображення. Зміст вправ пояснюється за допомогою методу наочно-візуального показу особливостей повітряної лінійної, кольорової перспективи, особливостей розміщення предметів, об'єктів в закритому просторі, на фронтально зображуваній площині (землі, підлозі, на фоні неба, при загородженні одною предмету другим, особливостей зображення просторових змін величини об'єктів та зображення умовною простору, планів. Наочний показ у формі педагогічного малюнка дозволяє пояснити закономірності зображення умовного простору в малюнку,

наприклад, поворот трамвайної лінії, шосейної дороги, доріжки між деревами, зображення планів, руху «в глибину простору» предметів тощо.

Методичне забезпечення наочною інформацією завдань цієї навчальної проблеми повинно бути дидактично зумовленим і відповідати вимогам програми.

Композиційні вправи

В процесі художнього навчання проблема композиційної діяльності включає значну різноманітність художньо-розумових та практичних способів дій. Вміле використання комплексного підходу до вирішення завдань цього виду художньо-естетичної діяльності учнів значно залежить від планування системи композиційних вправ навчальних завдань за дидактичним принципом від простого до складного, принципу доступності і посиленості їх виконання й забезпечення наочно - інформаційним поясненням. Логіка структури композиційних вправ повинна розглядати завдання щодо формування образного, композиційного мислення, уміння особистості створювати композицію за сюжетом на задану тему як за уявленням чи по пам'яті, так і за мотивами літературних творів, казок тощо. Зміст їх повинен враховувати основні психічні закономірності сприйняття (предметність, цілісність, осмисленість, вибірковість). Попередньо перед виконанням композиційних вправ вчитель повинен передбачити цілеспрямовані методичні прийоми впливу на сприйняття навчального матеріалу учнями через варіативний пошук мотиву сюжету, для того, щоб сформувати у них навички візуального мислення, уявлення наочних образів, сприйнятих раніше в навколишньому середовищі. чи при визначенні його за змістом літературного твору, казки, мовного пояснення.

При наочному поясненні умов виконання вправ чи завдання вчитель за допомогою педагогічного малюнка розкриває порядок виконання творчої роботи (попередні начерки композиційної схеми, замальовки об'єктів для композиції, вивчення загальної структури майбутньої композиції, наповнення її

змістовними елементами і на останньому етапі - виконання в матеріалі), пояснює основні положення закономірностей створення композиції.

Пояснення вчителя і зміст композиційних вправ повинні враховувати особливості розвитку учнів. Необхідно за цих умов розкривати специфіку виражальних засобів композиції, використовуючи наочний показ у формі педагогічного малюнка.

Виражальні засоби композиції як комплекс знакової системи й виразного зображення мотиву сюжету допомагають оформляти матеріально предметну основу композиційного малюнка, а зображально-умовні знаки повністю позбавляють форму матеріальної предметної основи. Наприклад, коло чи трикутник при заповненні тоном, а особливо кольором, можуть придбати матеріальну основу декоративно-предметної стилізованої форми і сприйматися як реальний об'єкт. Так, коло, зафарбоване в жовтий, чи оранжевий колір буде сприйматися в структурі формальної (попередньої) композиції не колом, а сонцем, а трикутник, який зафарбуємо в зелений колір - як ялинка чи вітрило човна.

Таким чином, варіативність структури зображення умовних знаків може бути оформлена виразними засобами й сприйматися як матеріально-предметна форма, тому що колір, тон, фактура, лінія, пляма зруйнують умовні зображення знаків. В цьому випадку формування абстрактного мислення переходить на етап формування предметно-візуального, матеріально-пластичного мислення й сприйняття образу. Особливо цей прийом необхідно враховувати при розробці методики наочного навчання основам дизайну, художнього моделювання, прикладного і декоративного мистецтва.

Вправи на засвоєння формоутворюючих засобів

Навчальна проблема щодо формоутворення будь-якої моделі потребує пояснення основних положень закономірностей відтворення в малюнку образу. Тому необхідно звернути увагу учнів на зв'язок елементів структури форми, її ознак та властивостей й закріплення поняття «об'єм», «конструкція», «пропорції», «частина в загальному», «контрастність», «масивні», «мілкі»,

«динамічні» тощо, а також «фактура», «пластика» і «характер архітектоніки та внутрішньої будови», площини, грані, ребра, симетрія і асиметрія та інші поняття і терміни, що характеризують предмет зображення. В ході наочного пояснення за допомогою педагогічного малюнка чи візуально-інформаційного показу необхідно звернути увагу учнів на вказані проблеми, домогтися у них усвідомленого розуміння логіки закономірностей формоутворення, композиційного і кольорового вирішення зображення образу за змістом і формою.

Досвід та творчо-методичний підхід вчителя до навчальних проблем підкажуть нові види вправ, інші прийоми пояснення програмного матеріалу.

Таким чином, методика наочного навчання в педагогічній системі вчителя образотворчого мистецтва забезпечує процес навчання-пізнання учнів, дозволяє проводити на високому методичному рівні уроки та при необхідності здійснювати корекцію і на цій основі регуляцію як процесу художньо пізнавальної та творчої діяльності школярів, так і процесу педагогічного управління в цілому.

Сукупність методів пояснення програмного матеріалу забезпечує дидактичну область методики наочного навчання, розглядає педагогічні прийоми формування якісного рівня знань, умінь та навичок і потреби в їх творчому використанні при виконанні самостійних завдань. Але водночас, для оптимального й оперативного управління процесом художньої діяльності та естетичного виховання засобами образотворчого мистецтва необхідні не тільки визначені нами компоненти діяльності вчителя, але й інші професійні способи педагогічних дій, зміст яких повинен бути направленим на формування й розвиток духовних культурних, соціально-психологічних і моральних якостей особистості.

Художнє навчання школярів повинно мати цілісний і комплексний характер й забезпечуватися творчим відношенням вчителя до здійснення професійних функцій та вирішення дидактичних завдань процесу

образотворчої діяльності учнів.

Отже, методика наочного навчання є однією із дидактичних форм комплексного підходу до сфери художньо-естетичної освіти школярів.

Оволодіння технологією методики наочного навчання забезпечує професійний рівень управління педагогічним процесом і тим самим дозволяє методично управляти процесом навчання-пізнання як колективу учнів, так і окремого школяра.

Реалізація вищевказаних засобів, прийомів вправ, що зумовлюють зміст методики наочного навчання школярів в їх організованій образотворчій діяльності дозволяє створювати передумови для подальшого й постійного удосконалення професійної здатності, творчо застосовувати на практиці арсенал знань з педагогіки, психології та спеціальних умінь з дисциплін методичного і художнього циклів.

Для вчителя образотворчого мистецтва оволодіння методикою наочного навчання є найпершим завданням. Рівень оволодіння методикою наочного навчання визначає якісну характеристику професійної компетентності. майстерності і здатності до здійснення педагогічних функцій й вирішення завдань художнього навчання школярів та дозволяє методично самоудосконалювати організацію педагогічної праці.

РОЗДІЛ III

СПРИЙНЯТТЯ МИСТЕЦТВА

3.1. Обсяг знань, умінь, навичок та уявлень для визначення оцінки навчальних досягнень учнів 1 класу в процесі художнього навчання на заняттях образотворчим мистецтвом

У розділі «Сприймання» (дійсності та мистецтва) **учні повинні**

- як у навколишньому світі так і в творах мистецтва набути початкових навичок спостерігати та сприймати;
- різноманітність барв природи у різні пори року;
- особливість та виразність форм;
- емоційно-естетичний аспект кольору та форми.

Загальні положення, володіння технікою та прийомами художньої праці

У розділі «Практична художня діяльність» **учні повинні:**

Знати: основні правила організації робочого місця, користування матеріалами та інструментами, гуашшю та пензлями (можливо пальцем); тушшю і графічними інструментами (фломастером, кульковою ручкою, підточеною «під олівець» паличкою, м'яким олівцем), ножицями і клеєм у роботі з папером; пластиліном чи глиною та стеками у ліпленні.

Мати уявлення:

- про різні види образотворчої діяльності, роботу в кольорі, графічними матеріалами та інструментами, ліплення, аплікацію і витинанку (як види художньої роботи з папером);
- про послідовність роботи в малюнку, ліпленні, роботі з папером.

Мати перші навички в користуванні названими матеріалами та інструментами. В роботі гуашшю також вміти користуватися

загостреною паличкою для продряпування деталей по вологому шару фарби.

Набути навичок вільної (розкутої) швидкої роботи в різних видах образотворчої діяльності (одразу в матеріалі та без попереднього контуру олівцем); в роботі з папером: складання, прорізування та вирізування простих силуетних форм.

У ліпленні:

- 1) оволодіти конструктивним способом виконання роботи (складання цілого з окремих частин та елементів);
- 2) мати перші навички виконання роботи пластичним способом (витягування ізцілого шматка).

Знати:

- назви основних і похідних (складених) кольорів;
- назви нескладних відтінків кольорів типу "світло-зелений", «темно-червоний» тощо;
- про існування «тепліх» і «холодних» кольорів і головні кольори в кожній з цих груп;

мати уявлення: про виражальні можливості кольору;

вміти отримувати:

- похідні кольори змішуванням основних;
- світлі і темні відтінки кольорів додаванням білої та чорної фарби;
- теплі і холодні відтінки кольорів додаванням головного теплого (жовтогарячого) та головного холодного (синього);

на елементарному рівні вміти виразити кольором певний характер образу.

Знати:

основні геометричні форми та види і типи ліній (вертикальна, горизонтальна, пряма, похила, хвиляста, довга, коротка, ламана тощо);

Мати уявлення про:

- складові частини в будові людини, птахів, тварин, будівлі;

- взаємозв'язок основної форми та її частин (деталі);
- виразальні можливості лінії та силуетної форми;
- симетрію як засіб гармонізації форми;
- послідовність роботи в зображенні на площині, ліпленні, аплікації.

Вміти:

- проводити лінії різного виду графічними інструментами, пензлем;
- вільно (від руки) малювати округлі форми силуетом та лінією: фарбами, пензлем та пальцем; графічними інструментами та матеріалами:
- спостерігати, порівнювати і підставляти нескладні форми та їх частини за характером та розмірами;
- передавати основний, узагальнений характер форми:
 - а) силуетом або лінією у зображенні на площині,
 - б) в об'ємі у ліпленні.
- на елементарному рівні створювати певний за характером образ засобами лінії.

На початковому рівні знати про:

- основні просторові орієнтири та розміщення елементів зображення з дотриманням їх просторового взаєморозташування (біля, над, під, зліва, справа, вгорі, внизу ...);
 - спосіб передачі найпростішої плановості простору (ближче - нижче, далі - вище):
 - межу (лінію) зламу простору (земля - небо) та розміщення предметів на предметній площині, тобто - в межах площини землі.
- На елементарному рівні **вміти** дотримуватись вказаних прийомів у зображенні відкритого простору.

Вміти

- повністю заповнювати площину аркуша за допомогою:
 - а) великого зображення (крупним планом),
 - б) рівномірного розташування зображуваних елементів;

- свідомо вибирати положення аркуша паперу в залежності від форми об'єкту зображення;
- мати елементарне уявлення про узгодження форми і декору (оздоблення).

Обсяг знань, умінь, навичок та уявлень для визначення оцінки навчальних досягнень учнів 2 класу в процесі образотворчої діяльності

У розділі «Сприймання»

1. Під час сприймання дійсності учні повинні набувати навичок помічати:

- особливості будови об'єктів рослинного і тваринного світу;
- різноманітну фактуру поверхні неживих об'єктів і живих істот;
- красу пейзажу у різні пори року;
- деякі просторові явища;
- зміну кольору навколишнього середовища не тільки в річні пори року, але її протягом доби тощо.

2. Під час сприймання творів мистецтва учні повинні набувати початкових уявлень про:

- види візуальних мистецтв: архітектуру, живопис (малярство), графіку, скульптуру, декоративно-ужиткове мистецтво, театральне мистецтво;
- характерні ознаки кожного із зазначених видів мистецтв, відмінності між ними;
- головні засоби виразності в них;
- професії художників, які працюють у різних видах мистецтва;
- основні художні матеріали та деякі інструменти, якими користуються художники;
- художників, що створюють театральний спектакль.

Учні також повинні знати і розуміти певний набір мистецьких термінів, обумовлених змістом програми;

- висловлювати найпростіші судження про твори образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва (Що сподобалось найбільше, чому? Які почуття викликає той чи інший твір, завдяки чому?).

У розділі «Практична художня діяльність» учні повинні

Знати як, та вміти:

організовувати своє робоче місце та прибирати його після роботи;

дотримуватись:

- правил гігієни та техніки безпеки під час роботи гострими інструментами (ножицями, ножем, шилом тощо);

- правил культури роботи з фарбами та графічними матеріалами, тушшю;

користуватись різними художніми матеріалами (гуашшю, тушшю, восковими та пастельними крейдами), пензлями та іншими інструментами і приладдям:

у роботі фарбами:

- працювати щільним мазком всією ворсою пензля, для деталізації - кінчиком та використовувати прийом продряпування (по вологому шару гуаші);

- у роботі щетинним пензлем використовувати прийом торцювання;

набувати перших навичок декоративного розпису, використовуючи:

- роботу пальцем, прийом примакування (тримаючи м'який круглий пензель «від себе» і «до себе»;

- продряпування загостреною паличкою (держачком пензля);

у роботі з папером застосовувати прийоми:

- вирізування або виривання (вищипування) в аплікації;

- ажурного вирізування у роботі над витинанкою;

- наклеювання;

бути ознайомленим з паперопластикою:

- створювати певні образи з накладених об'ємних геометричних форм з подальшим оздобленням додатковими елементами, накладною аплікацією,

розписом;

у ліпленні:

- використовувати роботу як конструктивним способом (складання цілого з частин), так і набути початкових навичок ліплення пластичним способом (витягування з цілою шматка матеріалу).

КОЛІР

Знати:

- назви 2 - 3 фарб одного кольору та розрізняти їх не тільки за світловою (світло-червоний, темно-червоний), але і за теплохолодністю (яка з жовтих або червоних фарб є більш теплою, яка більш холодною);

Мати уявлення:

- про обмежену палітру кольорів, в якій один переважає;
- мати більш усвідомлене (у порівнянні з 1 класом) розуміння кольору, як засобу художньої виразності;

Вміти:

- вільно змішувати фарби на палітрі, досягаючи необхідних відтінків кольору:
а) за допомогою розбілу чи затемнення;
б) за допомогою додавання теплих чи холодних фарб;
- заповнювати малюнок кольором, не залишаючи білих прогалин між елементами зображення і фоном (якщо робота виконується на білому папері);
мати початкові вміння у виконанні малюнка з обмеженою палітрою - у теплих чи холодних кольорах;
- на елементарному рівні вміти досягти у малюнку певного стану природи засобами кольору.

ФОРМА

Знати:

- особливості основних геометричних фігур та форм (коло - куля - півкуля, квадрат - куб - призма, прямокутник - призма - циліндр, трикутник - піраміда - конус);
- основні види та типи ліній;

- рельєф, як різновид скульптурного зображення та художній засіб оздоблення поверхні;

мати початкові поняття про:

- основні особливості будови та зовнішнього вигляду дерев, птахів, тварин, людини (в тому числі елементарні пропорції постаті людини наочно);

- симетричну будову форми та роль вісі симетрії в цій будові;
різну фактуру поверхні предметів;

вміти порівнювати (на око) розміри і пропорції форм та їх складових частин;

передавати характерні особливості загальної форми предметів (об'єктів):

а) в зображенні на площині (у тому числі у рельєфі) - в силуетному чи лінійному варіанті;

б) у ліпленні - в об'ємі, а також вміти заповнювати силуетну форму рівновисоким рельєфом з «локшини» (можливо використання інших простих рельєфних форм та заглибленого рельєфу);

передавати симетричну форму відносно вісі симетрії;

вільними рухами руки (рук), вирізуванням із складеного на піваркуша паперу, способом друкування (монотипії):

набувати перших навичок:

- у зображенні комах, птахів, тварин, людини: створення певного образу різними за типом та характером лініями;

- у відтворенні різної фактури поверхні графічними засобами (лінією, штрихом, крапками...).

ПРОСТІР

Знати про:

- явище зламу та межу зламу відкритого простору (земля - небо);

- спосіб передачі найпростішої плановості простору (розміщення більш віддалених форм вище, ближніх - нижче);

Вміти:

- використовувати межу (лінію зламу) та розташовувати предмети з урахуванням цієї розмежувальної лінії на площині землі;
- відтворювати на малюнку плановість простору за принципом «ближче – нижче»...;

Мати початкові уявлення про такі просторові явища сприймання та передачі -

- на площині глибини та планів простору;
- зорове зменшення віддалених предметів;
- часткове загороджування дальніх предметів ближніми;

вміти на елементарному рівні передавати в малюнку (особливо в аплікації) плановість та глибину відкритого простору вказаними способами.

КОМПОЗИЦІЯ

Знати такі композиційні поняття і вимоги:

- уникати дрібності зображення (малювати крупно);
- з повною мірою використовувати усю зображувальну поверхню;
- вибирати положення аркуша в залежності від форми чи змісту того, що зображується;
- узгоджувати розмір зображення з розміром зображувальної площини.

Мати початкові уявлення про:

- значення тонового контрасту, як засіб виразності композиційного рішення малюнку;
- ритм (на наочному рівні), як повторення чи чередування елементів узору у смужці;

Мати початкові навички дотримування зазначених композиційних понять і вимог у виконанні різних видів зображень на площині (у тому числі рельєфних).

3.3. Обсяг знань, умінь та навичок для визначення оцінки навчальних досягнень учнів 3 класу в процесі художнього навчання

У розділі «Сприймання»

1. Під час сприймання дійсності **учні повинні:**

- **виявляти інтерес** до спостережень та уважного розглядання явищ та об'єктів дійсності з позиції її художньо-естетичного освоєння;

- **мати (на початковому рівні)** емоційну чутливість до настрою образів природи в різні пори року та різні часи доби;

- **вміти помічати:**

естетично-незвичайне у буденному; кольорове багатство та красу контрастних та споріднених колірних сполучень; характерні особливості будови та естетичні якості силуетної форми (рослин, тварин, птахів, будинків тощо); просторові явища щодо зламу простору та розташування об'єктів у відкритому просторі;

- **набути певних навичок** щодо вираження своїх естетичних почуттів словом та зображенням.

2. Під час сприймання творів мистецтва учні повинні:

набути початкових відомостей про:

- види образотворчого мистецтва (живопис, графіку, скульптуру) та їхню «мову» - засоби художньої виразності; основні матеріали, інструменти, з якими працюють художники; деякі художні засоби передачі різних настроїв у живописних та графічних творах (переважно пейзажних);

- деякі види декоративно-прикладного (ужиткового) мистецтва, у тому числі ансамбль народного українського костюма; специфіку виразних засобів у ДПМ та особливості декоративного художнього образу (форми та кольору); узгодженість оздоблення (декору) з формою;

- архітектуру та основні засоби художньої виразності в ній, матеріали, з якими працює архітектор, виразні можливості силуетної форми та кольору в архітектурі;

засвоїти поняття: живописець, графік, скульптор, архітектор, інший набір мистецьких термінів, обумовлених змістом програми;

на початковому рівні вміти: розпізнавати в творах художників деякі художні матеріали (олійні фарби, акварель, туш, олівець); розповідати про виражальні засоби у творах образотворчого мистецтва, при цьому - посилено виражати своє ставлення до творів, естетичні відчуття, спираючись на свій життєвий досвід, враження від сприймання навколишньої дійсності.

¹ Тут і далі ДПМ - декоративно-прикладне мистецтво.

У розділі «Практична художня діяльність»

Загальні положення володіння технікою та прийомами художньої праці

Учні повинні на початковому рівні розуміти виразні особливості та можливості різних художніх матеріалів і технік, а саме:

робота фарбами:

а) **гуаш:** вміти працювати як щетинним, так і м'яким круглим пензлем (всією ворсою, торцем, кінчиком пензля), проводити круглим пензлем різні за товщиною лінії в різних напрямках безперервним рухом - хвилеподібні, зигзагоподібні, спіралевидні та інші; при необхідності - працювати тампоном, квачиком, загостреною паличкою (для продряпування по вологому шару фарби): в декоративному розпису - володіти ускладненим прийомом примакування (протягування, заокруглення мазка тощо), використовувати тичок, палець;

б) **акварель:** набути перших навичок роботи, в тому числі - по вологому паперу, застосувати плавні переходи та тонові контрасти.

- Графічні матеріали та техніки: вміти працювати фломастерами, кульковою ручкою, тушшю (перо, загострена «під олівець» паличка, м'який круглий пензель); набути початкових навичок роботи у таких графічних та змішаних (комбінованих) техніках, як графіка, моно(аква)типія, друк по картонній основі, пастель чи воскова крейда у поєднанні з фарбою, розведена водою туш з доопрацюванням пером (фломастером, кінчиком пензля тощо);

- ліплення: знати правила роботи та вміти працювати з глиною, пластиліном, можливо - із солоним тістом та іншими пластичними матеріалами;

користуватись стеками та підручними інструментами для утворення заглибленого рельєфу; володіти пластичним способом ліплення (витягування з цілого шматка матеріалу);

- робота з папером:

- посилено виконувати роботу у техніках: різана та рвана аплікація, аплікація з накладними елементами; витинанка, колаж;
- мати поняття про трансформацію паперу з метою набуття ним певних функціональних якостей; виконувати прості об'ємні (напівоб'ємні) сконструйовані форми; володіти прийомами: вирізуванні, обривання, надрізу, підрізу, згинання, гофруванні, скручування, нарізання паперу «локшинами».

Навчальна проблема ФОРМА

Учні повинні знати:

- про такі особливості будови форми, як симетрія, зв'язок частин в єдиному предметі чи об'єкті; будову та відмінності зовнішнього вигляду різних порід дерев;

на елементарному рівні - про будову птахів та тварин, характерні особливості будови людини та трьохчастну будову їх кінцівок: основні пропорції фігури людини (на око, без знання терміну); засоби передачі руху людини та тварини, також - руху у природі під впливом вітру (рослини, хвилі, завірюха тощо);

- **мати уявлення:** про особливості форми у ДПМ та декоративну переробку реальної форми; про залежність загальної форми від характеру її частин та деталей (посуд, ваза); про характер та виразність реальної та декоративної форми (на рівні почуття форми);

- **вміти:**

а) **у зображенні на площині** працювати без олівцевого контуру та відтворювати: особливості будови та характер (крони), фактури дерев, квітів; архітектурних споруд та симетричної форми (із застосуванням осьової лінії); передавати характерні особливості силуетної форми людини, тварин, індивідуальну характеристику персонажів (у казці) через особливості

зовнішніх ознак та одягу: створити різні за характером та за призначенням форми посуду (стрункий, приземкуватий, святковий, повсякденний тощо);
б) *у зображенні в об'ємі* (ліплення, паперопластика): створювати виразну, цілісну пластичну форму з урахуванням елементарної будови (птахів, тварин, людини) та із застосуванням прийомів обробки поверхні: у ліпленні - розписом і елементами опуклого та заглибленого рельєфу, у паперопластиці – розписом, накладними аплікаційними елементами та деякими технічними прийомами обробки паперу типу згинання, закручування, гофрування тощо;

набути перших навичок у передачі: характерних поз та рухів тварин, людини; динамічного стану об'єктів під впливом вітру (постаті людини, дерева, природних явищ): декоративних якостей форми при виконанні завдання декоративного характеру (різними матеріалами та у різних техніках).

Навчальна проблема ПРОСТІР

Учні повинні знати:

такі просторові явища та засоби їх передачі: межа зламу поверхонь у відкритому та закритому просторі (земля-небо, море-небо, підлога-стіна): розміщення об'єктів нижче або вище на картинній площині в залежності від віддаленості; зорове зменшення віддалених предметів: явище загороджування;

- ***мати уявлення:***

про картину (зображення) як «вікно» у простір; відлік простору від «вікна» в глибину:

- ***вміти передавати:***

а) плановість розміщення об'єктів у відкритому просторі (при фронтально-фризовій побудові) із застосуванням вище названих засобів передачі просторових явищ;

б) на початковому рівні просторову зміну форми об'єктів, що зображується в різних поворотах.

Навчальна проблема КОЛІР

Учні повинні знати:

найпростіші закономірності колірного кола та спектра, як еталону найчистіших насичених кольорів; порядок розташування кольорів у колірному колі, його умовний поділ на теплу та холодну частину, а також на сектори (групи), в яких головним є той чи інший колір; про обмежену палітру кольорів та їх гармонію; про можливості кольору як засобу художньої виразності; про особливості кольору в декоративному зображенні;

- ***мати уявлення:***

про кольорові контрасти та контрастне сполучення насичених та м'яких колірних тонів: про залежність кольору у природі (пейзажі) від освітлення (часу доби, пори року, стану погоди): про особливості акварельних фарб у порівнянні з гуашевими;

- ***вміти:***

розрізняти кольори за світлотою та тепло холодністю; отримувати різні відтінки однієї й тієї ж групи кольорів (синьої, червоної і т.д.); на початковому рівні - підбирати відтінки кольорів з урахуванням образного змісту роботи та працювати у певній колірній гамі.

Навчальна проблема КОМПОЗИЦІЯ

Учні повинні знати та вміти:

- про головні та другорядні елементи в композиції, виділення головного за допомогою розташування, розміру, кольору, тонового контрасту, фактури; про декоративні ефекти поєднання великих та дрібних елементів;
- зміст понять «ритм», «симетрія», «формат» та на початковому рівні вміти узгодити зображення з форматом та розміром аркуша або рельєфної поверхні;
- про значення ритмічного чергування елементів за формою та кольором при створенні орнаментальної фризної композиції;

- мати чуття рівноваги у композиції та вміти досягти враження врівноваженості на площині шляхом симетричного або рівномірного розташування елементів;
- необхідність узгодження узору з формою предмета (об'єкта), що прикрашається, вміти узгодити декоративне оздоблення з площиною чи об'ємною формою;
- способи передачі відмінностей фактури елементів композиції шляхом деталізації та застосування певних технічних прийомів (у різних видах художньої діяльності):
- про значення високого та низького горизонту у композиції пейзажу;
- на початковому рівні відтворити у композиції настрій доступними засобами виразності.

3.4. Обсяг знань, умінь та навичок для визначення оцінки навчальних досягнень учнів 4 класу в процесі художнього навчання

У розділі «Сприймання»

1. Під час сприймання дійсності **учні повинні:**

набути певних навичок цілеспрямованого спостереження естетичних проявів дійсності. При цьому:

- відчувати гармонійні співвідношення кольорів у забарвленні предметів, об'єктів, представників флори і фауни, вміти помічати виразність (вишуканість та витонченість або кряжистість та масивність тощо) їхніх форм, абрисів;
- відкривати асоціативно-образний характер предметів та об'єктів, красу або естетично-незвичайне у природі та оточенні;
- вміти бачити та відчувати красу природи рідного краю, Батьківщини; мати уявлення про своєрідність природи інших країн;
- посилено виражати естетичні почуття та переживання в різних видах образотворчої діяльності та в усній образній формі.

2. Під час сприймання творів мистецтва учні повинні знати:

- види образотворчого мистецтва, а також зміст та назви деяких жанрів: пейзаж, натюрморт, портрет, побутова (сюжетна) картина, анімалістичний жанр;
- прізвища та твори (1-3) найбільш відомих майстрів образотворчого мистецтва України та світу; декілька відомих пам'яток архітектури; деякі відомі народні промисли України (народний розпис Петриківки, кераміка Опішні й Косова та ін.), декілька відомих майстрів народної творчості;
- основні художні засоби розкриття змісту та емоційного впливу на глядача (рисунок, лінія, площа та об'ємна форма, композиція, колір, колорит, освітлення, контраст світла й тіні, статика і динаміка та ін.) у творах живопису, графіки, скульптури;
- **набути певної здатності** розповідати про твір, провести його простий аналіз, демонструючи знання основ образотворчої грамоти (передачі особливостей форми, колірного та композиційного вирішення, просторових

явищ), використовуючи при цьому елементи порівняльного аналізу, свої враження та спостереження дійсності, художні терміни і образне слово;

мати загальні уявлення про:

- значення мистецтва в житті людей;
- художній образ як основу будь-якого мистецтва та специфіку вирішення художнього образу в різних видах і жанрах образотворчого мистецтва; особливості реалістичної, декоративної та асоціативно-абстрактної манери зображення;
- етнографічні відмінності національного костюму народів світу;
- архітектуру як будівельне мистецтво, взаємозв'язок архітектури з природним середовищем та призначенням.

У розділі «Практична художня підготовка»

Учні повинні:

- виявляти інтерес та ініціативу до образотворчої діяльності, прагнути до створення оригінальних (не репродуктивних) красивих робіт;
- вміти мислити художніми образами та переводити їх у матеріально зримі засобами кольору, графіки, аплікації тощо.

Стосовно володіння технічними навичками

- ***у роботі фарбами (гуаш, акварель):*** застосовувати різні прийоми роботи пензлями; змінювати консистенцію фарби; працювати по сухій основі окремими мазками та в акварелі по вогкому паперу; покривати площину фарбою рівно або з плавною тональною розтяжкою; набути перших навичок отримання живописного кольору із нюансним переходом (в акварелі перетіканням) кольору в колір;
- ***у графіці:*** удосконалити набуті раніше навички та вміння у володінні графічними матеріалами та інструментами, більш вправно працювати у доступних графічних та змішаних техніках;

- у ліпленні: розуміти специфіку виготовлення виробів з глини, пластиліну (можливо солоного тіста тощо); працювати конструктивним, пластичним та комбінованим способами ліплення:

- у декоративній роботі:

- засвоїти доступні прийоми Петриківського розпису (робота м'яким білячим пензлем, пальцем, тичком, різно заточеними паличками чи рогозинками); виконувати нескладний розпис на папері та картоні (можливо на дерев'яних виробках); знати усі основні прийоми роботи у техніці аплікації, витинанки, об'ємної та напівоб'ємної паперопластики; мати належні навички роботи;

бути ознайомленими:

- з прийомами вільного написання шрифту або цифри пензлем, пальцем та ін. (вирізуванням з паперу);

- з прийомами трансформації паперу за допомогою перерізування та складання «від себе» та «до себе» для створення ребра жорсткості; мати уявлення про трансформацію як засіб формоутворення.

Навчальна проблема ФОРМА

Учні повинні знати:

- такі шляхи модифікації (видозміни) форми як:

1) варіювання пропорцій (загальної форми та її складових частин), деталей і декору;

2) перетворення статичного стану об'єкта в динамічний (людина, рослини, природні явища);

- основні пропорції дорослої людини і дитини;

- особливості декоративної форми та способи перероблення реальних форм у декоративні (у тому числі - на основі вивчення декоративного образу рослин у народному мистецтві Петриківського розпису);

мати уявлення про:

- специфіку форми у скульптурі, ліпленні (узагальненість, відсутність зайвих дрібниць, тонких та таких, що далеко стирчать, компактність, цілісність);
- пріоритетну роль форми у створенні художнього образу предметів (посуду); перспективну зміну кола в предметах конічної та циліндричної форми; роль світлотіні у виявленні об'єму округлих предметів та її складові (світло, півтінь, власна тінь, рефлекс, падаюча тінь);
- особливості і пропорції форми голови (обличчя) людини та засоби створення індивідуальної характеристики портретного (казкового) образу:

вміти:

а) у зображенні на площині працювати швидко, розкуто, «на почуття ока» (в основному без т.зв. попередньої побудови олівцем): відтворювати характерні особливості будови і пластичну виразність силуетної форми рослин, архітектурних споруд, людини, образів фантазії; створювати зображення тварин і людини в русі (у тому числі інтенсивному): при створенні художнього образу об'єкта чи предмета пов'язувати передачу його характеру із зміною пропорцій загальної форми, складових частин, характеру деталей та декору; створювати художній образ у декоративному ключі; на початковому рівні - передавати об'єм округлих предметів кольоротональними засобами (можливо - без передачі рефлексу), перспективну зміну кола при зображенні предметів циліндричної та конічної форми.

б) у зображенні в об'ємі (ліплення, паперопластика) на посиленому рівні: створювати виразну цілісну (реальну або декоративну) форму з урахуванням специфіки виразних засобів скульптури: підпорядковувати пластичне рішення задачам образною відтворення задуму.

Навчальна проблема ПРОСТІР

Учні повинні тати:

крім основних теоретичних положень спостережувальної перспективи, вивчених у 3 класі, ще й про точку зору, що перебуває поза картинною площиною;

набути попередніх уявлень про такі просторові явища:

- просторові плани у відкритому просторі, їх відмінність за тоном, кольором, предметним складом; засоби виділення 1-го плану (тоном, кольором, деталізацією);
- роль джерела освітлення у дотриманні єдності точки зору на зображуване та ознаки визначення цього джерела у пейзажі, натюрморті тощо;
- зорове зближення паралельних горизонтальних ліній, направлених у глибину відкритою простору;

вміти:

- передавати у малюнку глибину відкритого простору (розміщення об'єктів по вертикалі картинної площини; зменшення та нагороджування; на початковому рівні - різницю близького та дальнього планів за тоном та кольором);
- у замкненому просторі (кімната у фронтальному положенні) розташувати предмети, що стоять на підлозі, з урахуванням межі зламу поверхонь (підлога - стіна);
- просторове розміщення елементів натюрморту на предметній площині;
- на елементарному рівні: відтворювати шлях руху об'єктів у відкритому просторі (рух та повороти річки, звивистої стежини чи дороги, рух лижника тощо) та зорове зближення паралельних горизонтальних ліній, що йдуть у глибину; передавати у пейзажі освітленість (справа, зліва, спереду, ззаду), підкреслювати просторове положення об'єктів стосовно джерела світла напрямом падаючих тіней.

Навчальна проблема КОЛІР

Учні повинні знати:

- основи кольорознавства, у тому числі: шість основних груп відтінків кольорів; перехід однієї групи кольорів у сусідню через проміжні (перехідні) кольори; зміст термінів та понять: «хроматичні», «ахроматичні» кольори, «колірна гама», «колірна гармонія», «колорит», «додаткові кольори» тощо;

- професійні назви фарб: стронціанова жовта (лимона), вохра, кадмій жовтий (червоний), краплак і т.д.;
- про умовність та специфіку декоративного кольору;

мати уявлення:

- про залежність колірної гами у пейзажі від освітлення та про просторову зміну забарвлення об'єктів у пейзажі;
- про принципи створення гармонійних колірних співзвуч;

вміти:

- відчувати «настрій» кольору, емоційно-образні можливості кольорів та використовувати в їх вербальній характеристиці емоційно-образні терміни (теплі та холодні, грізні та ласкаві, сумні та веселі, важкі та легкі і т. ін.);
- працювати більш широкою палітрою колірних відтінків, отриманих шляхом різнонасиченості (розбіл в гуаші, освітлення в акварелі, замутнення чорно-сірим) та змішуванням між собою хроматичних кольорів;
- підбирати колірну палітру, що відповідає певному емоційному стану, настрою, відчуттю та виконувати короткотермінові завдання на основі асоціацій (абстрактний характер зображення);
- елементарно передавати освітлення у пейзажі, зміну кольору у просторі;
- використовувати колір у декоративних цілях (за принципом краси);
- в роботі аквареллю отримувати т.зв. живописний колір із вливанням кольору в колір.

Навчальна проблема КОМПОЗИЦІЯ

Учні повинні знати та вміти:

- зміст термінів «композиція», «формат», «статика», «динаміка» у композиції, «ескіз» та набути початкових навичок виконувати попередній ескіз творчої роботи (у першу чергу - декоративної композиції);
- втілювати в практичній роботі такі принципи, прийоми та засоби організації композиції: вибір формату, елементів композиції, рівня, точки зору та освітленості (на початковому рівні) відповідно до творчого змісту

роботи; засоби визначення композиційного центру (розміром, кольором, тоном, фактурою, контуром тощо);

- особливості асиметричної організації композиції та вміння на початковому рівні досягти рівноваги зображення в композиції при асиметричному заповненні площини;
- вимоги щодо доцільного розміщення на площині одиничного предмета або групи предметів (у тому числі натюрморту);
- виразні засоби створення певного емоційного стану природи (спокій, радість, сум, тривога, спека тощо);

мати уявлення про:

- динамічну і статичну, відкриту і закриту композиції;
- особливості реалістичної і декоративної манери зображення на початковому рівні вміння втілити своє розуміння у творчій роботі (у тому числі у пейзажі та натюрморті);
- взаємозв'язок шрифту і зображення та набути перших вмінь введення шрифту (слова, цифри) в декоративно-графічну композицію.

3.5. ОЦІНКА НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ 5-7 КЛАСІВ З ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Загальні підходи

Сприйняття мистецтва і відображення в ньому реальних (або уявних) явищ, подій предметів - річ абсолютно суб'єктивна.

Тому на відміну від інших шкільних предметів в образотворчому мистецтві не існує однозначних критеріїв оцінки роботи («вірно» - «невірно»). Художньо-творча робота не може оцінюватись простим підрахунком помилок. Оцінка її якості багато в чому суб'єктивна і значною мірою залежить від рівня художньої освіченості вчителя, смаку, розуміння ним специфіки і завдань предмета.

Для сучасного етапу розвитку системи художньої освіти характерним є перехід від уроків, орієнтованих лише на досягнення грамотності зображення та засвоєння технічних навичок до уроків, орієнтованих на розвиток творчих здібностей особистості, естетичної та загальної культури учня.

Така орієнтація знайшла відображення у «Державному стандарті загальної середньої освіти галузі «Культурознавство» (див. ж. «Мистецтво та освіта» № 3, 1997 р.) та закладена у навчальній програмі з образотворчого мистецтва - її основоположних та навчальних завданнях, змісті та методиці викладання, розділах і видах навчальної художньої діяльності.

У відповідності до вказаних чинників оцінка навчальних досягнень учня з образотворчого мистецтва має враховувати такі компетенції:

1. Сформованість емоційно-естетичної чутливості та здатності емоційно відгукуватися на різні прояви естетичного у навколишньому середовищі.

2. Наявність, якість та позитивна направленість мистецьких запитів, ціннісних критеріїв і смаків: засвоєння певного об'єму знань та уявлень у сфері образотворчого мистецтва; рівень сформованості художнього сприйняття та оцінки художнього образу в творах образотворчого мистецтва.

3. Рівень розвитку таких універсальних для формування творчої та універсально розвиненої особистості властивостей, як художньо-творча уява, нестереотипне художньо-образне мислення, художньо-образні якості зорового сприйняття та спостережливості тощо.

4. Сформованість практичних навичок у сфері продуктивної художньої творчості.

Кожна компетенція оцінюється вчителем у ході поточного оцінювання, а підсумкова оцінка досягнень учня має бути комплексною.

Найбільш значним та зрозумілим для оцінювальної діяльності вчителя на уроках образотворчого мистецтва є оцінка продуктів дитячої художньої творчості. Це можна пояснити тим, що образотворча грамота спирається на певні закономірності (закони композиції, кольорознавства, перспективи, усталені підходи до тієї чи іншої художньої техніки та матеріалів тощо), тому ступінь їх засвоєння учитель-фахівець може побачити в дитячих роботах і, до певної міри, об'єктивно оцінити їх.

Піддаються оцінці (хоча, як було зазначено, повністю залежать від рівня художньо-естетичної культури вчителя) і зовнішні художньо-естетичні, художньо-виразні якості дитячих робіт.

Через усне та письмове опитування, у грі та конкурсах учитель може також більш-менш вірогідно виявити рівень художньої ерудиції та об'єм знань, вміння учнів аргументовано аналізувати твори візуального мистецтва, знання термінології тощо.

Труднощі виникають при спробах перейти від оцінки досягнень учнів у художньо-практичній та художньо-пізнавальній площині до оцінки їх досягнень у духовно-творчій площині. Адже ступінь розвитку естетичних і художніх почуттів, художньо-творчої уяви, досвіду спостережливості, умотивованої потреби і здібності до творчості і т. ін. в дитячих роботах через недосконалість методики навчання або через брак та неякісність необхідних художніх матеріалів і інструментів чи належної якості наочного образотворчого

матеріалу, який використовує вчитель в роботі з учнями в розділі «Сприймання», може виявитись лише незначною мірою.

Але вчителю необхідно навчитися знаходити і оцінювати внутрішню сторону образотворчої дальності учнів, бо в критеріях оцінки у всіх видах цієї діяльності, в тому числі і фактичній, відповідно до сучасних тенденцій та вимог, на перший план висуваються саме художньо-творчі (тобто креативні) досягнення учнів.

З метою забезпечення вірогідності в оцінці розвитку креативності учнів необхідно застосовувати різні методи і форми роботи та оцінювання. Крім зазначених вище, це вираження учнями своїх роздумів, естетичних переживань та поглядів, смаків та ідеалів щодо творів мистецтва або проявів естетичного у навколишньому середовищі у формі:

а) словесного відгуку чи розгорнутої художньої оповіді (усних або письмових);

б) «графічної мови», тобто передавання враження про твір за допомогою зображення (начерки та замальовки з пам'яті);

в) в інших формах художньої творчості (музика, театр, художня фотографія, анімація тощо).

Це можуть бути також висновки, зроблені на підставі неформального спілкування з учнями у позаурочний час, аналіз якості виконання доручень художньо-творчого змісту, аналіз мотивів діяльності учнів на уроках і поза ними, участі у виставках, конкурсах, змаганнях, екскурсіях, олімпіадах. Тобто велику роль тут відіграє ініціатива та творчі пошуки самого вчителя.

Не треба забувати і такий ефективний метод у визначенні рівня художньо-творчого розвитку учнів, як тестування. На сьогодні є чимало таких тестів. Для прикладу порадимо просту і результативну методику визначення рівня художнього розвитку дітей та учнів Н. А. Лепської, що має назву «П'ять малюнків».

Користуючись методикою даного автора, вчитель може уточнити свої уявлення про рівень розвитку в учнів творчої фантазії, емоційної сфери, ступінь

свободи мислення чи його стереотипності. Методика дозволяє з першого уроку з'ясувати ставлення учня до образотворчої діяльності, виокремити дітей з яскраво вираженим інтересом до неї та таких, у кого цей інтерес ще не сформований або вже загублений з різних причин. Одразу виявляються діти, які працюють надто повільно.

По суті, тестування - це одна з форм реалізації діагностичної функції оцінювання навчальних досягнень учнів. Так, висновки тестування, зроблені на початку навчального року, висвітлюють проблеми і можливості кожного учня, а отже - і шляхи індивідуального підходу до них.

Застосування методики в кінці семестрів, дозволяє скорегувати підсумкову оцінку.

Слід лише застерегти вчителів, що висновки тестування - це лише один із аргументів в оцінці досягнень учнів, причому не вирішальний.

Критерії оцінювання

Проаналізувавши основні аспекти оцінювання навчальних досягнень учнів з образотворчого мистецтва, розглянемо орієнтовні критерії оцінки основної школи в координатах 12-бальної системи оцінювання.

Дані критерії є орієнтовними і мають за мету надати вчителю методичну допомогу у непростій справі оцінювання навчальних досягнень учня з образотворчого мистецтва та зорієнтувати його на той рівень знань та вмінь, якого треба прагнути досягти у навчальному процесі з учнями. Звертаємо увагу вчителя на те, що оцінюються досягнення учня, а не його прорахунки.

Низький рівень компетентності

1 бал

Учень майже безпорадний трохи не у всіх питаннях щодо мистецтва. В його відповідях з приводу мистецтва (образотворчою, художнього слова, класичної музики тощо) не видно власного ставлення до твору. До естетичних явищ у навколишньому середовищі проявляє байдужість.

Зображення примітивні та схематичні, виконуються лише після спонукань учителя. Повна творча та емоційна пасивність.

2 бали

Учень має розсіяні знання в окремих питаннях мистецтва. У вербальних судженнях про твори образотворчого мистецтва переважає перелік, штамп, відсутність творчої думки.

Але за допомогою вчителя окремими словами позначає найбільш зрозумілі особи виразності (наприклад, колір), розпізнає і називає деякі художні матеріали.

Учень залишається емоційно і творчо пасивним. Його малюнки схематичні, виконані на основі прямого запозичення окремих предметів та їх фрагментів. Між зображеними предметами (об'єктами) відсутні образно-сміслові зв'язки.

3 бали

Учень може називати деякі види мистецтв, в тому числі образотворче: знає основні жанри живопису. Але інтерес до образотворчого мистецтва знаходиться на дуже низькому рівні. Судження про твори характеризуються конкретно-предметним сприйняттям форми і змісту, захопленістю сюжетом. При спрямованій допомозі вчителя учень позначає найбільш характерні засоби виразності. Мистецтвознавчою термінологією не користується.

Зображення виконуються на основі запозичень як змісту, так і композиційного вирішення, художні засоби примітивні. Рівень володіння зображальними уміннями та навичками елементарний; емоційно-естетична характеристика зображень бідна, персонажі статичні.

Середній рівень компетентності

4 бали

Те саме, а також:

учень може назвати прізвища декількох художників, має елементарне уявлення про роль мистецтва в житті людей. При безпосередній допомозі вчителя намагається це викласти окремими словами та реченнями.

В сприйманні твору учень захоплюється окремими об'єктами, часто забуваючи про їх взаємозв'язки. Своє ціннісно-емоційне ставлення до твору висловлює примітивно (на рівні «подобається - не подобається») без аргументації.

Але після спонукань вчителя в учня інколи з'являється елементарний відгук на сильний естетичний вплив творів різних видів мистецтва.

В практичній діяльності учень на елементарному рівні демонструє володіння окремими художніми матеріалами. Пре допомогою вчителя намагається передати об'єм та простір відомими йому образотворчими засобами (колір, світлотінь, перспектива), але низький рівень володіння образотворчою грамотою не дозволяє йому зробити це у відповідності до вимог програми.

Продукти різних видів образотворчої діяльності створюються без спонукань, але характеризуються репродуктивністю і не оригінальністю композиційного вирішення.

5 балів

Знання про основи образотворення розширюються. Учень вже має деяке уявлення про художній спосіб досягнення дійсності засвоїв і розкриває на рівні зв'язного мовлення основні засоби виразності та найхарактерніші ознаки живопису, має елементарні уявлення про специфіку скульптури та графіки.

При цьому сенсорно-емоційний момент, як і раніше, характеризується предметністю, сюжетністю, недостатньою чутливістю до художніх засобів. Художній смак і основні уподобання, з якими учень підходить до твору мистецтва, знаходяться на початковому рівні: більш за все йому імпонують твори, які найбільш точно передають зовнішню схожість із зображеним об'єктом.

В певних випадках учень проявляє небайдужість до окремих об'єктів та явищ в мистецтві та житті. Спеціальною термінологією майже не користується.

В практичній роботі учень більш свідомо користується художніми матеріалами, намагається відомими йому засобами виразності розкрити свій задум; образотворчою грамотою володіє на рівні елементарних вимог програми. Окремі роботи учня можуть бути оригінальними за задумом, але персонажі

статичні, позбавлені емоційної характеристики або виконані недбало, естетично непривабливо.

6 балів

Те саме, а також:

на елементарному рівні при допомозі вчителя учень аналізує твори живопису та деяких інших видів образотворчого мистецтва. В розповідях використовує деякі елементи порівняльного аналізу, свої враження та спостереження дійсності, незначну кількість спеціальних термінів. В учня залишається наївний підхід до творів мистецтва (все має бути, як справжнє), в його судженнях проявляється сюжетно-описовий характер. Але з допомогою вчителя учень помічає і емоційно реагує на окремі прояви естетичного у дійсності і мистецтві. В практичній діяльності учень має певний досвід використання художніх матеріалів і володіє прийомами зображення на елементарному рівні вимог програми. Але в процесі роботи ще потребує чималої допомоги та спонукань з боку вчителя. При цьому малюнки фарбами в залежності від індивідуально-психологічних особливостей учнів можуть бути такими:

- а) при явній недосконалості технічних навичок та досить низькому рівні образотворчої грамоти в передачі форми, кольору та просторових явищ робота може приваблювати активністю, своєрідним вираженням особистого ставлення до зображуваного. Це є ознакою наявності в учня начатків емоційно-естетичної чутливості, прагнення створити художній образ найбільш доступними йому художніми засобами;
- б) при неоригінальності задуму, примітивному композиційному рішенні, колірній дисгармонії роботі властиве порівняно грамотне зображення, що свідчить про прагнення до достовірності та досить непоганий рівень володіння прийомами зображення (конструювання та декору).

7 балів

Знання про основи образотворення розширюються та поглиблюються: учень знає найбільш відомих митців образотворчого мистецтва та деякі їх твори у

межах програми; красиве (як і потворне) у дійсності і в мистецтві не залишає його байдужим, але чутливість до специфічної мови образотворчого мистецтва проявляється не завжди та неглибоко. Із незначною допомогою вчителя учень здатен аналізувати твори різних видів та жанрів образотворчого мистецтва, використовуючи невелику кількість мистецькознавчої термінології та демонструючи певну обізнаність у сприйманні деяких елементів форми (засоби передачі простору та об'єму, залежність кольору від освітлення, основні принципи організації композиції тощо). Проте свої думки викладає непослідовно та невпевнено, в художніх судженнях має місце несамостійність, сюжетно-описовий характер.

В практичній діяльності: учень знає основні художні техніки, але практично гарно володіє лише окремими з них. Навички зображення, конструювання та декору потребують удосконалення. Учень ще не відчуває необхідності у виконанні ескізу для пошуку кращого вирішення композиції, колірних гармоній тощо. Варіанти художніх рішень малюнків ті самі, але в технічному відношенні вони виконані на більш високому рівні.

8 балів

Те саме, але учень більш самостійно та впевнено аналізує художні твори; свідомо користується невеликим об'ємом художньої термінології, без узагальнення, на окремих прикладах ілюструє роль мистецтва в житті людини, характерні ознаки естетичних проявів у дійсності; знає, що в основі художнього осягнення та пізнання дійсності лежить художній образ. В той же час в структурі процесу художнього сприймання ще вагоме місце займає конкретно-предметне сприймання форми і змісту, ототожнення матеріалу життя з матеріалом мистецтва. Це заважає учню відрізнити істинно художній твір від т. з. «кітчю» та свідчить про ще невисокий рівень художнього мислення та смаку.

В практичній діяльності: учень більш сміливо експериментує з художніми техніками та матеріалами, більш свідомо обирає їх для вирішення творчих завдань, але проявляє вагання і потребує допомоги вчителя. Художні вирішення

малюнків можуть бути різні. Як вже було зазначено, це залежить від індивідуальних особливостей учня (типу нервової системи, направленості художніх інтересів, ціннісних орієнтацій тощо).

а) малюнок естетично привабливий, характеризується емоційністю, енергією, досить цікавий і виразний декоративним вирішенням, і відрізняється кольоровою гармонією, передачею відповідного настрою. При цьому рівень зображальних умінь і навичок в ньому може бути невисокий; або в роботі в основному (з деякими відхиленнями), вирішені навчальні завдання, але задум роботи не відрізняється особливою змістовністю, або носить частково репродуктивний характер;

б) робота може бути скромною за своїми художніми здобутками. Вона не привертає уваги через відсутність в ній активних щирих почуттів; для неї характерна «сухість» живописного трактування та зайва деталізація (натуралізм) форми. В той же час композиція достатньо цілісна, врівноважена.

За всім цим відчувається вдумливе ставлення до власного твору, прагнення до більш повного і достовірного зображення.

9 балів

У межах програми учень має достатні, міцні знання про мистецтво, художників, специфіку їхньої праці, основні види технік і матеріалів тощо.

Він чітко уявляє, що в основі істинно художнього твору лежить художній образ, бачить елементи форми як складові частини цілого - художнього образу, має добре розвинену чутливість до елементів форми; добре розуміє виразні засоби передачі настрою та характеру в творах мистецтва; вміє відчувати та пояснювати зв'язки між аналогічними явищами у творах різних видів мистецтв.

Проте в художніх судженнях учня проявляється несталість критеріїв, що змушує учня шукати підтримки в суспільній думці або традиціях, що свідчить про стандартність та недостатню сформованість художнього мислення. Потребує удосконалення і якості мовних реакцій з використанням мистецькознавчої термінології.

У практичній діяльності: те саме, але значно зростає рівень володіння художніми техніками, з'являється усвідомлення їх різних виражальних можливостей у створенні художнього образу: з'являється потреба у виконанні попередніх ескізів з метою пошуку більш кращих варіантів художньою рішення замислу.

Творчі роботи привертають увагу проявами зацікавленого емоційного ставлення автора до зображення, але в них ще може бути певна технічна недосконалість у передачі форми та простору, «сухість» або відкритість кольору, що порушує кольорову гармонію, окремі композиційні прорахунки. Попри все роботи естетично привабливі.

Високий рівень компетентності

10 балів

Учень виявляє глибокі, ґрунтовні знання тематичного матеріалу програми у повному обсязі; добре розуміє і власними прикладами ілюструє роль мистецтва та різні прояви естетичного в житті: має уявлення про стилістичні особливості творів та відчуває різницю в манері виконання, в мовленні мистецтва, тонкі відтінки кольору та настрою; одержує насолоду від спілкування з мистецтвом; має сформовані усталені критерії оцінки художніх творів, вміння відрізнити істинно художній твір від сурогату та кітч; але він не завжди обґрунтовано може довести свою думку у вербальних судженнях. В останніх ще в деякій мірі проявляється «само проекція», тобто повна розчинність у контексті твору, майже фізичне відчуття обставин, що зображені у художньому творі (ця тенденція, непогана на перших етапах прилучення до мистецтва, у подальшому небезпечна некритичним ставленням до твору).

В практичній діяльності: учень вміє самостійно виконувати на площині та в об'ємі навчальні і творчі роботи по пам'яті, за уявою і з натури; у межах програми знає і володіє засобами художньої виразності при створенні художнього образу у різних видах образотворчої та декоративної діяльності; має потребу у виконанні пошукових ескізів перед виконанням творчих робіт; практично володіє основними художніми техніками і свідомо підбирає ту чи

іншу для виконання композиції певного змісту та настрою. Але у порівнянні з роботами, що оцінюються двома максимальними балами (11, 12) дані роботи поступаються якістю у вирішенні завдань образотворчої грамоти або рівнем технічного виконання.

11 балів

Те саме, але більш яскраво виражене.

Крім того учень ґрунтовно, з усвідомленим застосуванням спеціальної термінології аргументує своє ціннісно-емоційне ставлення до різних творів мистецтва. При цьому проявляє добре сформований художній смак та демонструє:

- здібність до систематизації та узагальнення, що лежить в основі художнього образу;
- здатність до сприймання творів, що виконані з певною мірою умовності.

Відбуваються і позитивні зрушення в морально-вольовому шарі сприймання творів мистецтва: «самопроекція» змінюється на відстороненість, більшу широту асоціацій. Це допомагає учню зрозуміти внутрішній духовний зміст твору.

Учень чуйно реагує на всілякі естетичні прояви в житті, виявляючи при цьому яскраво виражену схильність до художньої творчості та самовираження.

Художньо-творчі роботи учня (що оцінюються двома найвищими балами) виділяються з поміж інших змістовністю та емоційністю задуму. Їх художнє вирішення оригінальне, ні звідки не запозичене: в них відчувається власний чуттєвий досвід.

В роботах (на площині і в об'ємі) використовується великий арсенал засобів виразності; в них гармонійно поєднується зміст, форма і технічне виконання, що проявляється в яскравій виразності образів, цілісності, поетичності передачі настрою, загальній декоративній привабливості.

В рисунках на високому рівні (з урахуванням віку) узгоджена зображальна якість з художньо-образною, що говорить про високий рівень загального і художнього розвитку учня: гарну спостережливість, зорову пам'ять, багатий запас образних уявлень, здатність відчувати і передавати

характерну виразність форми, багатство відтінків кольору, просторові зв'язки.

12 балів

Учень має багатий багаж знань у сфері мистецтва та високій рівень розвитку естетичних почуттів, художнього мислення, художньо-творчої уяви, мовного спілкування тощо. Під час сприймання та обговорення твору мистецтва учень вільно та свідомо послуговується мовою візуального мистецтва; вміє виразити своє враження в образному слові, в якому ясно відчувається емоційне забарвлення, прагнення зрозуміти внутрішній зміст твору. Він демонструє цілісне сприймання, оптимальне, гармонійне судження про характер художнього втілення дійсності (коли зовнішня форма твору розглядається в єдності із змістом), вміння виділити основне та загальне в явищах, що спостерігаються.

Тобто наближаються до оптимуму усі компоненти художнього сприйняття - ерудиція, чуйність на зміст та форму, ставлення до твору і (художні переваги, художній смак).

Художні інтереси учнів, як і знання художньо-тематичного матеріалу можуть виходити за рамки програми, що свідчить про потяг до самовдосконалення. Це проявляється також у бажанні виконувати різнопланові художньо-творчі роботи у вільний час, приймати активну участь у художньому житті класу, школи, міста (села), участь у конкурсах, виставках тощо.

РОЗДІЛ IV

Методичні рекомендації та поради щодо художніх матеріалів, технік та інструментів

Робота з кольором

Відомо, що колір дуже суттєво впливає на емоції людини. В якості головного виразного засобу колір використовується в такому виді образотворчого мистецтва, як живопис. Передусім саме за допомогою кольору художник-живописець створює художній образ, домагаючись певного емоційного стану в творі. а також відтворює форму і передає тональність предметів чи об'єктів, які зображуються у просторі.

Молодші школярі, як правило, емоційно чутливі на колір і при цілеспрямованому керівництві легко використовують колір, як засіб виразності в своїх роботах. Тому робота кольором в молодших класах є провідною по відношенню до інших видів образотворчої діяльності.

В роботі з кольором в загальноосвітній школі використовуються водяні фарби (тобто такі, що розчинюються водою) і кольорові крейди.

Фарби

В молодших класах найбільший пріоритет належить гуашевим фарбам, які дуже привертають увагу дітей яскравістю, матеріальною чуттєвістю, легкістю у роботі.

Як і акварель, гуаш це водяна фарба. Але на відміну від прозорої акварелі, **гуашеві фарби** - покривні (непрозорі). Тому ними можна писати поверх шару фарби, нанесеної раніше, не тільки більш темним, але й більш світлим тоном, а також працювати на білому, кольоровому чи тонованому папері.

Відповідно до вказаних властивостей гуаші, їй необхідно віддавати значну перевагу в роботі з молодшими школярами у порівнянні з аквареллю. Як правило, гуашеві фарби розфасовані у баночки (інколи в туби). В свіжому стані це напіврідкої консистенції фарба, що готова до використання. Перевагою

таких фарб є можливість придбати їх як в наборі, так і окремими кольорами. Це дуже зручно, тому що світлі фарби, як правило, закінчуються раніше.

В останній час у продажу з'явилися також тверді водяні фарби в брикетах у плоских компактних коробках. Такі фарби потрібно розчиняти водою, набираючи її на пензель. Але на відміну від акварельних фарб розведена гуашева фарба повинна бути густішою, щоб мазки були не прозорими, а «пастозними» - як говорять художники.

Як поступати у тому випадку, коли немає гуашевих фарб, але є м'які (медові) акварельні фарби?

В цьому разі треба мати хоча б один колір гуашевої фарби - білий і змішувати його з акварельними фарбами. В якості білил можливо використовувати білу водоемульсійну фарбу.

Увага: 1) щоб напіврідких гуашевих фарб вистачило на великий термін робота, треба навчати дітей ретельно вимивати пензель у чистій воді перед кожним набором фарби, інколи промокуючи його ганчіркою. При цьому спочатку бажано набирати світлу фарбу, а потім більш темну. А ще краще - навчити дітей користуватися палітрою. В якості палітри може бути використана будь-яка біла гладка поверхня - пластикова або керамічна плоска тарілка, а в якості одноразової палітри - невеликий аркуш цупкого білого паперу. На палітру будь-якою паличкою (лопаткою) накладають потроху бажані кольори гуаші. Треба приготувати декілька паличок, щоб надалі використовувати для кожної фарби окрему паличку. Тоді можна уникнути небезпеки забруднення фарби іншим кольором чи погано вимитим пензлем. Замість паличок можна також використовувати і одноразові пластикові ножі. Розташувати фарби на палітрі краще в такій послідовності, в якій вони розташовані в наборі (від світлих до темних).

2) водоемульсійна фарба під час висихання утворює плівку. Тому краще одразу ж відлити необхідну частку фарби у невеличку посудину. Крім того, для набору водоемульсійної фарби на палітру бажано мати окрему паличку. А після роботи

з водоемульсією водяні фарби в брикетах потрібно, не чекаючи висихання водоемульсії, змити за допомогою пензля.

Пензлі та інші інструменти

Найбільш придатними для роботи з гуашевими фарбами є пензлі зі щетини середньої м'якості - колонкового, борсукового, вушного волосся тварин. Можна використовувати і більш жорсткі щетинні пензлі, а також - м'які білячі. За формою пензлі можуть бути і круглими, і плоскими, за розміром - різними. Для написання, гладкої поверхні фону застосовують плоскі пензлі великого розміру. Для вільного письма підходять і плоскі, і круглі пензлі великого розміру (№ 7- 12).

Як правило, пензель потрібно тримати за держак трохи далі від щетини і малювати ним з деяким нахилом. А якщо тримати пензель вертикально і торцювати ним зверху, то можна отримати не гладку, а якби пористу, м'яку, пушисту фактуру поверхні. В цьому випадку потрібно використати жорсткий щетинний пензель, краще круглий, який має рівний зріз щетини на кінці. Регулюючи силу натиску і густоту торцювання, можна досягти різної щільності кольорової розтяжки.

Плоский пензель гарної якості повинен мати форму акуратної лопаточки, а не розтріпаною «віника» з ворсинками, що стирчать в різні боки. Гарний плоский пензель знадобиться не тільки для вільного нанесення фарб і промальовування гладкого фону, але й для ліній. Товщина ліній буде залежати від того, як тримати пензель - торцем, ребром чи використовуючи всю ширину ворсу (лопаточки).

Але найбільш підходить для малювання ліній м'який круглий пензлик з хорошим гострим кінцем. Чи є такий кінчик у м'якого пензлика можна перевірити, намочивши та стріпнувши його. Після нього визначити його якість.

Якщо за якимись обставинами учні не можуть придбати якісні пензлі, вчитель повинен проявити винахідливість. Наприклад, замість пензлів учні можуть користуватися різного розміру квачиками чи тампончиками.

Простіший тампончик - це кусочок поролону, міцно прив'язаний до держака так, щоб він закінчувався м'якою шишечкою. Для роботи з великими площинами можна обійтися без держака, використовуючи шматок поролону, яким і працюють на аркуші паперу. Тампонами можна не тільки розфарбовувати площини, але й торцювати їх. Як і пензлі тампони потрібно добре промивати у воді.

Ще в роботі напівгустими гуашевими фарбами дуже добрими «помічниками -інструментами» є подушечки особистих пальців рук. особливо вказувального пальця. Пальцем добре малювати як окремі предмети, так і пейзаж та все, що заманеться.

Поряд з саморобним пензлем з волосся кицьки пальцем люблять малювати свої чарівні візерунки українські народні майстри петриківського розпису. Крім того, вони ще використовують в роботі підтесані рогозинки і палички.

Зауважимо: по вологому шару гуаші паличкою дуже зручно продряпувати необхідні лінії, штрихи, вибираючи «лопаточкою» пляму, досягаючи певної фактури поверхні.

Папір

Який папір краще використовувати в роботі гуашевими фарбами?

Однією з переваг гуаші є можливість використовувати будь-який папір. Крім білого рисувального (типу «ватман») можна писати на більш тонкому (в тому числі кольоровому) та папері рихлих сортів (типу пакувального паперу, шпалер, картону тощо). Навіть якщо такий папір після попереднього використання буде м'ятим, його можна зволожити, прогладити праскою, підрізати нерівні краї та писати на ньому гуашшю.

Чи можливо використовувати дуже гладкий папір типу крейдованого? Так, на ньому особливо добре виконувати продряпуванні паличкою по вологому шару гуаші (увага: цей прийом не вийде на рихлому, не проклеєному папері).

В роботі з гуашшю доцільно використовувати кольоровий, чорний папір та тонований папір різних відтінків, а також папір з фактурною поверхнею та легким малюнком (шпалери).

Тонованим, прийнято називати нібито трохи підфарбований папір, колір якого приглушений, м'який, теплого чи холодного відтінку, наприклад сіруватий, охристий (колір чаю або «кави і молоком») та інші. Робота на готових кольорових фонах має такі переваги:

- 1) суттєво економить час та зусилля дітей, допомагаючи їм швидше та легше упоратися і кольоровим заповненням зображальної поверхні;
- 2) сам колір паперу може «працювати» на художній образ, тобто допомагати створенню в малюнку відповідного стану, настрою, виражати характер. В цьому відношенні, під час використання залишок шпалер не завжди слід використовувати лише їх зворотну сторону. Якщо візерунок на шпалерах не дуже яскравий, то інколи саме лицьову сторону шпалер доцільно використовувати в якості зображальної поверхні.

Гуашевими фарбами можна працювати не тільки на папері, але й розфарбовувати виліплені учнями вироби. А до свята можна прикрасити візерунками та написами повітряні кульки, додавши в гуаш трохи клею ПВА.

В підручнику 2 класу в роботі кольором розширюються знання дітей про колір та отримання його відтінків; вводяться такі нові техніки, як монотипія в зображенні симетричних форм (комах), торцювання жорстким пензлем з метою надати поверхні фактури, а також багато роботи пальцем та продряпування паличкою по вологому шару фарби.

Малювання кольоровими крейдами

Кольорові крейди бувають різної якості: сухі (прості шкільні та художні - пастельні); живописні (акварельні), якими можна малювати по вологому паперу; воскові крейдочки, виготовлені на основі воску або стеарину.

В програмі та підручнику мається на увазі робота саме восковими крейдами. Такі крейди є в продажу у вигляді невеличких пресованих стрижнів.

Крейдою можна малювати як на білому, так і на кольоровому (навіть яскравому) папері.

В підручнику для 2 класу техніка малювання кольоровою крейдою передбачена така ж сама, як при малюванні кольоровими олівцями.

Кажучи про роботу **кольоровими олівцями**, слід нагадати: діти люблять яскравий, звучний колір. Домогтися цього кольоровими олівцями можна при умові неквапливої послідовної (методичної) замальовки, щільно наносячи штрих до штриха, що потребує часу, терпіння, і вже вмілої роботи руки. Тому кольорова крейда, в порівнянні з кольоровими олівцями більш переважна. При цьому, чим яскравіше і м'якше крейда, тим більш відповідає вона можливостям віку та притаманним молодшим школярам прийомам роботи. Саме цим критерієм треба керуватися під час вибору крейди з асортименту художньої продукції в магазинах, що постійно оновлюється.

В 2 класі, крім використання воскової крейди як кольорових олівців, передбачений технічний прийом, який використовує їх жирну воскову (стеаринову) основу. Він міститься в слідуючому: якщо малюнок, зроблений восковими крейдами, зверху покритий будь-якою темною акварельною фарбою або тушшю, то вона (фарба) ляже лише на чисті, не замальовані крейдою місця. А саме зображення ніби-то проявиться світлим на темному фоні. Цей прийом досить доступний молодшим школярам та дає цікавий художній ефект.

Під час виконання завдання «Писанка» запропонований ще один прийом графічного малюнка - прошкрябування зображення на папері, який раніше був натертий восковою крейдою або куском парафіну. Це вже більш складна техніка, але теж цікава та доступна другокласникам завдяки тому, що поверхня писанки є невеличкою.

Папір для роботи з прошкрябуванням по восковій підкладці має бути цупким та добре проклеєним. Інструментом для прошкрябування може слугувати будь-який загострений предмет.

До речі, за відсутністю воскових крейдочок можливо скористатися звичайним парафіном, особливо кольоровими свічками. Щоправда, слід на папері кольорові свічки залишають значно менш яскравий, ніж воскові крейди.

Графічна діяльність, матеріали та інструменти

Якщо у живопису головним виразним засобом є колір, то в графіці основні засоби зображення - лінія, штрих, крапка, силуетна пляма. Перераховані засоби дозволяють створити лінійний, світлотіньовий або фактурний малюнок, де «працює», насамперед, контраст плями на фоні паперу. Колір в графіці має лише допоміжне значення.

Навчити дітей розуміти красу сполучення чорного та білого, їх світлові градації, відчувати експресію графічної плями і таким чином розширити та збагатити уявлення та досвід дітей графічними можливостями в рішенні об'єкту зображення - саме ці завдання стоять перед вчителем на уроках графіки.

З перерахованих вище засобів зображення в графіці пріоритет належить лінії. Вона може бути різною за типом та характером: легкою та прозорою або важкою; тонкою або товстою та жирною; гострою та нервовою або плавною, спокійною та м'якою та інше.

Різною за характером може бути й пляма: гладкою або фактурною, штриховою; важкою та глухою або прозорою, легкою та ін.

Лінія та пляма, як засоби зображення плоскої форми, близькі та зрозумілі молодшим школярам. Тому у підручниках для молодших класів, графічній діяльності та початковому засвоєнню виразних можливостей лінії та плями, передачі фактури поверхні форми графічними засобами, приділено достатньо уваги.

Малювання паличкою

Найбільш доступним саморобним інструментом для графічного зображення є паличка. Особливістю малюнка, який виконано паличкою, можна вважати те, що зображення форми набуває достатньо узагальненого вигляду, без дрібних деталей. Товщина та виразність лінії залежить від того, як

підготовлені кінці паличок, їх можна вистругувати у вигляді лопаточок різної ширини та малювати як ребром туші. Свіжо набрана паличка залишає більш жирний, товстий слід, напівсуха - більш світлу, повітряну (або навіть уривисту) лінію. Графічне зображення, яке виконується паличкою, може бути й штриховим. Але штрихування треба виконувати обережно, тому що може з'явитися брудна, непотрібна пляма. І це теж не досить доступно для молодших школярів.

Крім малювання безперервною лінією, можна спрямовувати дітей на створення фактури поверхні за допомогою крапок та різних видів штрихів (довгих, коротких, прямих, зігнутих, хвилястих....). Свіжо набраною паличкою нескладно отримати й суцільну тональну пляму, лопаточки, так і її площиною. Але для учнів і 1, і 2 класу це важкувато. Тому в програмі та підручнику мається на увазі паличка, загострена «під олівець», з більш гострим чи тупим кінцем. Під час роботи паличкою на виразність лінії впливає і кількість набраної на паличку.

Після роботи тушшю палички бажано ретельно промивати й насухо протирати.

Фломастер, кулькова ручка, графітний олівець

Фломастери рекомендується використовувати не для розфарбовування, а у якості графічного інструмента для виконання графічних робіт, коли використовуються такі специфічні для графічного зображення елементи, як лінія, штрих, крапка, невелика пляма.

Фломастери можуть залишати на папері більш тонкий чи товстий слід у залежності від вихідної товщини. Тому дуже добре, коли в роботі використовуються 2-3 фломастери одного темного кольору: тонким фломастером зручно проробляти дрібні деталі, виконувати тонку роботу, а товстим фломастером зручніше та швидше заповнювати тоном необхідні темні місця, плями.

У якості графічних інструментів в роботі з молодшими школярами можливо використовувати *кулькову ручку, маркер* чи звичайний *графітний*

олівець. Всі три інструменти дають можливість робити різноспрямовані рухи, створювати виразний малюнок та передавати форму і фактуру не тільки лінією, але й тональною та штриховою плямою.

Як і в роботі з фломастером, товщина лінії олівця залежить від товщини стрижня (тільки у олівця ми можемо регулювати його товщину самі, загострюючи стрижень гостріше чи ширше). Інтенсивність тону та лінії, його чіткість та товщина у всіх трьох інструментів у різній мірі залежать також від зміни сили натиску на інструмент: слабкий натиск - більш світлий тон та більш світла, тонка та ніжна лінія; сильний натиск - більш інтенсивний та щільний (темний) тон, більш міцна, товста та чітка лінія. У значно більшій мірі цього можна добитися в роботі графітним олівцем, ніж фломастером чи кульковою ручкою. При цьому, чим м'якше олівець, тим легше можна змінити інтенсивність сліду, який залишається на папері.

М'якість олівця визначена на його дерев'яній сорочці літерою «М» (або лат. «В»), твердість - літерою «Т» (лат. «Н»). Чим більше цифра, яка стоїть перед буквою, тим м'якше олівець: «М, 2М, 3М, 4М і так далі. Та навпаки - чим більше цифра перед літерою Т (Н), тим олівець твердіше. Середня (нейтральна) твердість визначається знаком ТМ (лат. НВ чи F).

Крім звичайних графітних олівців можна мати на увазі й цангові олівці, яких багато в продажі, також як і грифелів до них.

Їх перевага - у фіксованій довжині та простоті загострення (для загострення можна використовувати просто шматок наждачного паперу). Рекомендується використовувати цангові олівці, у яких грифелі не вузьчі за звичайні. Але краще, щоб вони були товстими (до 5 мм) та м'якими: В, 2В, 3В та більше.

Спершу, ніж зробити вибір на користь тих чи інших графічних матеріалів та інструментів, треба прийняти до уваги наступне.

Графітний олівець (як і кольорові олівці), а також фломастери, кулькова ручка, мають для вчителя низку переваг: не потребують особливих зусиль для

організації процесу роботи, компактні та не приховують у собі небезпеки забруднення.

У той самий час, працюючи з молодшими школярами, не можна не враховувати їх вікові можливості та особливості графічної діяльності, а саме: діти взагалі сильно натискають на інструмент. Графітний олівець при цьому ламається і його треба загострювати. Якщо діти вже знайомі з гумкою, то звичайно ж захочуть виправити, з їх точки зору, неправильно проведені лінії, помилки. Вони більше будуть стирати малюнок (аж до дірок у папері), ніж малювати. Це розвиває помилку боязнь, спрямовує увагу дітей у неправильне русло. В цьому відношенні фломастер, кулькова ручка та техніка «туш-паличка» є більш бажаними інструментами для графічних робіт.

Робота з папером (аплікація, витинанка, колаж, паперопластика)

Папір прийшов до нас з Китаю. Це одне з найважливіших винаходжень людства, передусім тому, що дозволило тиражувати графічну та печатну продукцію. З часу винаходу з'явилося дуже багато видів паперу. Ми розглянемо лише деякі з них ті, які використовуються для художніх робіт. Папір буває різним:

- за щільністю (від тонких до щільного ватману та різних сортів картону);
- за кольором;
- за фактурою (від гладкої до зернистої та крупнофактурної);
- за розміром (від нарізаного, фіксованого розміру, листів до паперу значної у вигляді рулонів).

Під час вибору паперу ми повинні керуватися художніми завданнями.

Основними техніками роботи з папером у 1-2 класах є аплікація, витинанка, паперова пластика. Головним засобом художньої виразності у цих техніках є кольорово-тональна пляма та виразний силует.

Аплікація (від латинського слова «прикладання») передбачає створення сюжетного чи орнаментального художнього образу шляхом вирізування елементів композиції, їх комбінації та наступного наклеювання.

У якості основи для наклеювання краще використовувати більш щільний папір або картон, колір якого відповідає художньому задуму.

Зауважимо: активний за кольором та крупнофактурний фон може заважати сприйняттю головного у композиції, яким є, насамперед, вирізані фігури, об'єкти. Тому фон для основи краще вибрати нейтральним за кольором та фактурою.

Папір для аплікації підійде будь-який, у тому числі тонований та фактурний (з обкладинок альбомів, журналів та інше). Можна використовувати й набори кольорового паперу, які є у продажу. Кольоровий папір можна робити й самостійно. В цьому разі кольорова палітра паперу буде багатішою.

А зробити кольоровий папір можна так:

- 1) у невеликій посудині розвести достатню кількість кольоровою тону, виготовленого з використанням акварелі, гуаші, кольорової туші, завареного чаю та інше та рівномірно покрити папір великим плоским пензлем (флейцем) або тампоном;
- 2) при покритті великих площин (у тому рахунку з складених впритик окремих невеличких листів) можна використати розпилювач. Цей засіб зручний для підготовки кольорового паперу відразу для групи дітей. При цьому, в процесі роботи розпилювач можна не промивати, якщо дозоправлювати його послідовно більш темними кольорами однієї гами, наприклад: жовтий - оранжевий - червоний - коричневий - чорний; блакитний - темно-блакитний - синій - фіолетовий - чорний та ін. При такому способі кольорове покриття робиться з переходами. Для аплікації треба буде вирізати шматок визначеного кольору. Природно, що під час роботи з розпилювачем, папір треба розташувати вертикально.
- 3) на папір уздовж всієї площини вільно нанести достатню кількість гуаші, великим плоским пензлем (флейцем, тампоном) швидко розмазати

фарбу у горизонтальному і вертикальному напрямі та зверху енергійно проштампувати великим шматом поролону, добиваючись рівномірного покриття площини фарбою.

Якщо першим чи другим способом покривати кольоровою рідиною раніш зім'ятий папір, можна отримати ще один варіант кольорового паперу, з непередбаченими ефектами, зручними для виготовлення осіннього листа, фактури кори дерев, землі, килимка, шкіри тварин та ін.

Аплікація може бути різаною та рваною. Суть рваної аплікації у тому, що об'єкт (предмет, елементи) вириваються пальцями. Такий варіант роботи не потребує особливої попередньої підготовки, тому може виконуватися експромтом. В роботу може йти будь-який папір, у тому числі газетний.

Як інструмент для різаної аплікації найчастіше використовуються ножиці. Техніка безпеки під час роботи з ножицями (та з ножем) загальновідома. Часто в техніці аплікації використовується прийом складання для вирізування симетричних об'єктів.

Одним з видів роботи з папером, близьким до аплікації, є *витинанка* (від укр. «витинати»). Витинанка - це ажурне вирізування. В цій техніці найбільше значення мають силуетна форма елементів та ритм деталей, які повторюються. Велику роль тут відіграють й прорізи, які виступають як засіб художньої виразності. Співвідношення плями та фону у витинанці приблизно однакове.

Витинанка вирашно виглядає, коли наклеєна на контрастний за світлотою чи кольором фон.

Можливе поєднання витинанки з аплікацією.

Як і в аплікації, у витинанках дуже часто використовується прийом складання паперу по одній чи декількох осях (симетрії). В залежності від цього можна отримати різні варіанти композиції.

Різновидом аплікації є *колаж* (від фр. «наклеювання»), коли на будь-яку щільну основу наклеюються об'єкт (елементи) композиції, які відрізняються за кольором та фактурою. Замість звичайного кольорового паперу в колажі використовуються: тканини, фактурний папір та картон, кольорові вирізки з журналів, целофан, нитки, будь-який плоский матеріал (наприклад-гудзики...) та ін.

Різновидом колажу є *флористика*, яка створюється з рослинних елементів (плоскі квіти та окремі пелюстки, листя та трави, плискате насіння та ін.).

Паперопластика

Паперопластика - це конструювання об'ємних та напівоб'ємних форм з паперу методом його механічної обробки та трансформації.

Папір має хорошу поластичну властивість. Під дією зовнішньої механічної сили він легко деформується і набуває конкретної декоративно-пластичної форми. Гому, як вид творчості, паперова пластика близька до скульптури (вірніше - до ліплення), де форма створюється за рахунок поступового нарощування об'єму. А в паперопластиці всі вироби пустотілі і створюються як об'ємно-просторова конструкція основної форми виробу в поєднанні з її частинами та елементами декорування.

Художні вироби з паперу зустрічаються з давніх давен у народному мистецтві різних країн світу. В останні часи ця діяльність значно поширилась в декоративно-прикладному мистецтві, дизайні, моделюванні.

Як вид художньої діяльності паперопластика доступна для дітей різного віку. Ще в дошкільні роки багато малюків разом з батьками виконують різноманітні вироби з паперу у вигляді ялинкових іграшок, ліхтариків, фігурок тварин і птахів тощо.

Похідним прийомом техніки паперової пластики є оригамі (від японської «ори» - згинати, «гамі» - папір), а також вирізання та складання фігур.

Абетка паперопластики визначається освоєнням прийомів різноманітної обробки паперу та його трансформації, а саме: складання,

скручування, згинання, вирізування, гофрування, прорізів, надрізів, склеювання тощо.

Художня обробка паперу є не дуже складним видом діяльності. Вона потребує використання простих інструментів та матеріалів, таких як креслярський чи рисувальний папір, ножиці, шило, клей, лінійка, різак (лезо). Декоративні об'ємні вироби створюються завдяки цим інструментам, використанню вищеназваних прийомів обробки паперу та з'єднанню елементів за допомогою клею, клапанів, замків, пропуску деталей через прорізи.

На уроках в початкових класах доцільно використовувати різні за силуетами викрійки виробів. Творчість дітей здебільшого полягає у подальшому доповненні основної форми декоративними елементами, можливо і за допомогою використання кольору. Наприклад, для створення казкового птаха можна використати різноманітні елементи трансформованого паперу чи смужок у вигляді крил, хвоста, гребінця тощо, котрі мають різну конфігурацію (спіралевидну, ребристу). На деталях прорізаються отвори для декорування, а спіралі отримують внаслідок протягування смужки чи скручування навколо олівця. Потім приклеюють, з'єднують чи пропускають через проріз (отвір) підготовлені частини форми виробу.

Для наклеювання вирізаних елементів композиції у всіх трьох розглянутих техніках можуть бути використані такі клеї, як ПВА, гумовий, клеючий олівець та ін.

Клей ПВА під час висихання не залишає плям (раптові затіки та плями під час висихання стають непомітними) і це є його позитивною властивістю. Однак під час роботи з клеєм ПВА треба враховувати його властивість швидко висихати, що ускладнює переклеювання вже приклеєних елементів.

Зауважимо: у великих, не прорізаних елементах аплікації з тонкого паперу достатньо наносити клей по контуру. Для нанесення клею підходить будь-який пензель, спеціально для цього відокремлений. Пензель після роботи одразу треба промити водою. Крім пензлів для нанесення клею можна використовувати смужку з картону або щільного паперу.

Клеючий олівець дуже зручний у роботі: не дуже швидко схоплює, тому й дозволяє перемістити елементи, що приклеюються; однак він недовговічний та складний у приклеюванні ажурних елементів.

119

Гумовий клей дозволяє відклеїти елементи навіть після довгого терміну висихання і це - його позитивна сторона. Наносити його можна пальцями (з рук він потім дуже легко скочується).

Клей зручний для наклеювання як ажурних елементів, так і великих площин. Наносити його слід повністю на всю поверхню, прогладити її рукою (або ребром лінійки, трикутника) від центру до периферії та виступаючі за краї елемента залишки клею скотити пальцями.

Недоліком клею є те, що через тривалий термін тонкі поверхні, оброблені клеєм, жовтіють.

Увага: у художніх роботах ніколи не слід використовувати канцелярський (силікатний) клей, оскільки на світлому папері він швидко жовтіє, а на темних поверхнях залишає білуваті плями. Крім того, цей клей екологічно небезпечний.

ЛІПЛЕННЯ

Основними матеріалами для занять ліпленням у початкових класах є пластилін та глина. Обидва матеріали мають свої переваги та недоліки.

Пластилін можна купити у магазині у готовому вигляді. Глина ж у грошовому відношенні найдешевший продукт - вона нічого не коштує. Але організація роботи з глиною потребує певних зусиль зі сторони педагога. Ці зусилля складаються з наступного.

За глиною можна звернутися у керамічний або цегляний завод (цех). Якщо у вашому місті або селі його нема, треба пошукати глину у природі, у навколишній місцевості. Знайшовши глину, бажано перевірити її якість: замісити невелику кількість глини, розкатати «ковбаску» та завернути її у кільце. Відсутність тріщин на зовнішньому краї кільця буде свідчити про добру

якість глини, її пластичність. Колір глини для її пластичних якостей не має значення.

Підготовка глини: розбити великі шматки молотком, покласти у ємкість (наприклад, у відро), залити водою так, щоб вона трохи покрила глину на 1-2 доби. Час від часу її треба перемішувати, потім відділити усі чужорідні елементи (каміння, гілочки та ін.) Якщо глина стала трохи рідкою, треба дати випаритися зайвій воді у відкритій ємності. Правильно підготовлена глиняна маса не повинна приставати до рук (як і гарно вимішане тісто). Підготовлену таким чином глину можна залишити у відрі, накрити глину вологою тканиною та поліетиленом або кришкою (тканину час від часу треба змочувати водою). Або можна скласти підготовлену глину в поліетиленовий мішок та зв'язати його. У такому стані глина може зберігатися дуже довго.

У порівнянні з пластиліном добре підготовлена до роботи натуральна глина більш пластична та податлива в руках. Це й більш чистий матеріал, оскільки не залишає жирних плям. Сухі забруднення з одягу можна легко струсити, з рук - змити водою, з робочої поверхні - витерти вологою тканиною. Основними інструментами у ліпленні повинні бути пальці рук. Спеціальні інструменти - стеки мають грати допоміжну роль. Ними можна зняти з виробу зайву глину (пластилін): розрізати деталь або брусок пластиліну; загладити нерівну поверхню або навпаки використати для надання поверхні визначеної фактури; проробити дрібні деталі та інше.

Краще, якщо діти у процесі роботи будуть використовувати підставки, у якості яких можуть бути використані дошки, щільний картон, керамічні плитки та інше. Підставки не тільки оберігають робочу поверхню, але й дозволяють оглянути об'єкт ліплення з усіх боків на рівні очей, не загороджуючи його пальцями.

Як поводитися із закінченими ліпними виробами дітей? Після їх обговорення та оцінки кращі роботи зберігаються: у методичному фонді, для експозиції на виставках. використовуються в якості сувенірів. Роботи дітей, які не становлять інтересу, реалізуються як вторинний матеріал (пластилін

розминається, глина розбивається та розмочується). Щоб це не засмучувало дітей, їм треба коректно (педагогічно) пояснити, що так роблять і професіонали-художники. Вони залишають тільки найкращі роботи.

І наприкінці трохи про способи ліплення.

Є два основних способи ліплення:

- 1) конструктивний, коли ціле складається з окремих частин, елементів;
- 2) пластичний, коли ліплення ведеться від цілого куска матеріалу шляхом витягування та вироблення форми, насамперед, пальцями.

У відповідності до вікових особливостей та можливостей починати роботу з дітьми молодшого віку (в школі - 1 клас) необхідно з конструктивного способу ліплення. Але вже з кінця першого, початку другого класу можна ознайомити дітей і з пластичним способом ліплення. Далі дітей треба спрямувати на ліплення переважно пластичним способом, з додаванням окремих деталей конструктивним способом.

ДОДАТОК 1

Загальнопедагогічні вимоги до оцінки

Вважаємо за необхідне звернути увагу вчителя на деякі загально педагогічні вимоги, яких бажано дотримуватись, оцінюючи творчу роботу учня та інші його навчальні досягнення з образотворчого мистецтва балом.

1. Даючи оцінку художньо-творчій роботі, необхідно враховувати вікові психологічні особливості і можливості учнів. Адже кожна вікова група має свої засоби художньої виразності, свою особливу виразність, свої естетичні вимоги до малюнка (аплікації, ліплення тощо).

2. Не варто забувати і про особистісні суб'єктивні та об'єктивні можливості учня: його підготовки, здібностей, запитів, нахилів, темпераменту, ступеню старанності.

Чим молодше учень і чим нижче рівень його художнього розвитку, тим більше він схильний оцінювати свою роботу мірою вкладеної в неї праці і витраченого часу. У такому випадку не помічена вчителем старанність учня буде відчуватись ним як прояв несправедливості, викликаючи глибоку образу і переживання.

3. З виховної точки зору некорисним є надмірне захвалювання учнів, які досягли високих результатів без особливих зусиль.

4. Ще небезпечнішими є постійні невдачі учня, підкріплені байдужістю вчителя і її формальним виставленням низьких оцінок. Це підриває віру в себе, викликає почуття неповноцінності, а згодом відразу до образотворчої діяльності.

5. Оцінка творчих робіт має бути гласною, виставленою в ході обговорення. Причому ця оцінка не обов'язково мусить бути у вигляді бала. Вона може виражатись якісними характеристиками і різними формами заохочення, наприклад, відбором робіт для виставки, методичного фонду, дарунка тощо.

6. Оцінка учнівських робіт в балах є поточною, а отже її не обов'язково виставляти в Журнал, тим більш за роботи-вправи, які не вийшли гарно.

7. Оцінювати треба не лише кінцевий продукт дитячої образотворчої діяльності. Так звана етапна, прокоментована вчителем, оцінка виставляється за якість роботи учня на різних етапах виконання завдання і є додатковим засобом, який стимулює активно усвідомлене ставлення учня до роботи. Фіксувати похвальним словом чи балом необхідно всякни успіх учня, добутий старанням, наполегливістю, новими проявами творчості тощо.

8. Обов'язковою оцінкою, за останнім рішенням колегії Міністерства освіти та науки України, є оцінка за тему.

Тематичне оцінювання з образотворчого мистецтва дуже зручно проводити за наявності календарно-тематичного плану, в якому навчальний матеріал згрупований у цикли з назвами, що відображають їхню сутність. Календарно-тематичний план цілком можливо зробити самостійно. Перед тим треба уважно вивчити та вникнути у зміст навчальної програми.

В даній програмі весь навчальний матеріал визначений за великими розділами: «Світ природи в мистецтві». «Людина...», «Світ предметів...». Розділи включають в себе блоки (наприклад, у першому - «Флора», «Фауна», «Пейзаж»). В свою чергу, кожний блок містить в собі окремі групи завдань з певною їх кількістю. Виходячи із загального обсягу навчальних годин на рік, доцільно спробувати зробити 2-3 чорнових варіанти календарно-тематичних планів. Так, аби увесь план складався з ряду тематичних циклів. З підготовлених варіантів треба обрати найбільш вдалий.

В основі групування навчального матеріалу можуть бути назви розділів (блоків, груп) у програмі, або види чи жанри образотворчого мистецтва, художні техніки, пори року тощо.

Наведемо декілька прикладів можливого групування навчального матеріалу у цикли (теми) за даною програмою.

5 КЛАС. Назва циклу «Квіти».

В ньому теми уроків:

1. Урок сприймання:

а) Красиве у природі: «Навчимось милуватись і радіти шипшині скромній, квітці польовій»;

б) «Квітка - улюблений мотив української народної творчості) , (вишивка, народний живопис та декоративний розпис К. Білокур, твори майстрів петриківського розпису тощо.)

2. «Чорнобривців насіяла мати...»; «Жоржини світяться вогнем» (малювання з натури або з приводу натури. Увага на передачу форми та гармонії контрастних кольорних тонів. Акварель або кольорові крейди, або гуаш)

3. «Стоять веселі соняхи у цвіті» (поглиблення знань, одержаних на попередньому уроці. Гуаш на тонованому або кольоровому тлі).

4. «Квітчастий луг». Розпис тканини (пляма як засіб виразності: декоративне перероблення рослинних форм. Штамп або трафарет) .

5. «Букет» (декоративна переробка рослинних форм, розробка форми декором що тяжіє до ажурності. Витинанка.)

6. Красиві трави: «Тихо, тихо вітер віє, із травою гомонить» тощо (лінія як засіб виразності. Гуаш, паличка, перо, пензель, кулькова ручка, темний фломастер.)

Наведений приклад може охоплювати 6-8 уроків. Цикл закінчується тематичним оцінюванням.

6 КЛАС. Назва циклу «Образ людини в мистецтві».

В ньому теми уроків:

1. Сприймання творів мистецтва (0,3-0,5 уроку): «Зображення людини у первісному суспільстві». Виконання начерків силуетних зображень людини у русі (туш, гуаш, пензель, можливо палець, крейди).

2. Урок сприймання: жанр портрету в образотворчому мистецтві.

3-4. Портрет: «Автопортрет», «Мамина усмішка». «В квітах барвистих дівчина сяє» тощо (пропорції та будова голови людини. Техніка на вибір.)

5-6. Фігура людини в середовищі (композиція на вибір): «Веселий рибалка». «Дід лісник по лісу ходить ...», «Дівчина-веснянка» (осінь, зима, літо), «Колискова» тощо (можливе виконання композиції в реальному або декоративному ключі. Техніки довільні.)

7. Фольклорні зарисовки: «Фігури в національних костюмах» (створення компактної композиції. Ліплення, барельєф або горельєф. В останньому - вирізані по контуру фігури.)

8. Шарж-гротеск: «Образи піратів», «Веселий клоун» (пошуки та передача характерних рис вигляду людини та їх гіперболізація. Витинанка, графічні техніки.)

9. «Казковий герой» (декоративна стилізація форми. Паперопластика.)

10-11. Сюжетно-тематична композиція (на вибір): «На ковзанці», «Вийшли в поле жнивारी, косять з ранку до зорі», «Всі тепер у полі, бо роботи є доволі» тощо (створення динамічної композиції із зображенням людини у русі. Малюнок пензлем на тонованому або кольоровому папері; аплікація з графічним доопрацюванням: графографія; змішані техніки).

Цикл охоплює 11-12 уроків і також закінчується тематичним обліком знань, умінь та навичок.

7 КЛАС. Назва циклу «Дизайн».

В ньому теми уроків:

1. Урок сприймання: «Дизайн як засіб формування сучасного середовища і системи візуальних комунікацій».

2-3. «Фірмовий стиль» (розробка фірмового знаку, реклами, візиток, конвертів, спецодягу та ін. Гуаш, аплікація, туш. перо, фломастер, комп'ютерна графіка.).

4. «Ландшафтний дизайн». Декоративні грати (розробка ескізу з використанням рослинних і зооморфних мотивів. Паперопластика: торцева стрічка).

5-6. «Фігурний посуд» (зооморфні та антропоморфні образи в українському гончарстві. Об'ємне ліплення. Глина, пластилін з можливою імітацією кольорової поливи).

7-8. Сприймання (0,3-0,5 уроку): «Дизайн одягу» (взаємозв'язок стилістики одягу та навколишнього середовища, наприклад, архітектури). «Історичний костюм» (епоха за вибором) або «Національний костюм» (за вибором), або «Сучасний одяг» (аплікація, колаж, графічні замальовки).

9-10. «Карнавальний (театральний) костюм» (створення образу засобами одягу. Аплікація, в тому числі напівоб'ємна. Можлива групова робота).

Цикл охоплює 8-10 уроків і закінчується тематичним оцінюванням.

Для тематичною обліку знань учнів можливо застосовувати різні форми. Як вже було зазначено вище, це можуть бути: усне та письмове опитування, ігрові форми (брейн-рінг, кросворди. «Що? Де? Коли?» і. т. п.) тощо.

Вагомим аргументом в оцінці вмінь та навичок є методично правильне оцінювання практичних робіт учнів (малюнків, аплікацій, зображень в об'ємі тощо). Тому більш детально розглянемо саме цей бік оцінної діяльності вчителя.

Оцінка як засіб художньо-творчого розвитку та виховання учнів.

Типовим для вчителя образотворчого мистецтва є поточне оцінювання художньо-творчих робіт учнів.

Зазвичай короткими зауваженнями учитель робить це поспіхом, майже мовчки або супроводжуючи свої дії короткими зауваженнями.

Такий підхід до оцінювання зручний для вчителя, оскільки заощаджує його час і сили. Але для дітей і навчально-виховного процесу він є формальним актом накопичення бальних оцінок.

Якщо оцінювання попередніх робіт відбувається під час виконання дітьми поточного завдання, то, по-перше, вчитель випускає з поля зору хід роботи, по-друге відволікає дітей, зводить на нівель емоційний настрій на поточне завдання. При такому підході до оцінювання не досягається одна з його найбільш вагомих функцій - навчальна, художньо-розвиваюча.

У практиці роботи кращих вчителів знаходимо інший підхід до оцінювання, яке проводиться у формі спільного з учнями перегляду робіт, їх аналізу, коментування. Зрозуміло, що тільки за таких умов оцінювання буде ефективним, навчальним.

Якщо обговорення одразу після виконання завдання на уроці відбутися не може, воно переноситься на початок наступного уроку. Бажана попередня підготовча робота вчителя, яка складається із перегляду і осмислення (аналізу) робіт учнів у позаурочний час.

Роботи розташовуються на спеціальному стенді, розвішуються на дошці або просто розкладаються на підлозі і розглядаються усі разом, одночасно. Така цілісна наочна «картина» дозволяє скласти об'єктивну думку про якість виконаного дітьми завдання та про їх загальні успіхи у художньо-творчому розвитку, про успіхи і прорахунки в роботі самого вчителя. На тлі робіт усього класу краще видно і індивідуальні особливості конкретних учнів.

Склавши власну думку і зробивши для себе певні висновки, вчитель потім оцінює роботи за прийнятою бальною системою: відбирає найбільш характерні, можливо найбільш вдалі з них для подальшого обговорення з учнями на уроці.

В залежності від часу, відведеного на обговорення, вчитель проводить короткий аналіз робіт сам або залучає до цього учнів. Чим старші діти та чим вище рівень їх художнього розвитку, тим активніше треба залучати їх до обговорення та аналізу робіт.

В умовах дефіциту навчального часу на кожному уроці образотворчого мистецтва, немає можливості для перегляду і аналізу всіх робіт. Проте обговорення хоча б одного із завдань тематичного циклу вчитель може

запланувати. Це вже буде своєрідна виставка-звіт, організована у робочому режимі.

У такому випадку експозицію слід підготувати завчасно (можливо, на перерві). Краще, якщо роботи згруповані рядами: у верхньому найбільш гарні і виразні, нижче - відповідно менш цікаві. Розміщення робіт рядами, у відповідності з якістю, організує сприйняття учнів не дає їх поглядам «загубитися», допомагає порівняти роботи, як окремо одну до одної, так і цілими групами, бачити здобутки і недоліки, визначати якість своєї роботи у порівнянні з іншими. Останнє є дуже важливим, бо саме самооцінка, критичне ставлення до своєї роботи дається дітям важко.

Виставка-звіт усіх виконаних робіт - найбільш прийнятна форма заліку для «Образотворчого мистецтва».

Вона цікава ще й тим, що її можна проводити не тільки для підсумків роботи у рамках одного тематичного циклу, її можна приурочити до кінця навчального семестру або року або до будь-якої події у школі чи класі, наприклад: батьківських зборів, свята тощо.

На такі виставки учні відбирають свої кращі роботи. У когось їх буде три, у когось п'ять. Учень вправі виставити не всі творчі завдання, а лише ті, які він вважає за доцільне.

Виставки - це публічний показ, а значить і публічний, гласний, коментований аналіз творчих робіт та їх оцінювання, до того ж оформлення виставок прикрашає інтер'єр школи, формує естетичну культуру, оціночні судження учнів.

Варіанти і форми організації обговорень робіт на виставках-переглядах можуть бути різними.

Для класів, в яких учні вже мають достатньо високий рівень загального та художньо-творчого розвитку можна організувати невелику дискусію, коли створюється ситуація порівняння різних точок зору.

Інколи можна довірити учням майже самостійне проведення цього етапу уроку. При обговоренні робіт необхідно стимулювати учнів до використання спеціальних мистецькознавчих термінів та образної мови.

При такому підході оцінна діяльність вчителя здійснює не стільки контролюючу, скільки навчальну і виховну функцію.

Оцінка продукту дитячої зображальної творчості - це важливий етап уроку образотворчого мистецтва і самостійний методичний прийом, засіб активного художньо-творчого розвитку та виховання учнів.

Додаток А

Дидактично змістовні лінії (навчальні проблеми) процесу
художнього навчання школярів

Головні напрями роботи	Примітки
Питання композиції та композиційної діяльності 1. Формування емоційно-сміслового задуму композиції. Повинно здійснюватися в художньо-образному ключі з акцентуванням уваги на чуттєво-естетичному світові людини, предметів або подій; можна зробити припущення щодо їх настрою, характеру, взаємин тощо. Передбачається також формування свідомого ставлення до вибору елементів композиції, які “працюють” на образ. 2. Втілення задуму художніми засобами. Являє собою структурно-пластичний (декоративний, зовнішній) бік композиції і засіб досягнення дохідливості смислової ідеї зображення. Передбачає також освоєння композиційних властивостей і засобів (єдність, співрозмірність, супідрядність, динамічний і статичний стани, ритм, симетрія і асиметрія, контраст і нюанс, масштаб і пропорції тощо).	
Простір 1. Навчання відтворенню умовної глибини простору на площині доперспективними методами, взаємне розташування предметів один відносно одного і спостерігача: освоєння глибини (плановості) простору; формування понять про точку зору, що перебуває поза зображуванним. 2. Навчання відтворенню третього виміру (об`єму) у зображенні поодиноких предметів на площині.	
	По суті це відповідь на запитання “що?” (що зображатиметься, виражатиметься?). При роботі з молодшими школярами слід враховувати їхню підвищену емоційну чутливість Це відповідь на запитання “як?” (як, якими засобами передати задумане?). Конкретні завдання щодо засвоєння композиційних властивостей, засобів і понять з урахуванням віку учнів запропоновані в програмі “Образотворче мистецтво. 1-7 класи. Здійснюється за період навчання у початкових класах. Перехід до освоєння перспективних явищ і перспективної побудови предметів можливий приблизно з кінця 4- на початку 5 класів. Освоєння навчальних завдань повинно здійснюватися на цілеспрямованому спостереженні й аналізі просторових явищ навколишньої дійсності (таблиці і схеми, вивчення правил і послідовності побудови не сприяють усвідомленому засво-

3. Вивчення перспективних методів побудови простору: - законів лінійної перспективи; - альтернативних способів просторової побудови зображення.	енню матеріалу, орієнтують дітей на механічне слідування готовим зразкам перспективної побудови простору й об'ємної форми предметів). Можливе у старших класах на рівні аналізу різних художніх систем і у власній художній творчості.
Форма 1. Розвиток емоційно-естетичного сприйняття і передачі форми: а) навчання сприйняттю й передаванню характерних особливостей обрисів загальної силуетної форми предмета; б) навчання декоративній трансформації реальних форм у роботі на площині і в об'ємі, освоєння прийомів декоративної розробки й збагачення форми (деталлями, фактурою, текстурою тощо). 2. Формування навичок модифікації (видозмін) форм: а) у межах загальної основної побудови шляхом зміни пропорцій (як загальної форми, так і складових її частин), видозміни деталей і декору; б) шляхом перетворення статичного стану предметів чи явища в динамічний, наприклад, зображення людини і тварин в русі, дерев, рослин, хвилі тощо під дією різних природних явищ (вітру, температури тощо); в) при створенні фантастичних образів і конструкцій внаслідок розвитку в учнів комбінуючої здатності уявлення. 3. Формування навичок аналізу й відтворення предмета з точки зору розмірів, пропорцій, конструкції, оволодіння знаннями закономірностей побудови реальної форми предметів.	Робота виконується “вільно”, без так званої “побудови”, на око. Реалізується в площинному зображенні (малювання, аплікація, рельєф). На усвідомленому рівні навчання декоративній трансформації реальних форм можливе, починаючи приблизно з 3 класу. Цей напрям роботи здійснюється протягом усього періоду навчання (з урахуванням рівня вікового розвитку учнів). У початкових класах увагу учнів слід зосереджувати головним чином на відтворенні фактичних пропорцій і конструкцій силуетної форми предметів, на співвідношенні величини предметів в групі, ознайомленні з такими закономірностями побудови форми, як симетричність, взаємозв'язок частин в єдиному об'єкті (предметі).
Колір 1. Розвиток кольорочутливості ока, вміння бачити багатство кольору в навколишньому світі, здатності до роз-	Перші три напрями роботи здійснюються в емоційно-естетично-

пізнання колірних станів середовища. Внаслідок цього – подолання стереотипних колірних уявлень, формування в учнів художньо-естетичного ставлення до навколишньої дійсності, потреби насолоджуватися красою природи і творами мистецтва; у практичній роботі – вміння передавати різноманіття і виразність кольору в малюнках, пов'язаних із відображенням явищ навколишньої дійсності. 2. Формування відчуття декоративної виразності кольору, що передбачає: 1) розуміння умовності декоративного кольору; 2) розуміння гармонії кольоросполучень. У власних творчих роботах – вміння використати колір для декорування і за законами колірної гармонії. 3. Усвідомлення учнями виражальних можливостей кольору і розвиток в них (на рівні синтезу розуміння і почуття) вміння використовувати колір для передавання своїх емоцій, певного стану, ставлення, настрою в різних видах художньої діяльності. 4. Освоєння основ кольорознавства; формування вмінь і технічних навичок.	му ключі і є стратегічними; реалізуються впродовж усього періоду навчання. Водночас, при виконанні конкретного завдання той чи інший напрям розвитку дитячого кольоросприйняття виступає провідним щодо інших. Цей напрям також реалізується впродовж усього періоду навчання; конкретні завдання з урахуванням віку учнів кожного класу запропоновані в наведеній програмі “Образотворче мистецтво. 1- 7 класи.”
--	---

Додаток Б

Дидактичний аспект особистісно-орієнтованого формування професійної здатності у студентів – практикантів художньо-графічного факультету (пам`ятка для вчителів та методистів)

1. Вибирає в предметному матеріалі тематику завдань, визначає навчальні проблеми, принципи, методи художнього пізнання та узагальнені способи дій і відбудовує предметний зміст навколо цих педагогічних орієнтирів, методичних навчальних проблем (форма, колір, простір, об'єм, композиція та художні техніки), щоб кожне предметне знання та способи дій у художній діяльності учнів працювали на визначені навчально-пізнавальні проблеми в досягненні високого рівня особистісно орієнтованого розвитку школярів.

2. Проводить відбір дидактичного матеріалу, котрий надає учню можливість вибирати найбільш значні для нього вид і форму навчального змісту (особистісно-орієнтовані ситуації), що зумовлюють зміст художньо-творчої діяльності учня як суб'єкта розвиваючого навчання-пізнання, учіння.

3. Забезпечує особистісно значущу для учнів постановку навчального завдання, що викликає потребу учня в нових, більш складних, але доступних способах дій у процесі самостійної художньої діяльності.

4. Організовує пошук (здійснює регуляцію навчально-творчої діяльності) особистісно-орієнтованих способів дій у рішенні навчальних завдань шляхом розкриття суб'єктивного досвіду учнів: через діалог, рольову гру, рефлексію, навчально-творчі вправи, наочний показ прийомів зображення тощо, а не у формі репродуктивної діяльності.

5. Створює особистісно-орієнтовану ситуацію: пошук виразних засобів відтворення образу, художнього трактування змісту завдання (форма, колір, композиція, простір та об'єм, способи та прийоми створення творчої роботи).

6. Складає структурно-логічну (технологічну) карту за змістом навчальних завдань тематики як спрямованої основи способів практично-розумових дій для досягнення мети художнього навчання школярів.

7. Забезпечує максимальну самостійність учнів (підказка лише після особистої спроби творчо вирішити навчальну проблему) в ході їх художньо-навчальної діяльності.

8. Залучає учнів до аналізу станів вирішення навчальних завдань, стимулює учнів до процесу художнього пізнання та орієнтує їх на використання різноманітних розумово-практичних способів дій, залучає до аналізу особистих затруднень учнів, заохочує до нестандартного вирішення програмного завдання в образотворчій діяльності.

9. Учить прийомам розвитку уваги, естетичного сприйняття, художньої пам'яті, художньо-образного мислення, уяви, творчого пошуку, роботи з художнім матеріалом, формує здібності до художньо-образного та техніко-аналітичного мислення при формоутворенні зображення.

10. При повторенні чи закріпленні програмного матеріалу вчить способам змістовного обґрунтування вибору прийомів виразного формоутворення, визначає якість рівня образотворчої діяльності не тільки за кінцевим результатом, а й за процесом його досягнення.

11. Визначає об'єм домашніх завдань різних за рівнем для вільного вибору їх учнями. Змістовність їх забезпечує пізнавально-образотворчі знання та закріплює, розвиває художньо-творчі здібності.

ВИСНОВКИ

Якщо розумово-практичні дії при традиційній схемі навчання йдуть за поясненням нового матеріалу, то нова технологія методики наочного навчання передбачає зацікавленість школярів в новому матеріалі через репродуктивно-пошукові дії, що попередньо забезпечують творчу діяльність в процесі виконання основного завдання за темою.

Аналіз проблем технології методики наочною навчання показує, що вчителю необхідно створити передумови процесу трансформації діяльності учнів від простих художньо-пізнавальних дій до художньо-практичної творчості, таким чином підвести їх до візуального сприйняття й засвоєння необхідних понять, закономірностей образотворчої грамоти.

Особливо важливим компонентом методики навчання є візуально-інформаційний, художній, дидактичний матеріал, за допомогою якого вчитель пояснює основи образотворчої грамоти і озброює тим самим розумово-практичними способами дій, спрямованих на художньо-творчу активну діяльність.

Формування необхідних образотворчих способів дій забезпечується наочним показом в формі педагогічного малюнка, наочного зображення для фронтального чи індивідуального пояснення програмного матеріалу. Демонстрація навчально-пізнавального візуально-інформаційного матеріалу для формування знань, навичок та умінь школярів займає структурне місце в процесі навчання - пізнання і веде їх до осмислення того, що потрібно освоїти учням. Такий педагогічний прийом функціонування моделі реалізує доцільно мотиваційні та цілісно-особисті способи дій в художньо-творчій діяльності учнів.

Великий слов'янський педагог Я. А. Каменський визначив - «Все, чому повинен навчитися учень, він повинен, перш за все, «побачити». Ця дидактична теза є концептуальною основою розробки структури технології методики наочного навчання та її функціонування в процесі педагогічного управління образотворчою діяльністю школярів. Модель методичної технології

обов'язково повинна включати елементи психофізіологічних основ наочного навчання.

Зауважимо, що ми поділяємо думку стосовно того, що методика наочного навчання, до якої входить система репродуктивних вправ, не знищує творче начало як педагога, так і особистості учня і взагалі у будь-якій цілеспрямованій діяльності через те, що вона не зводиться лише до жорсткого регламентування всього і вся. Пропонована методика художнього навчання є засобом організації і педагогічного управління процесом образотворчої діяльності школярів, сприяє пошуку оптимального шляху до бажаного результату, корекції цілей і результатів педагогічної діяльності вчителя. Врешті-решт МНН спрямована на досягнення бажаного рівня, якості навчальних досягнень школярів в образотворчій діяльності, ефективності педагогічної діяльності вчителя образотворчого мистецтва.

Зрозуміло, що пропонована методика наочного навчання школярів основам образотворчого мистецтва детермінується множиною факторів, що мають стати об'єктом спеціального пошуку і наукового обґрунтування.

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що методика наочного навчання, зміст якої передбачає вирішення проблем якості художньо-естетичної освіти підростаючого покоління на засадах українознавчої культурологічної концепції виховання особистості, має бути відкритим для оперативного внесення коректив в процес педагогічного управління образотворчою діяльністю школярів, в усі його структурні блоки відповідно до зміни зовнішніх і внутрішніх параметрів і факторів, що впливають на зміни в суспільстві та органічно й на цілі освіти, в тому числі й на цілі художньо-естетичного виховання громадянина нашої незалежної України.

На нашу думку, тема і проблема мають подальшу перспективу на розробку та наукове дослідження щодо розгляду їх у відповідності до вимог освітньо-професійних характеристик та освітньо-професійних програм підготовки вчителів образотворчого мистецтва. Ми будемо вдячні за об'єктивні зауваження та пропозиції щодо подальшого удосконалення

системи художнього навчання школярів й розробки методики наочного навчання у відповідності до вимог сучасної освіти іа наукових досягнень в зазначеному напрямку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1 Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1990. – 141 с.
- 2 Абрамова В.В. Формирование педагогической направленности студентов младших курсов ХГФ в процессе преподавания спецдисциплин: Автореф. дисс... к. пед. н. -М., 1989. -17 с.
- 3 Аккоф Р., Эмери Ф. О целеустремленных системах: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1974. – 348 с.
- 4 Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: В 2-х т./ Под ред. А.А.Бодалева. Т.2. - М., 1980. – 287 с.
- 5 Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. – М.: Высш. школа, 1980. – 368 с.
- 6 Арыдин В.М., Атанов Г.А. Учебная деятельность студентов /Справочное пособие для абитуриентов, студентов, молодых преподавателей. –Донецк: «ЕАИ-пресс», 2000. –80 с.
- 7 Ахмедзянова Л.М. Психолого-педагогические основы формирования призвания к профессии учителя. –Одесса: ОГПИ, 1993. –219 с.
- 8 Бабочкин П.И. Становление личности специалиста в системе высшей школы // Высшее образование: проблемы и перспективы развития. – К., 1995. –С.193-195.
- 9 Балл Ч.О. Діалог культур та освіта // Збірник статей. – К., 1993. –С.6-14.
- 10 Барбина Е.С. Формирование педагогического мастерства в системе непрерывного педагогического образования.- К.: Вища школа, 1997.- 153 с.
- 11 Белозерцев Е.П. Подготовка учителей в условиях перестройки. М.:Педагогика, 1989. –208 с.
- 12 Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. М.: Педагогика, 1989. –190 с.
- 13 Бехтерев В.М. Объективная психология. – М.: Наука, 1991. – 475 с.
- 14 Бешелев С.Д. Математико-статистические методы экспертных оценок. - М.: Статистика, 1980. – 263 с.
- 15 Бех І.О. Особистісно зорієнтоване виховання: Навчально-методичний посібник. –К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
- 16 Богданова І.М. Модульна технологія в професійній підготовці вчителя. – Одеса: ПДПУ, 1997. – 287 с.
- 17 Волков И.П. Цель одна – дорог много: Пректирование процессов обучения: Кн. для учителя: Из опыта работы. –М.: Просвещение, 1990. –159 с.
- 18 Выготский Л.С. Развитие высших психических функций. –М.: Изд-во АПН РСФСР, 1960. –500 с.
- 19 Гальперин П.Я. Психология мышления и учения о поэтапном формировании умственных действий //Исследование мышления в советской психологии: Сб. научн. трудов. – М.: Наука, 1966. – С. 236-278.

- 20 Гершунский Б.С. Прогностические методы в педагогике: Монография. - К.: Вища школа, 1974. –208 с.
- 21 Гончаренко С. Український педагогічний словник. –К.: Либідь, 1997. – 376 с.
- 22 Гласс Дж., Стенли Дж. Статистические методы в педагогике и психологии.-М.: Прогресс, 1976.-495 с.
- 23 Данилов М.А., Есипов Б.П. Дидактика.-М.:Изд-во АПН РСФСР, 1957. - 155с.
- 24 Дмитрик І.С. Педагогічний аналіз циклу навчально-виховного процесу. -К., 1993.-72 с.
- 25 Документы об образовании: проблемы признания и сравнимости: Краткое руководство / Г.В.Щекин. –К.,1995. – 64 с.
- 26 Дубасенюк О.А. Теоретичні і методичні основи виховної діяльності педагога: Дис... докт. пед. наук.- К.,1996.-444 с.
- 27 Дурай-Новикова К.М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности: Автореф. дисс... докт. пед. наук. –М.,1983. – 32 с.
- 28 Дьяченко В.К. Организационная структура учебного процесса и ее развитие. – М.: Педагогика, 1989. – 160 с.
- 29 Естетичне виховання: Довідник /Упоряд. Н.О. Ярацева. – К.: Політвидав України, 1988. – 214 с.
- 30 Занков Л.В. Избранные педагогические труды.- М.: Педагогика, 1990.- 424 с.
- 31 Запорожец А.В.Избранные психологические труды: В 2-х т. /Под ред. В.В.Давыдова, В.П. Зинченко. –М.:Педагогика, 1986.–Т.1.–316 с., Т.2.- 282 с.
- 32 Збірник законодавчих і нормативних актів про освіту. – Вип. 1 – К., 1994. – 215 с.
- 33 Земок В.В Формування культури майбутнього вчителя засобами української етнопедагогіки: Автореф. дис... к. пед. н.- К., 1994.- 21с.
- 34 Зимичев А.М. Психологические основы интенсификации профессиональной подготовки: Автореф дисс... докт. психол. наук: – К., 1989. – 40 с.
- 35 Зязюн І.А. Педагогічна майстерність.-К.:Вища школа, 1997.-120 с.
- 36 Зязюн І.А., Тарасевич М.М., Крамущенко Я.В., Кривонос І.Ф., Санешенко О.Г., Семиченко В.А. Педагогічна майстерність: Підручник. -К.: Вища школа, 1997. –349 с.
- 37 Игнатьев Е.И. Психология изобразительной деятельности. -М.: Педагогика, 1975. – 218 с.
- 38 Игнатьев Е.В. Формирование способностей к рисованию. //Сб. Способности ваших детей. - М., 1969.-С.63 – 72.
- 39 Ильин В.С. О повышении системности в педагогической подготовке студентов к работе в школе //Сб. Современные задачи общеобразовательной школы и проблемы подготовки педагогических кадров. – М.: Изд-во МГПИ им. В.И. Ленина, 1978. – С. 24-35.

- 40 Ильина Т.А. Педагогика. – М.: Просвещение, 1969. -264 с.
- 41 Ильина Т.А. Структурно-системный подход к организации обучения.– М.: Знание, 1972.- 68 с.
- 42 Каган М.С. Системный подход и гуманитарное знание. -Л.: ЛГУ, 1991
- 43 Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва: Навчальний посібник. –К.: Вища школа, 1993. – 320 с.
- 44 Картамышев П.В., Игнатович М.В., Оркан А.И. Методика летнего обучения. – М.: Транспорт. 1987. – 279 с.
- 45 Кичук Н.В. От творчества учителя к творчеству ученика: Пособие для студентов пед. институтов спец. 030800 “Педагогика и методика нач. Обучения”. –Измаил: Измаил. гос. пед. ин-т, 1992. – 95 с.
- 46 Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. Анализ зарубежного опыта. – М.: Знание, 1989. -80 с.
- 47 Кобыляцкий И.И. Дидактические основы учебного процесса в высшей школе. Тексты лекций. – Одесса: ОГУ, 1992. -124 с.
- 48 Коваленко О.Е. Дидактичні основи професійно-методичної підготовки викладачів спеціальних дисциплін: Дис... докт. пед. наук. – К.: ІПППО АПН України, 2000. – 407 с.
- 49 Колесникова Т.И. Педагогическая оценка рисунков с натуры в I-IV классах детской художественной школы: Автореф. дисс... к.пед.н.-М., 1987. -20 с.
- 50 Концепция педагогического образования. – М.: Гособразование СССР, 1989. – 16 с.
- 51 Концепція педагогічної освіти. Проект. –К.: ІЗМН, 1998. –19 с.
- 52 Концептуальні засади гуманітарної освіти в Україні //Інформаційний збірник МО України. -К.: Освіта, 1996.-№6.-С.2-12.
- 53 Користов Г.Б. Развитие историко-педагогического процесса в контексте цивилизованного подхода: Дисс. в форме научного доклада докт. пед. наук: 130001. - М., 1994. – 64 с.
- 54 Корогаєва-Камінська В.О. Українознавчий аспект змісту педагогічної освіти (1917-1995 р.) .– К., 1997. –262 с.
- 55 Корсак К.В. Світова вища освіта. Порівняння і визнання закордонних кваліфікацій і дипломів. Монографія /За заг. ред. Г.В. Фокіна.- К.:МАУП – МКА, 1997. – 208 с.
- 56 Кремень В.Г. Доповідь на II Всеукраїнському зїзді працівників освіти 8 жовтня 2001 р. //Освіта.-2001.-№57-58.-С.6-8.
- 57 Крылова Н.Б. Формирование культуры будущего специалиста: Методическое пособие. –М.: Высшая школа, 1990. – 142 с.
- 58 Кудин В.А., Ломов Б.Ф., Митькин А.А. Психология восприятия и искусство плаката.- М.: Плакат, 1987.-208 с.
- 59 Кудин В.А. Эстетическое воспитание студентов /Отв. ред. И.Ф.Надольный. –К.:Вища школа, 1984. –320 с.
- 60 Кузин В.С. Психология. / Под ред. Б.Ф.Ломова. Учебник. -2-е изд.-М.: Высшая школа, 1982.-256 с.

- 61 Кузин В.С. Изобразительное искусство и методика его преподавания в школе. Учебник. -3-е изд. –М.: АГАР, 1998.-336 с.
- 62 Курлянд З.Н. Професійна усталеність вчителя – основа його педагогічної майстерності.-Одеса, 1995.-160 с.
- 63 Лазарев В.В. Методика преподавания изобразительного искусства с практикумом /программа курса для заочного отделения/. - Семферополь,ПГПИ,1999. –36 с.
- 64 Левченко Т.И. Современные дидактические концепции в образовании: Монография.-К.: МАПУ, 1995.-168 с.
- 65 Лещенко М.П Сучасні зарубіжні концепції естетичного виховання //Педагогіка і психологія – 1996. -№7. – С. 37-39.
- 66 Линенко А.Ф. Готовність майбутніх учителів до педагогічної діяльності //Педагогіка і психологія.- 1995. - №1.-С.125 –132.
- 67 Лихачев Б.Т. Педагогика: Курс лекций. – М.: Юрайт, 1999. –523 с.
- 68 Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. - М., 1984. –368 с.
- 69 Ломонова М. Учимся объяснять педагогические явления. Учебное пособие. –Одесса, 1998.-42 с.
- 70 Любарська Л.М. Методика викладання образотворчого мистецтва. Програма для студентів художньо=графічних факультетів. –Одеса, ПДПУ,1996.-24 с.
- 71 Малюнок. Програма для студентів художньо-графічних навчальних закладів. / Уклад. Резніченко М.І., Сакалюк В.М., Лоза А.І., Ткачук О.В. - Одеса: ПДПУ, 2000.-112 с.
- 72 Маркова А.К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя // Педагогика.-1995. -№6.-С.55-63.
- 73 Маркова А.К. Формирование мотивации учителя: Кн. для учителя. /А.К.Маркова, Г.А.Матие, А.Б.Орлов. –М.: Просвещение, 1990.-192 с.
- 74 Медведев Л.Г. Формирование графического художественного образа на занятиях по рисунку: Учебн. пособие для студентов худ.- граф. фак. пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1986. -159 с.
- 75 Мистецька школа в системі національної освіти України. Навчально-методичний посібн. –Львів: Вид-во “Брати Сиротинські і К””, 1999. –98с.
- 76 Мельничук С.Г. Формування естетичної культури майбутніх учителів (історико- педагогічний аспект, 1860-1970 рр.). - К., 1995. –198 с.
- 77 Михеев В.И. Методы получения и обработки экспериментальных данных в психолого-педагогических исследованиях. –М.: Изд-во УДИ, 1986.–84 с.
- 78 Мындыкану В.М. Педагогическая техника и мастерство учителя: Монография.- Кишинев: Штеница, 1991. -198 с.
- 79 Мяскин А.В. Способности и потребности личности: диалектика их формирования.- М.: Мысль, 1983. – 260 с.
- 80 Нагорная Г.А.Формирование у студентов педагогических вузов профессионального мышления: Дисс...докт.пед.наук. -К., 1995. –487 с.

- 81 Неменский Б.М. Мудрость красоты: О проблемах эстетического воспитания: Книга для учителя.-2-е изд. перераб. и доп.-М.: Просвещение, 1987.- 255 с.
- 82 Нечаев Н.Н. Психолого-педагогические основы формирования профессиональной деятельности. – М.: Изд-во МГУ, 1989. –157 с.
- 83 Нечепоренко Л.С. Педагогическая система совершенствования процесса формирования будущего учителя в университете: Автореф. дисс...докт. пед. наук. – Харьков: Харьк. гос. пед. ин-т, 1991. – 51 с.
- 84 Низанов Р.А. Дидактические основы активизации учебной деятельности студентов. – Казань: Изд. Казанск. ун-та, 1975. –302 с.
- 85 Никандров Н.Д., Кан-Калик Творчество как условие профессиональной подготовки будущего учителя //Советская педагогика. –1982.- №4. – С.32-43.
- 86 Ничкало К.Г. Методичні проблеми безперервної професійної освіти //Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти. Наук. метод. збірн. /Ред. кол. Зязюн І.А. та ін. –К., 1994. –С.22-26.
- 87 Образотворче мистецтво.5-7 класи. Експериментальна програма для середньої загальноосвітньої школи /Укл. О.Д.Соронович, О.С.Печеняк. – К.: ІЗМН, 1998.-88 с.
- 88 Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1987.- 795 с.
- 89 Орлов А.А. Организационно-педагогические основы управления подготовкой учителя: Автореф. дисс... докт. пед. наук: 13.00.01 /Моск. гос. пед. ун-т. -М., 1992. –31 с.
- 90 Орловский Г.И. О художественном образовании учителя рисования (из опыта работы). –Л.,1961. – 265 с.
- 91 Основи викладання мистецьких дисциплін /За ред. О.П.Рудницької: – К., 1998. –183 с.
- 92 Основы военной психологии и педагогики: Учебн. пособие для студентов пед. институтов по спец. №2115 “Нач. воен. обучение и физ. воспитание“ /А.В. Барабанщиков, В.П.Давыдов, Н.Ф.Феденко; под ред. А.В.Барабанщикова. –М.: Просвещение, 1988. – 271 с.
- 93 Основы педагогического анализа. Учебное пособие. – Ярославль: ЯГПИ им. К.Д.Ушинского, 1985. – 86 с.
- 94 Павлютенков Е.М. Формирование мотивов выбора профессии /Под ред. Б.А.Федоришина. –К.: Рад. школа, 1980. – 443 с.
- 95 Падалка О.С., Нісімчук А.М., Смолюк І.О. та ін. Педагогічні технології: Навчальний посібник для вузів.-К.:Українська енциклопедія, 1995. –253 с.
- 96 Педагогическая энциклопедия. –М., 1964-1968. -Т.3. - 879 с.
- 97 Педагогический поиск / Сост. И.Н.Боженова. 3-е изд., исправл. и доп. – М.: Педагогика, 1990. – 560 с.
- 98 Педагогічний малюнок. Програма для студентів художньо-графічних факультетів педагогічних навчальних закладів освіти. /Укладач Ткачук О.В. – Одеса: ПДПУ, 2000 - 56 с.

- 99 Пехота О.М. Індивідуалізація професійно-педагогічної підготовки вчителя: Автореф. дис... докт. пед.наук.-К., 2000. –20 с.
- 100 Пічкур М.О. Формування професійної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва (на матеріалі композиції): Автореф. дис... к.пед.н.- К., 2000. –20 с.
- 101 Пидкасистый П.И., Портнов М.Л. Искусство преподавания. Второе издание. Первая книга учителя.-М.:Педагогическое общество России, 1999.-212 с.
- 102 Пирогов Н.М. Избранные педагогические сочинения. - М.: Педагогика, 1985. – 496 с.
- 103 Платонов К.И. Проблемы способностей. –М.: Наука, 1972. – 312 с.
- 104 Победоносцев Г.А Совершенствуем систему воспитания школьников: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1989. –174 с.
- 105 Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: Учебник для студентов вузов, обучающихся по педагогическим специальностям: В 2-х кн.–М.: ВЛАДОС, 1999. -Кн.1. –576 с.
- 106 Попов А.Л., Юсупов И.М. Методы психодиагностики учащихся: Методические рекомендации для студентов и учителей. –Казань, 1986. – 39 с.
- 107 Проблеми дослідження у галузі мистецтва та освіти (теорія та практика). Випуск 4. //Зб. наукових праць.-К.,1997.-144с.
- 108 Проблеми вищої школи //Республіканський науково-методичний збірник. Випуск 6. Дидактичні і методичні питання навчально-виховного процесу. -К.: Вища школа, 1971. -196 с.
- 109 Психологічний словник //За редак. В.І. Войтка. –К.: Вид-во Вища школа, 1982. –216 с.
- 110 Психологія праці та професійна підготовка особистості: Навчальний посібник /За ред. П.Е. Перепелиці, В.В.Рибалки. –Хмельницький: ТУП, 2002.-330 с.
- 111 Пташник М.М., Вульфов Б.З. Педагогические ситуации.-М.,1983.-144с
- 112 Резниченко Н.И. Методические рекомендации по совершенствованию подготовки учителей к руководству графической деятельностью учащихся 1-4 кл. – М.: АПН СССР, 1988.- 64 с.
- 113 Решетова З.А. Процесс усвоения как деятельность //Сб. избранных трудов Международной конференции “Современные проблемы дидактики высшей школы“ – Донецк: Дон. ГУ, 1997. –С. 3-12.
- 114 Решетова З.А. Психологические основы профессионального обучения –М.: Изд-во МГУ, 1985. – 205 с.
- 115 Ростовцев Н.Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе: Учебник для студентов худож.-граф. фак. пед. ин-тов.-2-е изд., доп. и перераб. –М.: Просвещение, 1980. – 239 с.
- 116 Ростовцев Н.Н., Терентьев А.Е. Развитие творческих способностей на занятиях рисованием: Учебное пособие для студентов худ.-граф. фак. пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1987. – 176 с.

- 117 Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. –С.-Пб.: Питер, 1999. – 720 с.
- 118 Рудницька О.П. Мистецтво у професійній підготовці вчителя //Наукові записки псих.-пед. ф-ту /Зб. ст. -Ч.1. – Полтава, 1997. –С.62-66.
- 119 Сериков В.В. Личностный подход в образовании: концепция и технологии: Монография. – Волгоград: Перемена, 1994. –152 с.
- 120 Сеченов И.М. Избранные.-М.:Изд-во АПН РСФСР, 1952.-Т.1. -225 с.
- 121 Симонов В.П. Педагогический менеджмент. (50 НОУ-ХАУ в управлении педагогическими системами). -3-е изд.-М.: Педагогическое общество России, 1999.-430 с.
- 122 Сисоєва С.О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня.-К.: Поліграфкнига, 1996.-406 с.
- 123 Слестенин В.А. Современные подходы к подготовке учителя. //Педагогическое образование и наука.- 2000.-№1.-С.44-51.
- 124 Стефановская Т.А. Педагогика: наука и искусство: Уч. пос. –М.: Совершенство, 1998. –368 с.
- 125 Таланова Л.Г. Підготовка майбутніх учителів до методичної діяльності: Автореф. дис... к.пед.н.- Одеса, 1997.-25 с.
- 126 Талызина Н.Ф. Управление процессом усвоения знаний. –М.: Изд-во МГУ, 1975. – 343 с.
- 127 Талызина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности младших школьников: Кн. для учителя. –М.: Просвещение, 1988. –175 с.
- 128 Теплов Б.М. Избранные труды: В 2-х т. /Ред-сост., авт. вступ ст. и комплект. Н.С. Лейтес, И.В. Равич-Щерба/. – М.: Педагогика. 1985.- Т.1. –329 с.; -Т.2. –359 с.
- 129 Терентьев А.Е. Существенные аспекты специализации подготовки художников-педагогов по рисованию: Дисс... к. пед. н. -М., 1977.- 154 с.
- 130 Трач С.К. Образотворче мистецтво. 3 (2) клас. Посібник для вчителя. – Тернополь. 2001. –64 с.
- 131 Учебные программы для 3 курса. / Под ред. проф. В.П. Гряднева. Моск. пед. гос. ун-т. 2000. – 77 с.
- 132 Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т., -М.: Педагогика, 1974. -Т.1. – 584 с.
- 133 Філософський словник. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
- 134 Фіцула М.М. Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. - 544 с.
- 135 Фохт-Бабушкин Ю.У. Художественная культура и развитие личности(Проблемы долгосрочного планирования). – М.: Наука, 1987. – 223 с.
- 136 Формирование творческих способностей: сущность, условия, эффективность. / Сб. трудов.-Свердловск, СИПИ, 1990. – 153 с.
- 137 Фурман А.В. Проблемні ситуації в навчанні. –К.: Радянська школа, 1991. – 191 с.

- 138 Харламов И.Ф. Педагогика: Учебн. пособие. –4-е изд, перераб. и доп.– М.: Гардарики, 1999. –519 с.
- 139 Хомич Л.О. Система психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів: Дис... докт. пед. наук: 13.00.04.-К.,1999.-427 с.
- 140 Цокур О.С. Высшее профессиональное образование учителя: «Актуальные проблемы и пути их решения» // Перспективы. –1998. - № 2.-С.60 –63.
- 141 Чебыкин А.Я. Теория и методика эмоциональной регуляции учебной деятельности: Научно-методическое пособие.- Одесса: Астропринт, 1999.- 158 с.
- 142 Шадриков В.Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности. -М.: Наука, 1985.- 184 с.
- 143 Шацкий С.Т. Избранные сочинения. /Под ред. Н.П. Кузьмина, М.Н. Скабкина, Б.М. Шацкой. –М.,1985. -Т.2. – 313 с.
- 144 Шевченко Г.П. Эстетическое воспитание в школе: Учеб.-метод. пособие. - К.: Рад. школа, 1985.-144 с.
- 145 Шорохов Е.В. Композиция: Учебник для студентов худ.-граф. фак. пед. ин-тов. –2-е изд. – М.: Просвещение, 1986. – 207 с.
- 146 Шорохов Е.В. Методика преподавания композиции на уроках изобразительного искусства в школе. Пособие для учителей. –М.: Просвещение, 1977. -111 с.
- 147 Щербаков В.С. Изобразительное искусство. Обучение и творчество. /Проблемы руководства изобразительным творчеством детей.-М.: Просвещение, 1969.-272 с.
- 148 Щукина Г.И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся. – М.: Педагогика, 1988. – 203 с.
- 149 Якунин В.А. Обучение как процесс управления: Психологические аспекты. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1988. –160 с.
- 150 Якунин В.А. Педагогическое управление. – С.Пб.: НАПРТ. – 1998. –548с.
- 151 Янушкевич Ф. Технология обучения в системе высшего образования: Пособие для преподавателей. /Пер. с польского и предисловие О.В. Долженко. – М.: Высшая школа, 1986. –133 с.
- 152 Яшухин А.П. Живопись: Учебное пособие для пед. учулищ по специальности № 2003 «преподаватель черчения и изобр. искусства. – М.: Просвещение, 1985. – 287 с.